

кисия плаща за да подържа тѣхния «политически развратъ», и своята кръвъ пролива за да пази тѣхнитѣ палати. За това той днесъ толкова по мощно и по високо издига знамето на социалната революция. Но ето какъ е страшния призракъ, който растрѣсва старитѣ кости на либерализма, ето кое възбужда въ прогнилия отъ развратъ и претѣпленія старецъ, жаждата, ненаситната жажда за «идеални хора». Дайте му ги г. Разбуйна! Но г. Разбуйна натъжено отговаря: благочестивий татко, не виждашъ ли че твоя още толкова «младъ» синъ вече цѣлъ е обхванатъ отъ твоята болѣстъ на умрелитѣ идеали!

Не! този издъхвающъ старецъ, този възлостенъ престѣпникъ, тази хидра, която е погълнала толкова жертви изъ работния народъ, скоро ще трѣбва да влезе въ ископания трапъ за да премахне веднѣжъ за винаги една мърша отъ бойното поле между пролетарията и съединената реакция.

Г. Г.

НОВИ КНИГИ

- Получиха се въ редакцията слѣдующитѣ книги и списания:
- *Дѣло год.* II, кн. VI.
 - *Български Прѣhledъ год.* III, кн. V.
 - *Природа год.* IV, кн. II.
 - *Библиотека год.* III, кн. XIII.
 - *Впра и разумъ год.* II, кн. V и VI.
 - *Юридически прѣhledъ год.* IV кн. IX
 - *И. С. Тургеневъ, Рудинъ, романъ прѣвелъ Г. А. Миндовъ,* ст. 162 цѣна — 1.50 ст.
 - *Практическо ръководство по ржната работа* отъ Г. Дюмонъ, Г. Филипофъ. Ст. 216 цѣна 1.80 ст.
 - *Изъ съчиненията на Левъ Толстой прѣводъ.* Издава книжарницата на Т. Ф. Чипевъ, ст. 30 цѣна 60 ст.
 - *Библиотека „Здравие“ № 1,* какво говори науката за половата потребностъ отъ Л. А. Золатаровъ ст. 68 цѣна — 40 ст.
 - *За употреблението на алкохоля общедостъпна лекция* отъ Д-ръ Г. Бунге прѣвелъ отъ руски Г. С. ст. 63 цѣна.
 - *Първата крачка, разказъ* отъ Ив. Ст. Андрейчинъ кн. I Издава младежко дружество, «Юноша» Т. Назарджиевъ ст. 31 Цѣна 30 ст.

Редакторъ: Инко Саянзовъ

Д Е Н Ъ

МИНАЛОТО НА СОБСТВЕННОСТЪТА

Отъ П. Лафаргъ.

I.

Происхождението на индивидуалната собственостъ.

Буржуазнитѣ економисти кога ни говорятъ за миналото на човѣческии родъ надариватъ много щедро дивацитѣ съ капитали, като пе се досѣщатъ дори до колко е дълбоко тѣхното невѣжество относительно обичантѣ на дивацитѣ и въобще на първобитнитѣ народи.

Днесъ още има диваци, които нѣматъ никакво понятие за поземлената собственостъ, била тя индивидуална, била тя колективна, и които едвамъ сж достигнали до индивидуалното владѣние на предметъ отъ първа необходимостъ за личността. Физонъ и Оитъ (Howitt), които сж строго научно наблюдавали интимния животъ на австралийскитѣ племена, казватъ, че при известни племена и най самоличнитѣ предметъ, като оржжия, украшения и пр., минаватъ тѣй бърже отъ ръка на ръка между индивидуумитѣ отъ една и сѣща група, щото не можемъ да ги считаме като индивидуална собственостъ, а като такива, принадлежащи на всичкитѣ членове.

Индивидуалната или личната собственостъ испѣква испървомъ въ видъ на идеална форма: прѣди да владѣе пѣщо материално, дивакътъ, който е по-идеалистъ, отъ колкото обикновено се мисли, притежава едно име, дадено пему въ нѣкоя религиозна церемония, когато е достигналъ възмѣ-

жалостта си, за което ни припомня кръщението въ католическата черква. Той гледа на това име като на най скъпоцѣнно богатство; той не го открива на чужденцитѣ, отъ страхъ да не би да му го взематъ; а когато иска да изрази своята обичъ, посрѣдствомъ единъ безцѣненъ подарѣкъ, той го размѣня съ това на приятели си. Даже тази лична собственостъ не му принадлежи напълно. Морганъ ни учи, че името принадлежало на рода (gens) и че му се е възвръщало слѣдъ смъртта на члена, комуто е било дадено *).

Индивидуалната собственостъ се явява подъ материална форма само за предмѣти свързани съ личността на дивака, или пъкъ материално присѣдинена съ неговия индивидуумъ; напр., като украшения прекарани презъ носѣтъ, ушитѣ или пъкъ ушити, животински кожи завързани около шията, човѣшка мазъ за цѣрение на ревматизма, кристаленъ камѣкъ, на който се е гледало като испражение на Божеството и други драгоценни мощи вмѣстени въ една кошничка отъ кора и закачена на притежателя ѝ. Тия лично присвоени предмѣти не го напущатъ даже и слѣдъ неговата смъртъ; тѣ биватъ изгаряни или пъкъ заравнени заедно съ трупа му. За да може единъ предмѣтъ да стане индивидуална собственостъ, той трѣбва да бѣде присѣдиненъ, свързанъ реално или фиктивно съ индивидуума.

*) Дивакътъ и варваринътъ, даватъ на всичко спиритуалистически характеръ: безтѣлесната душа, тази отецителна идея, казва Енгелсъ, която толкова е безпоскода човѣка, е намислена отъ тѣхъ. Словата и-а-тъ за тѣхъ едно съществуване, тѣ сж тѣй да се каже душата на предметитѣ, които тѣ означаватъ. Християнското въплотяване на (злото) (второто лице на Св. Троица), е възпроизводство на една диванска идея. Тѣй както човѣшкия духъ, отдѣленъ слѣдъ смъртта отъ тѣлото, на даже и презъ живота на човѣка въ време на сънъ, може да си отмѣсти и накаже неприязнитѣ си, тѣй и думитѣ иматъ едно свършено можѣство за доброто и злото: заради туй словата за прокляпание възпадатъ въ първобитнитѣ хора единъ страхъ. Тукъ азъ си послужавамъ, както сж направили Морганъ и Енгелсъ, съ думата gens (родъ, кланъ) предпочитително отъ келтския ѝ синонимъ clan, защото думата gens има по-голямо историческо разпространение, тѣй както го доказватъ нейното произхождение и многочисленитѣ ѝ производни думи. — Латинската дума gens, която Морганъ употребява за да означа едно-крѣвнитѣ групи съставляващи едно племе, произлиза, тѣй както и грѣцката дума съ сжното значение, genos — отъ арийския коренъ gan, което означава раждамъ, произвеждамъ. Gens и genos се употребяватъ специално за групата, която се горѣе съ едно общо произхождение; отъ въждѣто латинското gentilis, човѣкъ отъ gens отъ рода) и французкото gentilhomme (благородникъ).

Дивакътъ за да покаже, че пѣкой предметъ му принадлежи, той трѣбва да се приструва че го яде, като го туря въ устата си, като допира до него езика и като го ближи. Ескимосецътъ, слѣдъ като купи и най-малкото пѣщо, даже игла, допира го до устнитѣ си, или го подлага на освѣтяване съ едно символическо дѣйствие, което означава желанието да го запази за свое лично употребленіе: туй е происхождението на *tabou*, (запрещение наложено на пѣкои предмети).

Употреблението е едно съществено условие за личното присвоиваніе. Даже предметитѣ изработени отъ индивидуума не се считатъ като принадлежащи нему, освѣнъ ако той си служи съ тѣхъ, и ги освѣщава съ употребленіе. Ескимосецътъ притежава само двѣ лодки; ако той изработи трета — тя е на разположението на неговия родъ (*gens*); това съ което не си служатъ, влиза въ общата собственостъ. Дивакътъ не се счита отговоренъ за лодката или каквото и да било друго заето орѣдие за ловъ и риболовство и не мисли да го повръща, въ случай че го изгуби.

II

Комунизмътъ въ „рода“ (*gens*)

Първобитния човѣкъ не може да достигне до идеята за индивидуалната собственостъ, по тая причина, че той не създава индивидуалността си като отдѣлна личностъ отъ еднокръвната група, въ която живѣе. Дивакътъ е сполѣтиванъ тѣй често отъ дѣйствителни опасности и мъченъ тѣй много отъ въобразими боязни, щото той не може да съществува по пикой начинъ въ изолирано състояние; даже той не е въ положение да помисли за такава изолираностъ. Изгоненъ вънъ отъ неговия родъ (*gens*), отъ неговата орда, това е все равно да го осѣдятъ на смъртъ: у до историческитѣ гърци и семити, както и у всичкитѣ варвари, когато се извършвало убийство надъ пѣкой членъ отъ племето, виновникътъ е бивалъ наказванъ само съ изгонване. Орестъ слѣдъ като убилъ майка си, Кайнеъ — брата си, тѣ трѣбваше просто да напуснатъ страната. Въ по-цивилизованитѣ времена, каквото въ времето на Гърция и на историческата Италия, заточението се сръща още като най-грозно наказание. „Изгонениитъ, казва

гръцкия поетъ Теонисъ, нѣма приятели, нито пъкъ вѣрни другари: нѣщо, отъ което по-несносно нѣма въ изгнанието“. Да бждешъ разлженъ отъ ближнитѣ си, да водишъ единъ уединенъ животъ, това ужасява първобитния човѣкъ, който е навикналъ да живѣе въ тѣла.

Макаръ че дивацитѣ — като вземемъ предъ видъ срѣдата въ която се развиватъ — да сж същества съвършенни, даже по-съвършенни и отъ цивилизованитѣ, понеже тѣ сж способни да се грижатъ за всичкитѣ си нужди, при все това тѣ сж толкова слѣти съ тѣхнитѣ орди и родове, щото индивидуалността имъ не личи нито въ индивидуалната собственостъ, нито пъкъ въ туй, що означаваме съ думата фамилия. У най-първобитнитѣ хора, които сж били до сега наблюдавани, не съществува никаква фамилна форма: женитѣ отъ единия родъ сж общи за мъжетѣ отъ другия родъ; дѣцата принадлежатъ на цѣлия родъ (кланъ), тъй както го желае и Платонъ въ своята утопическа Република; тѣ се считатъ като сестри и братия, а наричатъ майки тѣхнитѣ собствени майки и жептѣ отъ сжщото поколѣние. Родътъ е всичко; тѣ пищо не познаватъ вънъ отъ него; той 'родътъ' се жепи, той е собственикътъ.

Всичко е за всички въ недрата на рода: босиманътъ, като получи пѣкой подарѣкъ, раздѣля го между членовѣтъ на своя родъ. Дарвинъ е видѣлъ единъ фижиенецъ (Fijegien) да раздѣля една покривка, която му е била дадена, на толкова части, колкото другари не ималъ. Босиманътъ, щомъ сполучи да убие пѣкой волъ или обсеби какъвто и да билъ другъ предметъ, раздѣля плячката си, като задържа за себе си често пѣти само най-малката частъ отъ нея. Въ време на гладъ, младитѣ фижийци отиватъ на морския брѣгъ; когато тѣ сполучатъ да намѣрятъ пѣкой исхвърленъ китъ — тѣхното най-голѣмо пиршество — тѣ не го побутватъ даже, макаръ и да мрѣтъ отъ гладъ, но връщатъ се да предизвѣстятъ това на членовѣтъ отъ тѣхния родъ и всички се затичатъ съ голѣма бързина: най-стария раздѣля на равни части тѣлото на кита. У пѣкой диваци, по-развити отъ босиманитѣ и фижийцитѣ, продуктътъ отъ ловътъ не принадлежи на лицето което е убило дивечътъ, но на фамилията на жена му, а по пѣкога и на собствената му фамилия; раздѣлението става

по известни придръжливи правила, спорѣдъ стѣпенята на родството.

Ловътъ и риболовството, тѣзи първи начини на производство, вършатъ се обикновенно общо и продукта е консомирванъ (употрѣбляванъ) общо. Ботокудитѣ (Botocudos), тѣзи неукротими бразилски племена, устройватъ общо съюзенъ (облава) и не напущатъ мѣстото, дѣто сж убили животното, до като не го изѣдатъ. Племената, у които задръжния ловъ е излѣзаль отъ обичай, запазватъ въ правитѣ си стария начинъ на общото комсомирване: щастливиятъ ловецъ събира на угощение всичкитѣ членове отъ рода си, за да изѣдатъ съ него дивечътъ му. Въ известни кавказски села, когато една фамилия убие нѣкой волъ или десетина овци, тогазъ цѣлото население пирува: всички пиятъ, ядатъ наедно въ спомѣнь за умрѣлитѣ презъ годината. Слаганието софра слѣдъ погребението на мъртвеца напомни тия коммунистически пиршества.

Морганъ, който въ послѣдното си и важно съчинение е изслѣдвалъ коммунистическитѣ нрави отъ тази епоха, описва задръжния ловъ и задръжното риболовство на червенокожитѣ отъ Севѣрна Америка^{*)}: Племената, населяющи равнинитѣ и които употрѣбляватъ почти исклучително мѣсна храна, то и тѣ показватъ тѣхния коммунизмъ въ ловджийството. Черноногитѣ, въ продължение на ловътъ на диви buffalos гонятъ съ коне стадото всички вкупомъ, мъже, жени и дѣца. Когато почне дѣятелното преслѣдване, ловцитѣ оставятъ убититѣ животни, които се присволяватъ отъ първитѣ лица, които идатъ задъ тѣхъ: този методъ на распределение продължава до като всичкитѣ бждатъ снабдени. . . . Тѣ нахъсватъ дивитѣ buffalos въ видъ на дълги и тънки ремници, сушатъ ги на слънце или надъ димъ. Други пъкъ правятъ съ едната частъ отъ ловътъ pemican: изсушеното и стритото на прахъ месо е смѣсено съ мазъ и обвито съ кожата на животното. — Въ продължение на риболовния сезонъ въ Колумбската рѣка, кждѣто рибата изобилствува, всичкитѣ членове на племето се установяватъ наедно и натрупватъ

*) Lewis H. Morgan, House and house life of the American aborigens ; Washington, 1881.

задружно изловената риба. Всѣка вечеръ распредѣлението се извършва споредъ числото на женитѣ, отъ които всѣка една получава по равна частъ Рибитѣ биватъ расцѣпвани, изсушавани върху плетници, и като ги затиспатъ въ кошници запасятъ ги въ селото.

Прев Посакъ.

Изъ С. Я. Надсона

Гърли . . . Нек', сълзи да горѣтъ очитѣ,
Нек' мжчатъ ти сърдцето рой съмненья! . . .
Не исай ти отъ други съжаленья
И тай въ гърди си тѣжнитѣ мжченья,
Борѣ се самъ съсъ своята съдба! . . .

Нек' всѣкой день все повечъ да отпадвашъ,
Да губишъ сили, всѣки часъ да чезнешъ,
Какво отъ туй! Ти трѣбва да се радвашъ.
Че тѣй отъ насъ по скоро ще достигнешъ
До цѣльта на живота — до гроба.

В. И. Н.

ЛИРИЧЕСКИ СТИХОТВОРЕНИЯ

отъ Ада Негри.

VI.

АУТОПСИЯ

Измършавелий докторе, който съ внимателно око, съ силно и твърдо любопитство рѣжешъ и мжчешъ голото ми тѣло съ острипата на студеното ножче; чуй! знаешъ ли кол бѣхъ азъ? — Азъ се не боя отъ безмилостнитѣ бодехи на твоя скалпелъ. Въ тая гробна стая, чуй, азъ ще ти раскажа моето минало.

Азъ растохъ на голый уличенъ калдъръмъ и никога не съмъ имала ни огнище, ни родители. Босонога, одърпапа и безъ име, азъ се скитахъ въ дъждъ и вѣтрове.

Азъ испитахъ ноци безъ сънъ и неуспокоителната грижа за утрѣшния день; знаяхъ безполезнитѣ молитви, скритото разочарование и дни безъ хлѣбъ.

Испитахъ всички неискъзваеми истощения и тѣжки мизерии. Живѣхъ между ненавистни и мизерни тѣлни, между сълзи и ужасии. И най-сетнѣ, единъ день, на болничното по-стелано съ бѣло платно лѣгло една злокобна птица съ завити ноктѣ сниси надъ мене своето крило.

Азъ умрѣхъ така — разбра ли? — сама, като едно загу-бено куче — умрѣхъ безъ да чуя една дума, надѣждна, при-телска дума

А косата ми, вълнообразната ми коса, тѣй лѣскава, черна и буйна, безъ една любовна цалувка ще заровятъ въ студе-пата земя!

А тѣлото ми, дѣйствието ми бѣло, нѣжнѣ и снѣжнѣ тѣло, сега цалувката жадна и страстна на твоето пожче го разрѣзва. . .

Рѣжи, раскѣсвай, надроблявай — неуморимъ и мѣлчаливъ. Играй си съ моята вътрѣшность и насити твоята жажда за звания съ продаденото ми тѣло.

Рови усмихнатъ и злокобенъ. Какво ми важи? азъ съмъ смѣтъ. Търси въ вътрѣшността на корема ми, търси ужасната мистерия на гладътъ.

Проникни съ ножчето си до най-дълбокий кѣтъ и истрѣгни сърдцето ми. Да, истрѣгни го и търси въ него най-висшата мистерия — мистерията на скърбта! . . .

Съвършено нага, подъ твой погледъ, азъ още страдамъ — знаешъ ли това? — Съ стъкленитъ си зеници азъ още продължавамъ да те гледамъ и ти никога не ще ме забравишъ, защото на устнитъ ми, като послѣднѣо усилие отъ страсть и скърбъ, още трѣпти единъ пресипналъ звукъ, едно задушено хърканье — проклятието!

VII.

Тукъ . . . ти самъ! самъ! . . . О, остава, остава да излѣя на сърдцето ти всичкитъ въздишки презъ толкова години трупани въ гърдитъ ми, да искажа всичкитъ си мъченья и скрити желанья!

Азъ искамъ да плача!

На твоитъ развълнувани гърди, о, остави, остави въ моята немощъ да си отдѣхна като боязливо птиче, което наклоня главица на крилото си, като истрѣгната рѣка преклонена на стѣлбчето си.

Азъ искамъ покой!

На младенческото ти чело, о, остави, остави да допра жаркитъ си и трѣпетни устни, остави да ти бѣбля едничката дума, която унася въ припадъка на единъ моментъ.

УШ.

Майката — работница.

Въ фабриката посрѣдъ заглушителния шумъ, който се отглася отъ грамадниа сводъ, посрѣдъ зѣбатиѣ, скърцливи колела, гдѣ силата на хиляди жени лпнѣе — тя отъ 15 години се предава на тѣжъкъ, истоцителенъ трудъ Нейната нервозна, бърза ръка маха сповалката, безъ да чуе острия гласъ и шумътъ на голѣмата буря, що бѣснѣе около ѝ! Тя е тѣй уморена, понѣкога, о, тѣй уморена и истощена! . . . Но блѣдното ѝ чело се избистря и тя се подига рѣшителна и твърда. Като че ли си казва: Хайде! Напредъ!

О! нещастие за нея, нещастие е ако падне болна нѣкой день и не може да се възвърне на поста си; о, клѣтнице! . . .

Но тя не трѣбва да стори това, тя и не може да го стори; синъ ѝ — голѣмата гордостъ на нейната мизерия — на широкото и строго чело на когото тя предугажда отпечатъка на Гения — нейния синъ се учи. Тя, въ фабриката капка по капка ще остави живота си и истощена, съсипана, тя ще се предава сама на жертвоприносъ. Тя ще предава треперящата си, лѣдна старостъ тѣй, както предаде младостта си, здравето и покоя си; тя ще предаде всичко, — святата работница!

Но синъ ѝ ще се учи. Бъдещето ще го огрѣе, силенъ и остороженъ, а на чернокосата му глава съдбата ще оплѣте вѣнецъ отъ златни цвѣта и лаври!

А ти, синъ на народа, въ прибѣжището си, гдѣто слънцето не прониква, учи, о, учи — ти, който носишъ отбѣлѣзани въ мечтателнитѣ си очи мистериознитѣ предвѣщання на Гения. Учи ти, който пазишъ въ силнитѣ си мускули и младата си, здрава енергия величественната дързостъ на плебейската раса, която никой не може укроти!

Да ти отвори пжтъ, твоюта майка ще умрѣ, но тогава на неустрашимото ѝ тѣло, паднало отъ работа, ти дай една цалувка и едно „прости!“ и скочи предъ неприятелскитѣ баталиони.

Бори се съ думи и перо. На стария, расклатенъ свѣтъ покажи въ височината на ширния хоризонъ величественния блѣсъкъ на новитѣ зарни върхове.

Бжди непороченъ, твърдъ, честенъ!

Знай, че да достигнешъ тая цѣль, на шумътъ и на тѣжкия фабриченъ трудъ бѣдната ти майка даде живота си въ жертва.

Бенасие.

КЪМЪ РОДНИЙ КРАЙ

(Отъ Леренца*)

О, край, обрѣчений на скърбъ, страданье!
Какво ще станешъ въ бѣдъщитѣ дни?
Кждѣ отивашъ и какво призванье
Въвъ пжтя мжченъ, труденъ те крѣни?

Или забравя, гоненъ отъ сждбата,
За свѣтла бѣднина да си мечташъ,
И цѣль не виждашъ тамъ въ далечината,
Смъртъта спокойно чакашъ и желашъ?

О не! съсъ цѣль изпълненъ си прекрасна, —
Готовъ си ти за въ бой за свобода,
Но къмъ страданията ми безучастнии,
Твой синъ не ти протѣга ощъ рѣка! . . .

*) Леренца е младъ арменски поетъ отъ 80 тѣ години.

ПРЕЖИВѢЛЪ

(Скица).

— Филковъ? — радостно стиснахъ набръчканата вече ража и се втренчихъ почудепъ. Едва година отъ какъ на послѣднѣе се бѣхме виждали, а той изглеждаше невѣроятно застарялъ: — дълбоки бръчки играяха въ двѣтъ бузи на облото му лице; голѣмитѣ и черни очи бѣха втѣнали и мътни, гледаха тъжно; цѣла се бѣ посрѣбрила ниско постриганата коса, а брадата дълга, раздвoсна бѣше почетно побѣляла.

— Е, е, напoкoнъ, хубавѣ те е навалялъ спѣгътъ! — пошегувахъ се.

— Дойде дългата зима . . . отъ всѣка страна! — отвърна ми Филковъ, а устнитѣ му потрепераха и заигра въ тѣхъ такава усмивка, че азъ жегнатъ, втренчихъ се въ него.

Потупа ме той по рамо:

— Не се чуди. . . нѣма за чудене! — промѣлви глухо и поведе ме мълкомъ къмъ домътъ си.

Крaчaхъ азъ съ него и огриженъ спомняхъ си всичко отъ послѣдната ни срѣща. — То бѣше презъ ланшната пролѣтъ, минавахъ презъ К. и случихъ се на едно шумно събрание отъ 60—70 учители. Предсѣдательствуваше единъ високъ 30—32 годишенъ хилъ човѣкъ, съ дългнесто блѣдо лице, тѣсно и набръчкано чело. Исправенъ до маса, гледаше той събранието нѣкакъ надутó странно и заговори, — прикани учителитѣ да забравятъ до сегашнитѣ си умрази; да поправятъ нехайството си къмъ работата, да се оставятъ отъ партизанства и завърши съ прехвали за благотѣ намѣрения на тѣхното началство. — Слѣдъ него пое думата младежъ съ строго и енергично лице. Отъ обращението му се разбра, че предсѣдателя бѣше самия училищенъ инспекторъ. Заговори младежътъ тихо, като че искаше да се въздържи, но буйни духъ нави — потѣкоха горчиви думи и за подчинени и за началство. Тая рѣчь възбуди събранието: тя като да бѣше

избликъ на набраната горчевина у всички тѣзъ скромни труженици. И свърши се ти доста остро: — учителитѣ сж на гражданско събрание, прочее, съ какво право е инспекторътъ на председателското мѣсто?

— Не е вѣрно! — бурно завикаха нѣколцина; — това е обида къмъ началството!

Дигна се шумъ, неразбория. Нѣколкото присѣтствуващи учителки се спогледаха плахо и напустнаха събранието.

Неразборията продължаваше, когато отъ най задния чинъ се исправи високъ и плѣщестъ човѣкъ, близо 40 годишенъ, съ широко гладко лице, което сега се облѣ отъ не по години тѣ ведра червенина. Това бѣше Филковъ. Събранието радостно го испрати къмъ масата, отъ кждѣто той и заговори. Тѣга ме прониза отъ тоя вече дрезгавъ и треперливъ гласъ. Азъ го бѣхъ чувалъ ясенъ и веселъ, чувалъ го бѣхъ четири години на редъ съ дѣтската и ученическа неотмѣнна вѣра и обичъ. Да, отъ тоя гласъ бѣхъ получилъ азъ първата лѣкъ на просвѣта. . . . Въ единъ хамбаръ — училище бѣше то Години, години отъ тогасъ! Все нови и нови поколения сж минавали подъ неговитѣ усърдни труженически грижи и ето той и сега тукъ бѣше пакъ на своя постъ.

И заговори той бавно, спокойно. Смѣлчаха се всички — стихна стаята. Навърволиха се чувства, впечатления, мисли — разказваше той живота на учителската вѣра, история на вѣратата, която е блѣщувала срѣдъ най гѣсти мракъ на народнитѣ тѣгла, която презъ вѣкове скрита въ мѣнастирскитѣ килии е грѣла заглъхналия поробенъ народъ и която, напokonъ изъ самитѣ пай-тъмни кѣтове на работната маса въздигна, въздига и ще въздига срѣдъ насъ всичкии стремелъ къмъ това, което е възделенната правда, обща честитива!

Мѣрно се редяха благитѣ думи:

— „Въ историята на учителската вѣра има свѣтила, богове; тя нѣма начало, не ще има и край. Па блазѣ томува, който се освѣти отъ тая вѣра: — всѣка негова стѣпка е чужда на мисълта, харесва ли се ти нѣкому или не; всѣка негова помисълъ е изъ храмътъ на безкористнето и стои, о, какъ далече и високо стои тя отъ свѣтовни спекули!

Говореше стария учителъ, нижеше възторженитѣ мисли, тихо, душевно, като че расправяше за общи завѣтни чувства и пориви, що и у него още далечъ не сж въ крайтъ на своя дълговремененъ кипелъ.

И продължи той. — Нѣма и не може да има начало въ частното труженическо събрание. Въ него има дѣйци, що обмислюватъ своята работа, кои премѣрватъ своето поле, пресмѣтватъ своятъ сили и съобразяватъ всичкитѣ прѣчки, неуредици въ вървежътъ на дѣлото. Единъ повече умъ — било отъ министръ или отъ послѣдни съчувственикъ — единъ повече такъвъ умъ е една повече лъчъ за гъстия мракъ надъ дѣйното поле, е една повече струя въ надѣждата да се улесни и оползотвори трудътъ. А тѣжъкъ е тоя трудъ, учителътъ посвѣтвява на него радостъ и скѣрбъ, прахосва въ него младостъ и животъ тогава, когато всѣкоги урисно стѣрчи до прагътъ на скитническото му жилище просташката придиричивостъ, партизанската злобливостъ, обидитѣ, гладътъ.

Бурно ржкоплѣскане оглуши стаята. Инспекторътъ припрѣсно скочи и заговори, — не се чуеше. Тоя, преблѣдпѣлъ, съ крѣсъкъ въстанови тишината и заяви, че въ училищната сграда учителитѣ не може да не маритъ къмъ началството, а още по-малко да го критикуватъ въ партизанство или друго. . .

Явно бѣше, че инспекторътъ не бѣ доразбралъ говореното и това произведе остръ смѣхъ. Филковъ наведе глава, обърса бликналата изведнажъ потъ на чело и поиска да си иде на мѣстото. Но събранието шумно го спрѣ и той, застаналъ предъ чиноветѣ, заговори пакъ, ала сега вече пѣкакъ задавенъ, развълнуванъ. — Ако да се посочва истината е грѣхъ, то всѣки гордо трѣбва да се пагърби съ тоя грѣхъ. Труженикътъ учителъ не трѣбва да е службашъ, не може да е такъвъ и не бѣше. Въ едно тъмно време намѣрили се хора, що нанесли тоя ударъ на пародната просвѣта, — направиха учителътъ подчиненъ, подложиха неговата труженическа вѣра на испития между гладътъ и безчестието. . . Слѣдъ повече отъ двадесетъ години учителствувание по свѣсть, средъ народа, жестоко е да се видишъ единъ день принуденъ да се хересвашъ на единъ, нему да угаждашъ, за да не бждешъ отлъченъ отъ милата си работа, та, ако обичате, и отъ залгътъ си. . . Да се излага труженическия идеалъ на испития, на надзоръ. . . не, не!

Почти просълзенъ млъкна стария учителъ и, въпрѣки настоятелния шумъ да продължи, той си сѣдна на мѣстото.

Заговори трети и слѣдъ късь обзоръ на лишенията, що търпи народния учителъ, описа нѣкои беззакопия, вършени

въ разни мѣста падъ учители, и предложи да протестиратъ предъ министерството.

Дигна се пакъ шумъ, перазбория. Инспекторътъ гнѣвно напусна събранието и слѣдъ малко купъ училищни слуги поканиха учителитѣ да се разотидатъ. Благоразумието падна, събранието се растури, и азъ си отидохъ съ роякъ загадки, по случайно представилия ми се избликъ на чувствата и мислитѣ у тия озлобени безвѣстни дѣйци, дошле изъ затѣнитѣ кѣтове на тъмния народъ.

Крачяхме мълкомъ съ Филкова; изглеждахъ го и бликнаха ми сълзи на очи. Мѣрна ми се мигомъ всичко отрицателно въ нашия животъ и срѣдъ потрѣсалии ме изгледъ спрѣхъ пакъ очи на стария тозъ учителъ, на благото му лице. Не довѣрвахъ . . . да, не довѣрвахъ, че тоя човѣкъ е останалъ тѣй чистъ, какъвто го знаяхъ отъ дѣтнство, какъвто го видяхъ и сега!

По извилеста стѣлба влѣзохме въ малка станчка — Филкова квартира. Единъ прозорецъ, на лѣво креватъ, на срѣдъ валчеста маса между два плѣтени столове, а на нея грижно наредени книги и само нѣколко бѣли листове бѣха нехайно оставени. На единтъ отъ тия имаше чъртежи. Върѣхъ се, — то бѣ планъ на урокъ по чъртане за четвърто отдѣление.

— Все тѣй карашъ! — усмигнахъ се.

— Какъ?

— Нови и нови диспозиции. Четвъртото отдѣление ли водипъ — тая година?

Филковъ дигна лице и като да му се премръжи погледътъ.

— Азъ не съмъ вече учителъ, — отвърна ми той глухо.

— Напустна?!

— Да напустна ли?! — Не, драгий ми, исключиха ме!

Неволно наведохъ пакъ азъ глава надъ листътъ съ чертежитѣ — диспозиция за урокъ . . . Да, двадесетъ мѣрпи, бавни години; преживѣнитѣ благи тревоги и грижи . . . кой можеше слѣдъ тѣхъ да го отлѣчи отъ млата работа? — Погледътъ ми неволно блуждаеше по правилнитѣ линии, дребния бързъ почеркъ, отчетливитѣ знакове . . .

— Та, така, азъ съмъ вече пенсионеръ, — додаде Филковъ, обърнатъ гърбомъ къмъ менъ, допрѣлъ чело на прозорецътъ.

— Каква е поне пенсията?

Филковъ се обърна като жегнатъ, азъ се исчервихъ отъ погледътъ му.

— Ти питаешъ за количеството на паритѣ, които азъ готовански ще земамъ отъ народния гърбъ! — се понесоха горко трептенията на старешкия гласъ изъ тихата стая и пронизаха ме. . . .

Слѣдъ късо гробно мълчание той въздъхна и тъжно си изгледа — стаята.

— Все като преди, а все не е като преди! — промълви той.

— По движението ли те изключиха? — осмѣлихъ се.

— Тѣй изглежда, но . . . по неспособностъ!

— По неспособностъ?!

Послѣ малко Филковъ се усмихна пресилено, сѣдна на стола, скръсти ръцѣ и се втренчи въ менъ.

— Нима тѣ вѣматъ право? — заговори той; — нима е скрито-прикрито, че ний, старитѣ учители сме неспособни?

— Мълчи! Ти не можешъ да говоришъ тѣй! — домжчихъ ми менъ.

— Не, азъ можъ и тъкмо азъ можъ. Ний оставаме въ учителството, защото не можахме. . . друго да заловимъ!

— Ей, ти не смѣешъ. . .

— Ами не сме ли ний мухлясалитѣ черковни пѣвци и едничкитѣ редовни посѣтители на кръчмитѣ?

— Тѣ сж работили по силитѣ си. . . . Исплъняли сж мѣсто, което безъ тѣхъ би било праздно. . . Но ти не можешъ да се мѣсишъ и съ тѣхъ! Нима ти не си можалъ да постигнешъ друго, ако би пожелалъ? Не, Филковъ, кривихъ си душата!

— Азъ твърдя самата истина. Ако пъкъ менъ се е удавало да напустна учителството, а не съмъ рачилъ, то нима това доказва нѣщо? Па и нима туй може и трѣбва да знаятъ въ министерството? Старъ учителъ и толкозъ. . . , знайни сж тѣ!

— Ходи ли ти да се управляешъ?

— Да не ходя ли?! Ходихъ, ходихъ. . . и на край свѣтъ бихъ отишълъ! Срамно ми бѣше, но. . . Единъ късъ, тунтерестъ човѣкъ, съ благо лице залови се тамъ да ме утѣшава — блъсна ми на очи пенсията! . . . Да му не вѣрвашъ: такъвъ, нагледъ, човѣкъ, а пъкъ. . . Ехъ!

Превитъ Филковъ се подпрѣ пакъ до прозорецътъ.

— Гледамъ по нѣкоги, кога дѣцата пѣпятъ къмъ училището, па . . . , — заговори слѣдъ малко той ; — не, не съмъ мислилъ нѣкоги, че ще се намѣра тѣй ! Право, бихъ се задомилъ ! Е зеръ, пусто около ми, день и нощъ пусто ; затвори се, а ключево сърдцето и работа ми се не похваща . . . Па и каква работа ? И туку се сепвамъ . . . наближава крайтъ на мѣсеца, азъ трѣбва да зема нѣкакви пари, като харизани за да се расплащамъ . . . Ехъ ! По нѣкоги ме доболѣе тѣй, иди ми до плачъ, па безсъзнателно туку издумамъ : — Какво имъ съмъ направилъ ?

Глухо, безсилно се редеше това излияние на Филкова. Ни една слѣда отъ оная въодушевена твърдостъ, която лави тѣй вѣеше отъ него. И все повече навеждахъ азъ глава.

— Спомнямъ си инспекторовитѣ думи, — додаде той ; — „Вий сте преживѣли времето си“, — каже . . . и се усмива . . . Ехъ, брайно, въ нашето врѣме се изискваше да работишъ денонощно, да работишъ извънъ силитѣ си и всѣки мигъ да чувствувашъ главата си не яко на раменетѣ . . . Само туй се изискваше тогасъ, — не като сега . . . Ама, право е, преживѣли, преживѣли сме си ний времето !

.

Съ свито сърдце отбѣгвахъ азъ отъ Филкова презъ нѣколкото дни, що престояхъ въ К. Ала има въ човѣшкия животъ не само горкитѣ, пресушителнитѣ сълзи на черната тѣга. — Въ единъ топълъ, съ ясно небо мартински день придружихъ азъ група отъ учители, 40—50 души, отъ тадѣвашинитѣ села и пратеници отъ съседнитѣ околии. Тѣ носеха листатъ празниченъ вѣнецъ и въ строенъ редъ изминаха К-скитѣ улици, па спрѣха — предъ квартирата на Филкова. Слѣдъ дълго бавение, четире радостно просълзени момци изнесоха почти на ръцѣ преблѣднѣлия старъ учителъ. Горѣщи сълзи обливаха набръчканитѣ му бузи и той безсиленъ шепнеше нечуени думи . . . може би на благодарностъ, а може би и упрекъ отъ вплѣтена скромностъ къмъ почетитѣ го другари

Тихи сърдечни поздравления послѣдваха, — състоя се празникъ-почетъ къмъ скритата въ народнитѣ глушини дѣйностъ на бе вѣстнитѣ и отритнати труженици.

Босилко

Третий томъ отъ капитала на К. Маркса.

П.

Въ втория томъ на «Капиталътъ» (азъ резюмирамъ само онова, което е необходимо пуждно за разбиранieto на третия томъ), Марксъ изслѣдва циркулацията на индустриалния капиталъ, неговото подновяване (съ това заедно той опредѣля периода на циркулацията), отношението, което съществува между бързината на подновяването на капитала и количеството на принадлежната стойностъ годишно произведена отъ него, най-послѣ, разликата между неподвижния и подвижния капиталъ, нѣщо което старитѣ економисти бѣха объркали съ различието, между промѣнливъ и постояненъ капиталъ. Въ заключение на II томъ, ний намираме едно много интересно, но мъчно за разбиране изложение на пачина, по който цѣлия продуктъ, капиталистически произведенъ и отъ който една частъ се състои въ срѣдства за консомация, а другата въ срѣдства за производство, трѣбва да се раздѣли между работницитѣ и капиталиститѣ; дали пѣма въ нѣкой промишленъ клонъ диспропорция между предложението и исканието на стокитѣ и да ли търговитѣ операции ставатъ по такъвъ начинъ, щото капиталиститѣ да могатъ да продължаватъ производството на същата нога, както до тогасъ. Тѣзи изслѣдвания ни показватъ, че свободната конкуренция рѣдко може да докаръ въ всички сфери това равновѣсие на предложението и исканието и че тя на всѣкъдѣ се се стреми да развали това равновѣсие и да предизвика въ единъ по-голямъ или по-малка сфера излишѣкъ въ производството и кризисъ.

До като втория томъ донася редъ отъ твърдѣ важни допълнения къмъ развитиѣ въ първия томъ идеи, но винаги поддържайки основния припципъ, че размѣненieto на стокитѣ се регулира споредъ внесената въ тѣхъ работа, третия томъ изслѣдва тѣкмо оная случаи отъ образуванетоъ цѣнитѣ на стокитѣ, които (случаи) сж въ явно противорѣчие съ слѣдствията отъ закона за стойността, развити въ двата първи тома. Въ третия томъ ний виждаме, че формулата: работата опредѣля косвенно и въ резултатъ размѣнителната стойностъ на стокитѣ, тая формула се нуждае отъ измѣнение: на да има значението на вѣрно изражение на капиталистическата дѣйствителностъ. II томъ стокитѣ се продаватъ за тѣхната стойностъ, то печалбата, която капиталистѣтъ изважда годишно съ единъ капиталъ отъ известна голѣмина, не зависи освѣнъ отъ количеството принадлежна стойностъ, което употребенятъ презъ годinata работници сж произвели. Годишната печалба (профита) на

капитали отъ еднаква голѣмина трѣбва, слѣдователно, да бѣде различна, споредъ това, употрѣбаватъ ли тѣ повече или по-малко работници. Наистина, разликитѣ между количествата работници заняти отъ еднакви капитали или разликитѣ въ промѣнливия капиталъ, сѣ твърдѣ важни. Тѣй, напиримѣръ, въ добръ наредениятъ тъкачки фабрики употрѣбва се много суровъ материалъ и машини, а малко работници, промѣнливия капиталъ е малкъ въ сравнение съ постоянния; до като въ всички клонове на първичното производство (рудоконство и земледѣлие) той е твърдѣ голѣмъ въ сравнение съ постоянния капиталъ. Прочее, ако количественнитѣ отношения на размѣненіето на стокитѣ и тѣхнитѣ цѣни се опредѣлятъ направо отъ възплетената въ тѣхъ работа, тогасъ, повтарямъ, равни капитали вложени въ разни области на производството трѣбва да донасятъ на капиталиститѣ една годишна печалба отъ различна голѣмина; тѣй като печалбата на всѣкий капиталъ зависи, въ силата на закона за стойността, отъ масата припадна стойностъ годишно произвождана. Величината на припадената стойностъ, обаче, се опредѣля не споредъ количеството на капитала употребенъ отъ предприемача, но споредъ промѣнливия капиталъ израсходванъ за надницитѣ; тия пъкъ, за еднакви количества капиталъ, много се измѣняватъ въ голѣмината си, споредъ клоноветѣ на производството.

Тука се вижда сега, че конкуренцията, чието влияние върху отношенията на размѣненіето на стокитѣ е напълно изоставено възнъ отъ изслѣдване въ първитѣ два тома, конкуренцията докарва не само случайно тукъ-тамъ, по на врѣдъ въ областта на капиталистическото производство, и необходимо едно отклонение на пазарната цѣна на стокитѣ отъ количеството работносто тѣ съдържатъ. Дѣйствително, явно е, че щомъ има възможностъ да се обръщатъ паритѣ въ капиталъ, конкуренцията между капиталиститѣ трѣбва необходимо да докара, щото количеството на годишната печалба на капитала да съотвѣтствува изобщо съ величината на капитала; тѣй щото равни капитали турени въ разни клонове на производството ще иматъ еднаква, а не различна печалба. За минута да предположимъ, че стокитѣ се продадохъ за истинската си стойностъ; слѣдва, че и печалбитѣ ще бѣдатъ различни въ разнитѣ клонове на производството и то споредъ количеството на употребения промѣнливъ капиталъ. Какво ще бѣде необходимото послѣдствие отъ това явление? Благодарение на свободната конкуренция, все по-голѣми и по-голѣми количества капиталъ ще нахлуятъ отъ по-малко приходнитѣ области на производството въ повече приходнитѣ. Това постоянно размѣстваніе на капиталитѣ докарва въ нѣкой клонове едно постоянно растеніе на предложението на стокитѣ, въ други пъкъ — намаляване. Поради нарастваніето на предложението (когато то не се придружава отъ едно съотвѣтствено докличване на исканіето) търговцитѣ капиталисти отъ приход-

нитѣ клонове, трѣбва да намалятъ цѣната на стокитѣ си, ако не искатъ да видятъ една часть отъ стокитѣ си непродадена. Отъ друга страна пъкъ поради спаданieto на предложението, напротивъ, търговцитѣ-капиталисти отъ малко приходнитѣ клонове, могатъ да покачатъ цѣнитѣ. Приливътъ отъ капиталъ ще причини, прочее, едно общо спаданіе на цѣнитѣ на стокитѣ въ най-приходнитѣ клонове, и едно покачване цѣнитѣ на стокитѣ надъ тѣхната стойностъ — въ най-малко приходнитѣ клонове на производството. Това движение ще трае до тогасъ до когато цѣнитѣ се установятъ по такъвъ начинъ, щото да гарантиратъ на капиталиститѣ съ еднакви капиталъ на срѣдна еднаква печалба въ всички индустриални клонове.

Слѣдва прочее, че цѣната на капиталистически произведенитѣ стоки, понеже тѣ даватъ срѣдно сѣщата печалба на капитала, трѣбва да се отклони отъ стойността сир. цѣната не отговаря точно на количеството работа турено въ стоката. Конкуренцията докарва това отклонение. Но ако за разнитѣ стоки, разглеждани индивидуално и за да се постигне равенство въ печалбата, конкуренцията трѣбва да докара едно расклонение между цѣната и стойността, то тия расклонения надъ и подъ стойността могатъ да се уравниятъ за цѣлата масса стоки, така щото цѣната платена изцѣло за произведенитѣ богатства представлява една стойностъ дѣйствително еквивалентна на количествата работа турени въ тия богатства. Въ такъвъ случай, печалбата, която всѣкий капиталистъ прави чрезъ преобрѣщанieto въ пари на неплатената стойностъ на стокитѣ, ще се отклонява малко или много отъ голѣмината на тая неплатена стойностъ; но суммата на всички частни печалби годишно добити отъ цѣлата капиталистическа класа, винаги ще съотвѣтствува на суммата принадлежна работа, която годишно капиталистическата класа изважда отъ работническата. Капиталистическата класа ще извади съ продажбата на годишния продуктъ толкова стойностъ, въ видъ на печалба, колкото всички капиталисти истеглюватъ неплатена стойностъ или неплатена работа отъ гърба на масата работници заети презъ годината въ производството на капитала.

Марксъ приема, че изобщо това уравнивание се постига и че, слѣдователно, цѣлата печалба прибрава въ пари отъ капиталистическата класа се опредѣля и мѣри отъ количеството неплатена стойностъ, издѣлена въ цѣлата масса произведена. Тука се явява въпроса дали тази хипотеза е нуждна и не може ли да се приеме, споредъ особнитѣ условия на интернационалния пазаръ, че капиталистическата класа можѣ да спечели или загуби въ реализиранieto на неплатената стойностъ, тъй щото да излѣзе, че цѣлата печалба на тая класа се отклонява отъ суммата на истеглената принадлежна работа на работническата класа? Марксъ говори само мимоходомъ за този случай (който заслужава по-дълбоко изучаваніе) и главно се придържа до основната хипотеза, като пор-

мално отношение. Но щомъ цѣлата годишна печалба се опредѣля отъ принадлежната работа годишно прибрана отъ цѣлата масса капитала, пий съ това получаваме пропорцията на печалбата, която цѣлия индустриаленъ капиталъ донася годишно. Както сумматъ на нацпозалпната принадлежна стойностъ е свързана съ стойността на цѣлия пуеватъ въ обръщение капиталъ, тъй и сумматъ на всички печалби въ парй трѣбва да е свързана съ сумматъ на цѣлия капиталъ-парй употребенъ. Това отношение дава процентната пропорция, спорѣдъ която цѣлия капиталъ, слѣдователно, и всѣкий частенъ капиталъ сръдно се уголѣмява въ единъ годишенъ периодъ. Това отношение се нарича *пропорция на сръдната печалба*.

И тъй, пий виждаме, че опредѣлението стойността съ количеството работа, принципъ отъ който Марксъ исхожда и който е основата на неговата теория за капитала, този принципъ въ същото време си противорѣчи и усилява въ третия томъ, дѣто става въпросъ да се обясни уравниването на печалбитѣ. Противорѣчи си въ тая смисълъ, че цѣнитѣ на произведенія на частнитѣ капиталы трѣбватъ да се отклоняватъ отъ стойността на сжщитѣ произведения и то за да се постигне едно уравнивание на печалбата, но въ същото време и въ това отношение принципътъ се потвърждава, цѣнитѣ трѣбватъ да се отклоняватъ отъ дѣйствителната стойностъ въ силата на горното правило въ тази смисълъ, че вариациитѣ на цѣнитѣ и на печалбитѣ произходящи отъ принадлежната стойностъ взаимно се компенсиратъ, уравниватъ и унищожаватъ въ сумматъ на всички произведения на капитала.

Този цѣлокупенъ продуктъ се продава, прочее, за една цѣна отговоряща на стойността му; цѣната заключава въ себе си една сума отъ печалба въ парй отговоряща на сумматъ принадлежна стойностъ. До колкото се спазва правилото за урегулирвание вариациитѣ на цѣнитѣ на частнитѣ продукти до точката на тѣхната дѣйствителна стойностъ за цѣлокупния продуктъ и до колкото отклоненията точно се уравниватъ въ тази обща тенденция, то токозъ законътъ за опредѣлението стойността на стокитѣ отъ работата си остава вѣренъ и трѣбва да се взема за изходна точка въ изследванieto образуването на цѣнитѣ. Забравимъ ли това, ний се загубваме безъ направление въ лабиринта на економическитѣ отношения на капитала.

По този начинъ Марксъ се опитва въ третия томъ да тури въ хармония феноменитѣ на дѣйствителното образуване цѣнитѣ съ резултатитѣ на теорията си за стойността и капитала. До чукъ пий говорихме само за индустриалния капиталъ. Остава да се знае покакви начини си докарватъ и печалба търговския капиталъ и лихварекия, които въ модерното общество подържатъ и усиляватъ движението на индустриалния капиталъ? Защото ако тѣ не докарваха никаква печалба, тия два вида капиталы не биха съществували, и много важнитѣ функции, които тѣ изпълняватъ въ цѣлия капиталистически механизъмъ, не биха били изпълнявани Явно е, обаче, че нито търговския нито лихварекия капи-

тали не употребяватъ работници за изработване нови произведения, стойностъ и придадена стойностъ. Но ако тия капитали въ нищо не съдѣйствуватъ за уголявяване массата отъ принадлежна стойностъ произведена само отъ индустриалния капиталъ, и при всичко това докарватъ една печалба пропорционално съ тѣхната голѣмина, тѣхната печалба представлява, споредъ Маркса една частъ отъ цѣлата маса на националната печалба, която, ний видѣхме вече, се опредѣля отъ общата сума принадлежна стойностъ индустриално произведена. Хипотезата, споредъ която общата печалба опредѣлена отъ цѣлото количество на принадлежната стойностъ се дѣли исключительно между индустриалнитѣ капитали споредъ голѣмината имъ, тази хипотеза трѣбва да се видоизмѣни въ тази смисълъ, че общата маса отъ търговски и лихварски капитали, участвува също тѣй, пропорционално съ тѣхната голѣмина, въ тази обща печалба. И тѣй излиза, че печалбата, която остава на индустриалнитѣ капитали е по малка отъ дѣйствителното количество принадлежна стойностъ, която тѣ сами натегляватъ отъ работническата класа.

Но съ фабрикантитѣ-промишленци, търговцитѣ и лихваритѣ не се свършва реда на класовитѣ, които живѣятъ отъ печалбата, на гърба на работницитѣ. Поземелнитѣ владѣлци и тѣ «женагъ тамъ, дѣто не сж сѣля» и поземелната рента, която тѣ прибиратъ е една отъ най важнитѣ форми на готова печалба въ буржуазното общество. На свършване пий ще кажемъ пѣколко думи за теорията на рентата развита въ третия томъ на «Капитала».

Економическото явление, че най добритѣ категории земля обработвани въ земледѣлството, се купуватъ за една по-висока цѣна, Марксъ го обяснява споредъ Рикардо (развивайки по-дълбоко теорията на Р.) като резултатъ на срѣдната принадлежна печалба произведена отъ капиталитѣ, които сж вложени за обработването на най добритѣ земи. Както Марксъ развива общирино въ третия томъ, стойносѣта се опредѣля за всѣкий видъ стока споредъ срѣдното количество работа, която трѣбва да бѣде употребена за нейното приготвяние. Ний знаемъ вече, че въ индустрията нуждното работно врѣме за приготвянието на индустриалнитѣ произведения, значително се отклонява, въ разнитѣ отрасли, отъ това срѣдно. Споредъ качеството на техническитѣ оръдия разни капиталистети на индустрията турятъ повече или по малко работа отъ това срѣдно необходимо количество за произвежданieto на стокитѣ. Най добръ снабденитѣ сж оръдия индустриални заведения, чиито произведения съдържатъ срѣдно по малко работа отъ обикновенното, по тоя начинъ сж снесили отъ работата и стойносѣта. Снестената стойностъ ямъ дана една печалба по-висока отъ печалбата на тѣхнитѣ съперници, една добавочна печалба, както Марксъ казва. Това правило, че капиталиститѣ, които съ по усвършенствувана техника снесиватъ отъ работата и употребяватъ срѣдно по-малко работа за приготвянието на същитѣ произвѣ-

дения, изваждатъ една съответствена добавочна печалба, това правило си остава вѣрно, ако пазарнитѣ цѣни на произведенията отъ всички клонове се отклоняватъ отъ стойността си, поради тенденцията за уравнивание на печалбитѣ. Въ земледѣлието и въ рудоконството, прочее, това ний виждаме да става въ по-широкъ размѣръ. Тамъ условнието да се употребява за приготвянието на извѣстно количество произведения по-малко отъ срѣдне необходимата работа зависи само отчасти отъ техническитѣ срѣдства; но то най-вече и преди всичко зависи отъ естествено доброто качество и плодovitостъ на самата почва. Тѣй става, че притежаванието на такъвъ привилегирована земя е источникъ на добавъчна печалба. Съ продажбата на рудницитѣ, почвата и пр. новия притежателъ, трѣбва да плати, не само недвижимия капиталъ вложенъ въ почвата, но и плюсъ и капитализираната сума отъ добавъчната годишна печалба. Ако той не го плати, тѣй би получилъ даромъ, заедно съ почвата, единъ изворъ на добавъчна печалба: това не може да стане въ капиталистическото общество, гдѣто и за подаръци се плаща. Тази капитализирана сума отъ добавъчна стойностъ, която земледѣлеца изважда отъ обработванието на извѣстни участъци земя, представлява цѣпната на тази почва. Ако собственикътъ не иска самъ да обработва земята си, и ако не ще да я продаде, той я дава подъ наемъ и фермиера ще плаща на собственика всѣка година добавъчната печалба въ форма на рента. На фермиера не остава друго освѣнъ печалбата отъ собствения си капиталъ употребенъ въ земледѣлието и често той се лишава и отъ това дори. Но тѣй поставената гледна точка съставлява за Маркса само общата основа, отъ която той излиза за по-широкитѣ си изслѣдвания върху естеството и движението на поземелната рента. Това късо резюме стига.

Дано третия томъ да намѣри повече читатели! Прочитанието му, наистина, не е лесно; но мъчнотитѣ, както и повторенията, не трѣбва да ни отклоняватъ отъ изучаването на тая книга, или по-право на тоя ржконисъ (защото, за злощастие, Марксъ не е успѣлъ да го довърши). Безподобна е дълбочината и силата на Марксова умъ, безподобна е критическата проникателностъ, съ която той изслѣдва същността на явленията. Игловото съчинение великолѣпно се издига надъ всичкитѣ теоретически постройки въ областта на економическата наука; но отъ само себе си се разбира, че това дѣло не може и не бива да туря точка на научнитѣ теоретически изслѣдвания въ тая областъ. Много мѣста сж още тъмни и изискватъ нови изслѣдвания: Марксъ би билъ послѣдния, който да се въспротиви на на такъвъ опитъ. Но има критика и критика. Това, което официалнитѣ буржуазни економисти иматъ слѣпия навикъ да наричатъ критика, обикновено се състои въ купъ безсмислени повторения и безкрайни заблуждения. Истинската критика се състои въ продължаването на Марсковитѣ изслѣдвания.

Превелъ отъ френски: Т. С.

„ФИЛОСОФСКИЯТЪ КРИТИЦИЗМЪ“

Въ науката и субективизмътъ въ Историата.

(По поводъ на една книжка на г. Карѣва).

Преди нѣколко време редакцията на „Денъ“ ни испрати българскиятъ преводъ и, нека кажемъ още отъ сега, несполучливиятъ български преводъ, на една отъ книжкитѣ на петербургскій профессоръ Карѣвъ. На български книжката носи слѣдующето заглавие: Н. Карѣвъ. Бесѣди върху изработване на мировъзрѣнието. Прѣвелъ отъ руски М. Московъ. Обаче преди да идемъ по нататѣкъ нека забѣлѣжимъ, че това заглавие е преведено невѣрно.

До колѣто знаемъ на руски брошурата се нарича: Бесѣди о выработкѣ міровоззрѣнія, което преведено на български ще бѣде: Бесѣди по изработванието на мировъзрѣние. Думата е тука не за нѣкакво опредѣлено „мировъзрѣние“ — както това слѣдва отъ българското заглавие — а се говори въобще какъ трѣба да се изработва какво да е било мировъзрѣние. Последниятъ дума трѣба да се преведе безъ членъ. Най вѣрний, ако не и буквалний преводъ на заглавието би билъ: Бесѣди какъ да си изработвашъ мировъзрѣние. Но върху превода ний ще се повърнемъ на края на статията си, а сега нека разгледаме самата книжка.

Въ сжщностъ, въпрѣки заглавието на брошурата, г. Карѣвъ разгледва не метода който би трѣбало да се слѣдва при изработванието на какво да е мировоззрѣние, а просто той излага своето собствено възрѣние по различнитѣ мирови, философски, исторически, социологически и даже икономически въпроси.

Изложението на петербургскій профессоръ нѣма всѣкога нуждната ясностъ, което между другото, произлиза и отъ това, че въ едно сравнително малко съчинение той разгледва множество първостѣпени въпроси. Трѣбва да признаемъ още,

че лошиятъ преводъ съдѣйствиува много за тази неясностъ. Книжката е раздѣлена на седемъ „бесѣди“, но ний ще разгледваме само най важнитѣ изъ подигнатитѣ тамъ въпроси. Такива въпроси срѣщаме три: 1) Отношението на мисълта къмъ битието; 2) Отношението между мозъчната дѣятелностъ и душевната и развитието на личното съзнание; 3) Икономическиятъ материализмъ и субективизмътъ въ Историята.

Нека пристѣпимъ сега къмъ послѣдователното разглеждане на всичкитѣ тѣзи въпроси.

I

Теорията на познанието.

„Най голѣмниятъ основенъ въпросъ на всѣка философия, пише Енгелсъ въ „Людвигъ Фейербахъ“, и особно на най повата философия се явява въпросътъ за отношението на мисълта къмъ битието“. Този въпросъ се е поставялъ въ слѣдующата форма: иска се да се знае дали представлениата и, слѣдователно, попятията които ний имаме за предметитѣ които пълпятъ вънкашната природа — дали, повтаряме, тѣзи представлениа сж вѣрно и пълно отражение на вънкашнитѣ предмети и въобще дали е възможно да имаме вѣрни и пълни представлениа? Сжщиятъ въпросъ въ малко думи може да бжде направенъ тъй: има ли сходство или подобие между предметитѣ и представлениата които си правимъ за тѣхъ? Азъ държа въ ржката си едно перо, значи, единъ предметъ; пита се: вѣрно ли е представлението, което имаме за перото и въобще можемъ ли да имаме вѣрно представление за перото, както и за всѣки други предметъ?

На пръвъ погледъ, това подобие ни се струва несъмнено и таквъ единъ въпросъ може само да ни зачуди. Но да не забравяме никогa думитѣ на Хамлета че между небето и земята има много пѣща, които не е подозирала нашата „школска мъдростъ“. Навѣрно нищо не се е показвало по абсурдно на чловѣчеството отъ колкото това епохално велико откритие на Коперника, че земята и другитѣ планети се въртятъ около себе си и около слъпцето. Значи земята не се подпира на нищо и виси на въздухътъ? Какъвъ абсурдъ! Ний не можемъ закрѣпи на въздухътъ едно камаче защото, безъ подпора то ще падне, а тѣ претендиратъ че това е въз-

можно съ земята. А още претендиратъ, че и ти се върти около слънцето и около себе си! Здравиятъ разсъдъкъ това не може да приеме. Не, и хиляди пѣти, не! — *Erig si mure!* „А все таки“, да кажемъ съ думитѣ на Галилея „тя се движи!“ И ако има нѣщо абсурдно тука, то сж претенциитѣ на здравия разумъ на всезнание. Очевидно че нашата „школска мъдростъ“ далечъ не е знала всичко, защото тя не е познавала законитѣ за претеглянето на тѣлата, слѣдъ откритието на който въртението на земята около слънцето и „виселинното и“ въ пространството се счита за една лесно разбираема истина.

Така, да не се удивляваме, че има философи които заявяватъ, че нашитѣ представления за нѣщата които ни обикалятъ сж невѣрни и което е най главното, тѣ не могатъ да бждатъ вѣрни. Слѣдъ като обяснихме въ какво се състои сжщността на въпроса иска видимъ къмъ кое мнѣние по този въпросъ се присъединява професоръ Карѣевъ.

„Попитайте нѣкого човѣка, пише г. Карѣевъ, който никога не се е усъмнилъ въ достовѣрността на това знание, което имаме за външния миръ — попитайте го: какво нѣщо сж тѣлата, които вижда наоколо и, какво нѣщо е това вещество отъ което сж съставени тѣлата? Неговия отговоръ ще бже много обикновенъ: тѣй като нашитѣ представления приличатъ на самитѣ нѣща които познаваме, както копията на оригинала, то вънъ отъ насъ съществуватъ телеснитѣ предмѣти такива, каквито сж въ нашитѣ представления т. е. протяжни, непроницаеми, съ форма, цвѣтъ, вкусъ, миризма и др. Една отъ естествениитѣ науки, именно физиологията... съвършено разрушава таквъ пансионъ възгледъ относително окръжаващата ни материална дѣйствителность. Ето въ какво се състои работата. Азъ виждамъ захарта бѣла и осѣщамъ сладкия ѝ вкусъ. Значи ли отъ това: че захарта има такива свойства, които ний наричаме бѣлина и сладость или значи това, че на захарта е свойственно нѣщо такова, което възбужда въ насъ субективни осѣщания на бѣлина и сладость? Пансионъ възгледъ отговаря на този въпросъ въ първия смисълъ, а науката — въ втория. Който е училъ елементарната физика, знае че вълнообразното движение на въздуха е причината на нашитѣ осѣщания за свѣтлината. Свѣтлината и звукътъ толкова малко приличатъ

на тѣзи пѣща, които образуватъ колебание въ въздуха и ефирътъ, колкото осѣщанията които получаваме отъ вънкашния миръ приличатъ на самия този миръ. Всичко, което знаемъ ний за вънкашнитѣ предмѣти, ни се дава по-средствомъ органитъ на нашитѣ чувства, които преиначаватъ обективнитѣ свойства на предмѣтитѣ на нѣщо субективно, което е толкова раздалечъ отъ обективното, колкото осѣщанieto на свѣтлината или звука е раздалечъ отъ колебателното движение на материалнитѣ частици. Затова, качествата които приписваме на тѣлата не сж качества на самитѣ тѣзи тѣла, а наши субективни възприемаия и въ това отношение нѣмаме основание да правимъ нѣкаква си разлика между качествата, които получаваме чрезъ нашитѣ чувства като цвѣтъ, вкусъ, миризма и пр. и качествата които ужъ принадлежатъ на самитѣ пѣща. Протегнатостта, непроницаемостта, които приписваме на материята сж качества на предмѣтитѣ, които качества получаваме чрезъ зрѣнието и пипанието, както и звукътъ — чрезъ слуха. Тѣлесността на предмѣтитѣ не би съществувала за чловѣка, ако нѣмахме чувствата на зрѣнието и пипанието, както за слѣпия не съществува цвѣтътъ, и ако къмъ нашитѣ органи на чувствата се прибавѣше още единъ или нѣколко нови органи, чрезъ които ний се бихме съобщавали съ вънкашния миръ, то би приписали на материята нови качества...“ (стр. 21).

Така завършва г. Карѣвъ. На същата тема той се повръща нѣколко пжти въ своята брошура, но безъ да каже нѣщо друго — като примѣръ и доказателство — отъ това което казва по-горѣ. Но и колкото казва е достатъчно да се разбере въ що се състои работата.

И наистина, какъ ний си съставяме представленията за вънкашнитѣ предмѣти? Ний ги съставяваме на основание на осѣщанията които тѣзи предмѣти възбуждатъ въ шестѣхъ наши чувства: зрѣнието, слухътъ, вкусътъ обонянието, осязанието и мускулното чувство. Азъ държа въ ржката си една бучка захаръ. Чрезъ зрѣнието си азъ узнавамъ че тя е бѣла и има извѣстно протяжение, а чрѣзъ вкусътъ, — че тя е сладка. Пипамъ я съ прѣститѣ си и осязвавамъ, че тя е грапава или гладка. Турямъ същата бучка въ дланѣта си и осѣщамъ чрезъ мускулното си чувство, че тя има извѣст-

на тѣжина *), че когато кажа: бучка захаръ, азъ си въображавамъ изедпѣжъ всичкитѣ тѣзи качества.

Но всичкитѣ тѣзи качества сж мои субективни представлениа основани на мнитѣ субективни осѣщания, и понятието което имаме за предметъ е, значи, субективно. Между нашиятъ разумъ и външния предметенъ свѣтъ има една врата това сж нашиятъ чувства. Впечатленията отъ външните предметъ преди да дойдатъ до нашия разумъ минаватъ презъ тѣзи врата. Когато впечатленията минаватъ презъ тази врата не претърпяватъ ли нѣкакво измѣнение? Осѣщанията: бѣлина сладость, грапавина и пр. не се ли изработватъ именно тукъ, когато предметитѣ минаватъ презъ тази врата? За да мога да докажа, обратното, т. е. да мога да докажа, че бучката захаръ е бѣла, сладка, грапава и пр. сама по себе си, то азъ трѣба да отстраня тази врата и да се сноша съ външния миръ безъ нейното посрѣдство, което може да фалшифицира — нека ми бѣде позволена тази дума — впечатленията. Да докажемъ, че качества които приписваме на външните предметъ лѣжатъ въ самитѣ предметъ, а не сж продуктъ на нашиятъ чувства, ний трѣбва по нѣкъвъ си начинъ да се абстрахираме отъ послѣднитѣ и да поглѣднемъ на предметитѣ безъ посрѣдството на нашиятъ чувства.

Но възможно ли е това? Не. Представете си че вий сте лишени отъ вашитѣ чувства и се помжчите да си съставите едно понятие за нѣщата. Ако помислите, че вий, нито виждате, нито вкусвате, нито осязавате и въобще не осѣщате, то тогава предметитѣ ще ви се струватъ никакви. Предъ васъ ще има мракъ и неизвѣстность и вий не ще можете да си съставите никаква идея за качества на предметитѣ. Всичкитѣ наши идеи и представлениа почиватъ на осѣщанията. Но ако ний премахнемъ чувства съ това наедно премахване осѣщанията и значи лишаваме се отъ основата на нашиятъ представлениа и идеи. Чувствата може да ни лѣжатъ върху качества на предметитѣ, а безъ чувствата ний не можемъ да имаме никакви представлениа за предметитѣ.

*) Кота казваме „осязаемъ грапавина“, „осѣщамъ тѣжина“ и пр. не трѣбва да се разумѣва, че това сж непосредствени осѣщания, които ни ги доставятъ чувства, когато това сж малко или много сложни мислителни актове, а просто че тѣзи сж дошли до нашето сжжение чрезъ чувства.

Слѣдующия примѣръ може, и ще направи тѣзи мисль по-ясна. Да предположимъ, че въ една тъмна нощъ ний се намираме въ една стая. Този стая има единъ прозорецъ който гледа на улицата. На този прозорецъ ний туриме единъ фенеръ съ червени стъкла съ помощта на който ний освѣтляваме улицата и находициѣ се тамъ предмѣти. Всѣкой знае че когато гледаме чрезъ червено стъкло на въжакшиѣ предмѣти всичкиѣ пи се струватъ червени, когато ще ни се сторятъ сини ако гледаме на тѣхъ чрезъ сини стъкла. Така всички предмѣти, които се намиратъ на улицата освѣтлявани отъ червени фенери ще ни се представятъ червени. Между тѣзи предмѣти може да има сини, зелени, желти и другоцвѣтни, но и тѣ всички ще ни се струватъ червени. Ако угасимъ фенеръѣтъ и погледнемъ на предмѣтиѣ ний не ще видимъ освѣтъ дебелъ мракъ. Фенеръѣтъ ни освѣтляваше предмѣтиѣ лъжовно, но все таки чрезъ него ний виждаме нѣщо, когато безъ него ний нищо не виждаме. Сжщото е и съ човѣшките чувства. Всѣко едно отъ тѣхъ е своего рода фенеръ, който, както ще видимъ по долу, освѣтлява предмѣтиѣ лъжовно и ни кара да виждаме въ тѣхъ свойства които тѣ нѣматъ сами по себе си. Но ако ний помислимъ да се откажемъ отъ измѣническата услуга, която тѣ ни принасятъ и поискаме да узнаемъ предмѣтиѣ сами по себе си, то ний ще непаднеѣтъ въ дълбока нощъ. Отъ тука и заключението, че нѣщата сами по себе си сж непознаваеми.

Както ще видимъ по-нататъкъ, на тази теория се правятъ известни възражения и ограничения, а сега нека заблѣжимъ че нѣкои отъ стокитѣ, които лѣжатъ въ нейната основа сж били поддржани и развивани отъ английскій философъ материалистъ Локъ, по нѣлното си развитие и освѣтление, тя е получила отъ Емауила Канта.) Значи тази гледна точка която развива проф. Карбергъ е гледната точка на Канта. Това е то което наричатъ още философски критицизмъ или критическа философия.

Не ще бжде безинтересно и безполезно да приведемъ

*) Локъ е роденъ въ 1631 въ Врингтонъ, а е умрълъ въ 1704. Той доказа че: *Nil est in intellectu, quod non antea fuerit in sensu* (нищо яѣма въ разума, което да не е било по напредъ въ чувствата) Кантъ се е родилъ въ германскитѣ градъ Кьонигсбергъ въ 1724, а е умрълъ въ 1804.

тука нѣколко реда изъ статията на Хайне върху Канта и именно тѣзи редове, въ които се излага Кантовата теория на познанието :

„Критиката на чистия разумъ“, както вече казахъ е главното съчинение на Канта и останалитѣ негови творения сж излишни или въ всякой случай трѣбва да бѣдатъ разгледвани само като разяснение. Какво обществено значение заключава тази главна книга въ себе си ще се види отъ слѣдующето :

„Философитѣ преди Канта сж мисляли върху пренасяването на нашитѣ познания и, както вече показахме, тѣ сж слѣдвали по два различни пътя споредъ това да ли сж приемали идентъ а priori или идентъ а posteriori^{*)}); по върху самитѣ познавающии способности, върху кръгътъ или границитѣ на нашитѣ познавающии способности малко е било работено. Това стапа именно задача на Канта. Той подхвърли нашитѣ познавающии способности на едно безпощадно изслѣдване, той сондира дълбочината на тѣзи способности и озпачи всичкитѣ тѣхни граници. И, наистина, слѣдъ това той намѣри, че ний ствѣмъ нищо не можемъ да знаемъ за много пѣща съ които по рано мислихме, че се намираме въ най тѣсно познание. Това бѣше твърдѣ скърбно. Обаче все таки полезно бѣше да узнаемъ по кои пѣща ний нищо не можемъ да знаемъ. Този който ни предназнача отъ безполезни пѣща принася ни ежщо такава добра услуга, както и то и който ни посочва правилнѣ пътъ. Кантъ ни доказа че ний нищо не знаемъ за пѣщата сами по себе си и че ний за тѣхъ можемъ да знаемъ пѣщо си само до толкова, до колкото тѣ се отражаватъ въ нашия духъ. Ний приличаме папълно на тѣзи затворници за които Платонъ ни разправя тѣй печално въ седмата книга на своята Република; тѣзи злощастници, оковани въ вериги около вратѣтъ и бедрата, така щото да не могатъ да си въртятъ главитѣ, сѣдять въ една тъмница която е открита отъ горѣ и презъ гдѣто влиза малко свѣтлина. Тази свѣтлина иде отъ единъ огънь който гори задъ затворницитѣ и който, освѣтъ това е раздѣленъ отъ тѣхъ съ една низка стѣна. Но дължината на

*) Това значи, да ли тѣ сж приемали съществуването на проени идеи (a priori) или пъкъ тѣ сж приемали, че идентъ ни се даватъ отъ опита (a posteriori). К. Р.

тази стѣна се расхождатъ човѣци които посятъ надъ себе си различни статуи, дървени и каменни образи и се разговарятъ между себе си. Бѣднитѣ затворници нищо не могатъ да видятъ отъ тѣзи човѣци които стоятъ задъ стѣната и сж по низки отъ нея, а отъ високо носенитѣ статуи, които надминуватъ стѣната, тѣ виждатъ само сѣнкитѣ що се отражаватъ на отсрѣщвата имъ стѣна; по тѣ взематъ тѣзи сѣнки за истински предмѣти и, мамени отъ ехото на тѣхната тъмница мислятъ, че това сж сѣнкитѣ които се разговарятъ помежду си.

„Досегашната философия, която се въртеше безсходно около нѣщата и съединяваше и класифицираше тѣхнитѣ признаци, престана съ появяването на Канта, който пасочи търсенията къмъ човѣшкиятъ разумъ и изслѣдва какво тамъ се върши. Не безъ право сравняваше той слѣдъ това своята философия съ дѣлото на Коперника. По-рано когато хората оставяха свѣтътъ неподвиженъ и караха слънцето да се върти около него, небеснитѣ исчисления не искаха особно да си съвпадатъ; Но слѣдъ като Коперникъ остави слънцето, спокойно и накара земята да се върти около него и, о чудо!, всичко тръгна на добръ. Напредъ разумътъ обикаляше, както сцънцето, мрътъ на явленията и се мъчеше да го освѣтли; обаче Кантъ остави разумътъ, слънцето, въ покой, а мрътъ на явленията захвана да се върти около него и да се освѣтлява до толкова, до колкото той влѣзваше въ орбитата на това слънце.

„Слѣдъ тѣзи нѣколко думи, въ които азъ посочихъ на Кантовата задача, всѣкой разбира, че азъ считамъ за най-важна часть, за централна точка въ философията на Канта тази часть отъ неговата книга, гдѣто той трактува за тѣй нарѣченитѣ феномени и нумени. Имено: Кантъ прави една разлика между явленията на нѣщата и нѣщата сами по себе си. За нѣщата ний можемъ да знаемъ нѣщо си само до толкова, до колкото тѣ ни се показуватъ като явления и, слѣдователно, нѣщата не ни се показватъ както си сж, сами по себе си, затова и Кантъ нарича феномени нѣщата като явления, а нумени — нѣщата сами по себе си. Ний можемъ да узнаемъ нѣщо си за нѣщата като феномени — а нищо за нѣщата като нумени. Последнитѣ сж

проблематически и ний не можемъ да твърдимъ нито да ли тѣ съществуватъ, или пъкъ не съществуватъ.“ *)

Както вижда читателятъ Хайне счита съществуването на нумепитѣ за въпросно и, слѣдователно, той допуска, че нашитѣ понятия и представления за предметитѣ може да сж вѣрни. Обаче, при днешното състояние на науката такава едно предположение е невъзможно. Изслѣдванията по физиката и физиологията потвърдиватъ една частъ отъ заключенията на Канта. Но за да покажемъ това, ний сме принудени да влеземъ въ нѣкои подробности.

*
*
*

Въ какво физиката потвърждава кантовската теория на познанието? Между многото примѣри нека вземемъ примѣрътъ за цвѣтоветѣ.

Всичкитѣ предмѣти ни се представяватъ да иматъ нѣкакъвъ цвѣтъ. Едни предмѣти сж бѣли, други черни, трети червени, жълти, зелени, морави и т. п. Но именно тука иде физиката и ни показва, че предмѣтитѣ сами по себе си нѣматъ никакъвъ цвѣтъ, а тѣ само различно, въ сила на различното си молекулярно строение, поглъщатъ и отражаватъ свѣтливитѣ лъчи на слънцето или на другитѣ свѣтящи тѣла.

Слѣдъ това иде физиологията и ни показва, че осѣщанieto на свѣтлина както и на различнитѣ цвѣтове лѣжи въ устройството на нашия зрителенъ нервъ. Достатъчно е едно механическо притискане на зрителния нервъ за да осѣтимъ свѣтлина. Преди още да съществуваше теорията, хората знааха това на практика. Както въ много други открития, тъй и тука дѣйствието предшества идеята. Навѣрно, всѣкой е изпитвалъ на себе си какъ слѣдъ нѣкой ударъ въ челото или около орбитата въ очитѣ му се появява единъ мѣгновенъ пламъкъ. Общеупотребително е изречението: „тъй силно се удари, че му свѣтнаха очитѣ“. Това „свѣтване на очитѣ“ не е нищо друго освѣнъ осѣщанieto на свѣтлина възбудено отъ сътресението на зрителния нервъ. Ний можемъ да възбудимъ, слѣдователно, осѣщанieto на свѣтлина безъ посредството на свѣтливи тѣла.

*) Heinrich Heine's Sämmtliche Werke. Achter Band. Über Deutschland. Leipzig, Gustav Fock. 5. 77—78.

Това осѣщанне лѣжи въ самата природа на зрителний нервъ то е субективно, а свѣтливитѣ тѣла иматъ само свойството да предизвикватъ неговото проявяване.

Свѣтлината която ний осѣщаме, ако се натъртимъ пейдѣ около окото или ако парочно стиснемъ, при нѣкоя операции, съ щипцитѣ зрителний нервъ, е бѣла или както я наричатъ обикновено сѣпчеза. Обаче ний знаемъ, че бѣлата или сѣпчевата свѣтлина се състои отъ три основни или съставн свѣтлинни, които сж като вървимъ отъ лѣво на дѣсно по слънчевий спектъръ: червена, зелена и синя. Отъ различното смѣсване на тѣзи основни цвѣтове ний можемъ да получимъ както бѣлий сѣпчевъ цвѣтъ, тъй и всичкитѣ други цвѣтове: жълтъ, протакалий, моравъ, кафявъ и пр. Защо ний разпознаваме три основни цвѣтове? Обяснението на това трѣбва да търсимъ въ устройството на нашия зрителенъ нервъ, слѣдователно, въ нашето чувство. Това обяснение е даъ първи, въ началото на настоящето столѣтие английския физиологъ Юнгъ, когото Хелмхолцъ счита за единъ отъ гениитѣ на нашето столѣтие*) Хелмхолцъ — извѣстниятъ берлински професоръ по физиката, който се помпа миналата година — самъ успѣшно поддържае сжщата хипотеза. Хелмхолцъ, както и по-напредъ Юнгъ, подържатъ че зрителниятъ нервъ е съставенъ отъ три нервни фибри „всѣка една отъ които е надарена съ особна енергия, сирѣчь, предизвиква тамъ гдѣто се завършва въ мозъчната кора едно особно осѣщанне и всѣка една отъ тѣзи три фибри се срѣща въ всѣка чувствителна точка на ретината. 1-о Еднаквото възбужданне на всички фибри дава бѣлото осѣщанне, 2-о Възбужданнето само на една отъ тѣзи три фибри ще даде червеното осѣщанне, на другата — зеленото и най ситиѣ, на третата — синьото: специфическата енергия на една отъ тѣзи фибри се състои въ червениятъ осѣщаннъ, на другата въ зелениятъ, а на третата въ синиятъ“*. Едновременно и различно възбужданне на двѣ отъ тѣзи фибри ще даде друго нѣкое цвѣтно осѣщанне. Резюмирано всичко това ще рѣче, че цвѣтоветѣ сж чисто субективни елементи или още нѣщата сами по себе си

*) Mathias Duval. Cours de physiologie. Paris 1892 г. Глава: Organe Visuel.

*) Eléments de Physiologie Humaine par Leon Frederich et J. P. Nuel. Gand et Paris 1893 Deuxième Partie Fonctions de relation. Crp. 205

пѣматъ никакъвъ цвѣтъ, а тѣ се боядисватъ, като минаватъ презъ папнитѣ чувства.

Наистина хипотезата на Юнга и Хелмхолца е само една хипотеза т. е. едно предположение. Хистологията — науката за тканитѣ — не е достигнала още да намѣри различни фибри въ зрителний нервъ. Всичкитѣ тѣ се струватъ еднакви по структурата си и по въпикашнитѣ си свойства, което, разбира се, не значи, че наистина това е тѣй и че единъ денъ съ по-усъвършенствуващи инструменти не ще дойдемъ да намѣримъ това, което предполагаша Юнгъ и Хелмхолцъ. Но тѣй или ипакъ, несъмнено е едно, че цвѣтнитѣ осѣщания сж субективни елементи на папнитѣ чувства. Въ това ний безвъзвратно ще се убѣдимъ отъ слѣдующитѣ нѣколко примѣри.

Има човѣци които не могатъ съвсѣмъ да различаватъ цвѣтоветѣ, а различаватъ само силнитѣ, тъмнитѣ цвѣтове. Този недостатъкъ е извѣстенъ подъ името *дисхроматопсия*. Има други болни, които не различаватъ само нѣкой цвѣтъ и го смѣсватъ съ други. Така напримѣръ има болни които смѣсватъ червеното съ кално зеленитѣ цвѣтъ. На тѣхъ липсва паптно червениятъ осѣщание. Този недостатъкъ се нарича *далтонизмъ*, отъ името на английскій докторъ Далтонъ, който прѣвъ върху себе си е изучавалъ този недостатъкъ (въ 1798 год.). При извѣстни болести, при хранителни пертурбации на зрителний нервъ сжнитѣ явления се случаватъ. Различнето въ осѣщанията тука не може да се търси въ въпикашнитѣ условия, защото послѣднитѣ сж сжщитѣ, както за здравитѣ и нормалнитѣ хора, тѣй и за болнитѣ и ако послѣднитѣ не осѣщатъ тѣй, както другитѣ то причината трѣба да търсимъ въ различното устройство на тѣхний органъ на зрѣннето.

Цюрихскій профессоръ по психиатрията Форелъ извѣстенъ въ сжщото време по своятѣ изучавания на живота на мравитѣ е намѣрилъ, че послѣднитѣ не осѣщатъ червениятъ свѣтъ. За тѣхъ тя липсва и не сжществува. Отъ друга страна Дарвинъ предполага, че много пасѣкомъ иматъ цвѣтни осѣщания несравнено по-развити отъ папнитѣ и тѣ виждатъ цвѣтове и най-главното отсѣнки които ний не виждаме. Сжщото заключение ни се налага тука, както и по горѣ.

Сжщото, което казахме за зрителний нервъ или по-право за органътъ на зрѣннето, можемъ да кажемъ и за

другитѣ органи. Органътъ на обонянието — обонятелний первъ и пеговитѣ нервни крайща въ коренътъ на носътъ, възбудени механически или чрѣзъ електрически токъ, не каратъ да осѣщаме разни миризми безъ да има предъ насъ тѣй нарѣчените миризливи тѣла. Това произлиза отъ сжщото, че миризмата ѣ едно субективно осѣщание и че тя лѣжи въ насъ, а не въ самитѣ тѣла.

Това което ний наричаме вкусови осѣщания, въ сжщность има само четири: сладко, горчиво, кисело и солено. Другитѣ осѣщания както стипчавото напр. принадлежатъ на осязателнитѣ пѣпки, значи на чувството на осязанието. Има и такива предполагаеми осѣщания на вкуса които въ дѣйствителность сж обонятелни напр. различнитѣ захари: вапилия, мента и др. На четиритѣ основни и единствени вкусове трѣба да отговарятъ различни нервни фибри, възбужданieto на които дава и различни осѣщания. Това се потвърждава отъ обстоятелството, че едни и сжщи тѣла върху различнитѣ части на езикътъ не възбуждатъ сжщитѣ вкусови осѣщания. Споредъ изслѣдаванiята на Лонже *) и другитѣ физиоложисти излиза, че калиево-оцетната солъ на предната половина на езика е парливо кисела, когато на задната не е вече кисела и парлива, а става горчива и отвратителна. Калиевий хидрохлоратъ горчивъ отпредъ става сладкъ отзадъ. Оловяно-оцетната солъ парлива и стипчава отпредъ става сладка отзадъ и т. п. Въобще задната половина или както казватъ още основата на езикътъ дава сладки осѣщания.

Осязанието е сжщо така локализирано въ различни и отдѣлни нервни фибри: за топлина, студъ, нипание и болежъ. Женеvский профессоръ по физиологията Шифъ твърдѣ често правяше съ студентитѣ слѣдующий опитъ. Той нагорѣщаваше едно остро въртено и слѣдъ като ученикътъ замижаше приближаваше въртено до различни точки на ржката и споредъ това да ли въртено допираше краищата на первътъ за студентитѣ осѣщания ученикътъ осѣщаше студъ, а когато съ едно студено въртено Шифъ допираше краищата на первътъ за топлината ученикътъ си осѣщаше топлина. Сжщо така арийтѣ, мелодиятѣ, гласътъ, сж субективни осѣщания на нашия слуховъ органъ, както цвѣтътъ е на зрителниятъ,

*) Longet. Traité de Physiologie II, 167 (Цитиранъ въ съчинението на Н. Тaine: De l'Intelligence II. 206.)

Въ какво се състои, следъ всичко казано, ролята на възкашнитѣ предмѣти съществуването на които Кантъ не отрича въ образуването на нашитѣ осѣщания? — Въ това, че тѣ турятъ въ движение нашитѣ чувства и предизвикватъ у насъ тѣзи или онѣзи осѣщания. Но, разбира се, това ни най малко не значи, че тѣзи осѣщания сж вѣрното отражение на свойствата на предмѣтитѣ. Слѣдующий примѣръ ще ни покаже това ясно. Всѣка една клапа на пияното натисната издава извѣстенъ гласъ. Прѣстѣтъ който натиска е причината, — той е предизвикалъ този гласъ обаче никой не ще иде да каже че прѣстѣтъ самъ издава пѣкакъвъ гласъ. На нашето съзнание сжщо така ний можемъ да гледаме като на едно чудесно пияно, различнитѣ клапи на което сж нашитѣ чувства. Всѣко едно тѣло играе ролята, която въ първий примѣръ играеше нашия прѣстѣ и предизвиква това или онова осѣщание — човѣшкото пияно не само издава гласове, но ги и съзнава: то е едно въздушевно пияно — обаче сжщо навѣрно ще бжде да смѣсваме тѣзи осѣщания съ свойствата на тѣлата, т. е. съ възкашната сила, която ги е извикала. Предметътъ който ний разгледваме позволява повторенията и обясненията, стига съ това да се достигне неговото попълно разбиране и схващанне. Затова и ний, макаръ и да се боимъ да отегчимъ читателътъ, ще приведемъ слѣдующитѣ редове изъ Тена въ които ще намѣримъ резюмирано всичко изложено до сега отъ насъ.

„ Въ какво се състоятъ, пита се Тенъ, свойствата на тѣлата? За повечето отъ тѣхъ отговорътъ е лесенъ. Тѣ сж относителни, относителни спрямо монитѣ осѣщания и спрямо осѣщанията на всѣко подобно на мене същество: тѣ не сж нищо повече отъ една способностъ, способността която има тѣлото да възбуди това или онова осѣщание. Розата има една извѣстна миризма различна отъ тази на бѣлий кремъ и на кокичето; това значи, че тя може да възбуди въ мене или въ всѣко друго, направено като мене същество, едно извѣстно приятно осѣщание, различно отъ другитѣ миризливи осѣщания и което ний наричаме розова миризма. — Захарьта има извѣстенъ вкусъ; това значи, че тя може да възбуди въ мене или въ всѣко друго съще-

ство, направено като мепе, това особно вкусово осѣщанне което ний наричаме сладнина. — Сжщото очевидно е и съ цѣтветѣ и съ звуковѣтѣ. Извѣстна вибрирующа струна издава единъ звукъ отъ извѣстна височина, тембъръ и интензивностъ. Извѣстно освѣтлено тѣло дава единъ цвѣтъ отъ извѣстна сила и извѣстенъ поамсь. Това значи, че вибрирующата струна може да предизвика такова особно звуково осѣщанне, че освѣтленото тѣло може да предизвика такова опредѣлено цвѣтно осѣщанне. . . .

„Ако най сетнѣ отъ тѣзи четиръ отдѣлни чувства ний мнемъ къмъ послѣдното и най общото отъ всичкитѣ, сир., къмъ осязанието (опитъ), памнитѣ заключения ще бждатъ сжщитѣ. Преди всичко ясно е, че топлината и студътъ сж само способността да възбуждатъ въ насъ осѣщанне съ това име. — Сжщето е за твърдостта и съпротивлението; то не е освѣпъ способността, която предизвиква мускулното чувство на съпротивление. „Когато ний съкратяваме мускулитѣ на нашата ржка*), пита Милль, било по пашага воля, било слѣдствие едно неволно испражняние на нашата самозаразяюща се нервна дѣяте постъ, съкратявапнето е придружено отъ едно особно осѣщанне което е различно, споредъ това, дали мѣстияннето което слѣдва мускулното съкратязанне продължава свободно или пъкъ срѣща пѣкоя прѣчка. — Въ първий случай осѣщаннето е както ако си движавме ржката въ пустото пространство. Да предположимъ, че слѣдъ като сме повторили пѣколко пжти този опитъ ний направимъ изведнѣжъ единъ други опитъ и серията отъ осѣщания които съпровождаха движението получава, безъ да е било това нашето намѣрение и очакванне, едно внезапно спиране. Това спиране, само по себе си не ще ни накара да повѣрваме, че тука има пѣкоє си вънкашно препятствие. Прѣчката може да бжде въ собственитѣ наши органи: тя може да има за причина параличъ или пъкъ проста немощъ слѣдствие на уморявание. Но и въ двата тѣзи случая мускулитѣ не би се съкратили и ний не би имали осѣщаннето което съпровожда тѣхното съкратяване. Ний могли би да имаме волята да покажемъ нашата мускулна сила, но това показванне не би станало. — Ако то станияше и ако то бжде придружено отъ

*) Stuart Mill, Examination of sir William Hamilton's philosophy, 219. (Цитира Тенъ. Б. Пр.)

обикновенното мускулно осѣщанне, по ако въ сѣщето врѣме не се произведеше очакваното осѣщанне отъ мѣстиянето, както кога си мѣстимъ ржката и въ пустото пространство, ний ще имаме това което наричаме осѣщанне на съпротивление или, съ други думи, на попрѣчено мускулно движение“. — Значи, продължава Тенъ слѣдъ тѣзи цитата изъ Милля, съпротивлението (или твърдостъта) не е за насъ нищо друго освѣтъ способностъ която спира една начената серия отъ мускулни осѣщания. И другитѣ качества на пипанieto се свождатъ, както съпротивлението къмъ способността да предизвикатъ такова или онакова мускулно или пипателно осѣщанне, малко или много просто или сложно, такава или онакава форма или измѣнение на едно осѣщанне или на цѣла серия осѣщания мускулни и пипателни. — Едно тѣло е гладко или грапаво; това значи, че то може да предизвика едно осѣщанне на допирание еднакво и меко или едно осѣщанне на допирание передовно и грубо. Тѣжко, лѣко, остро, кораво, мѣко, ленокво, влажно, всички тѣзи пазвания не означаватъ освѣтъ способността която предизвиква осѣщания малко или много сложни, остри и разнообразни на допирание, палиганне, температура, мускулно съкращение и болѣжки“*)

Подъ сѣщата категория Тенъ подгонва наедно съ послѣдователитѣ на чистий Берклеевски идеализмъ Милля и Бена и „всичкитѣ геометрически свойства“ на тѣлата като: протегнатостъ, образъ, подвижностъ, положение. Най сѣтъ той завършва тѣй: „всичкитѣ чувствуванни свойства на тѣлата включайки протегнатостъта и значи формата, положението и останалитѣ осѣзаеми качества не сѣ слѣдъ строгъ анализъ освѣтъ способностъ която предизвиква у насъ осѣщания“ (**)

Ето ни дошли тамъ отъ гдѣто трѣгнахме. Нашата цѣль бѣше да изложимъ, до колкото това позволяватъ страницитѣ на „Деньъ“, по-пълно и по-ясно тѣзи принципи по познанието на пѣщата които, особно слѣдъ Канта, минуватъ за господствующи въ философската литература. Тѣзи принципи както вече забѣлявахме развива и г. Карѣвъ; тѣхъ именно той нарича „философски критицизмъ“

* * *

Въпросътъ за познанието на пѣщата е отъ слабо прак-

*) De L' Intelligence, Tome Second 78 81. (Paris 1883)

**) Idem Стр. 90.

тическо значение. Въпросътъ е дали ний трѣба да гледаме на пѣщата като на явления (феномени) или като на сжщности (пумени). И рѣшимъ ли това въ първий или въ вторий смисълъ отношенията между тѣзи явления или сжщности си оставатъ сжщитѣ, законитѣ които ги управляватъ оставатъ пакъ сжщитѣ — съ една дума, нашето практическо отношение къмъ вънкашниятъ свѣтъ остава сжщото. Излѣзе ли че хлѣбътъ е само едно явление, не една сжщностъ, то съ това азъ не по-малко ще се нуждая отъ хлѣбъ, не по-малко ще се мъча за неговото добиване — съ една дума моето отношение ще си остане сжщото. Обаче при разрѣшението на въпросътъ за сжщността на пѣщата, практиката е играяла и играе, както ще видимъ по пататакъ една значителна роля.

Но ако днесъ въпросътъ за познанието на пѣщата има по-скоро единъ доктринерски интересъ, не сжщото с било въ врѣмето на Канта. Тогава неговата доктрина е изиграла една въ висока стѣпень революционна роля. Новитѣ общественни сили — третото съсловие — памѣриха въ теорията на Канта едно могъщо оръжие противъ господствующитѣ съсловия, дворянството и духовенството и религията, която се явяваше както и всѣкога една крайно консервативна и реакционна сила. Въ името на Бога както всѣкога, тѣй и тогава, поповетѣ вѣрзваха рждѣтъ на народа когато дворянитѣ му бъркаха изъ джебветѣ. Въ името на Бога въздигаха ешафоти, изгаряха еретицитѣ живи, мъчаха ги на колѣло. За неговото име проливаха рѣки кръвъ, и туряха въ пламъци много градове и села. Обаче философията на Канта ни доказваше, че тѣй като Богъ не е явление — ний не го осѣщаме чрезъ нашитѣ чувства, както напр. осѣщаме слънцето или нѣкой камъкъ — и тѣй като ний можемъ да знаемъ нѣщо си само за явленията, то очевидно е, че всичко което ни разправятъ за Бога, както и самиятъ Богъ, е една измислица на невѣжи или занитересовани хора. Кантъ самъ бѣше единъ благочестивъ християнинъ и ако презъ голѣмитѣ врата той испѣждаше Бога, той го вкарваше презъ малкитѣ задни вратца, ако чрезъ „Критиката на чистий разумъ“ той разруши всичката християнска митология, той се помъжи да я възстанови чрезъ „Критиката на практическиятъ разумъ“. Обаче свободолюбцитѣ и революционеритѣ отъ онази епоха вземаха у Канта това, което бѣше плодъ на неговитѣ научни

изслѣдвапия, на неговиятъ критически разумъ, а не и това, което той плащаше като данъкъ на тогавашния общественъ заблуждения и на своето религиозно възпитание.

Но теорията на Канта е претърпяла влиянието на философската критика и слѣдъ заблѣжките, които ще приведемъ по долу, читателятъ ще се убѣди, че голѣма частъ отъ нея не е ни повече ни по-малко, а една остроумна софистика.

* * *

Съществуването на единъ миръ, обективенъ, възпъ отъ нашитѣ чувства е нѣщо прието и доказано, както за грамадната частъ отъ философитѣ тъй и за Канта. Това казваме защото има такива философи — послѣдователитѣ на Беркля, като Милъ и Бепъ — които отричатъ въобще съществуването на какво да е нѣщо друго освѣнъ нашитѣ осѣщания.

Също така прието е отъ повечето философи, че въ нашитѣ представлени за предметитѣ влѣзватъ два елемента: единъ елементъ който ни дава възкапната природа, а други — който ни се налага отъ нашата нервна организация. Съединението на тѣзи два елемента — отъ които да парѣчемъ единиятъ субективенъ, а другиятъ обективенъ — поражда представлението.

Слѣдъ тѣзи двѣ предварителни заблѣжки, ясно е че въпросътъ за познанието се свожда къмъ слѣдующето: ний трѣбва да опредѣлимъ кои свойства на нѣщата сж сжщипски тѣхни свойства и кои свойства ний имъ приписваме, тъй да се каже, напраздно.

По-горе вече видѣхме, че Кантъ претендира, че ний не можемъ да познаваме нѣщата сами по себе си (*Dinge an sich*) и значи всичкитѣ свойства, които ний имъ приписваме сж исклучително плодъ на нашата чувствена организация Въ противоположность на това нѣкои философи и физиолози, като Сѣченовъ, напримѣръ, — извѣстний московски професоръ по физиологията — смѣтатъ, че ний познаваме нѣколко сжщипски свойства на нѣщата. Такива той счита „нѣколко зрителни и ослзателни впечатления, именно представленията ни

за линейнитѣ очертапия, за распредѣленіето и мѣстияніето на предметитѣ въ пространството¹⁾.

Това „сходство“ между въикашии свѣтъ и панитѣ представлениа г. Съченовъ е доказвалъ въ една друга своя статия „Впечатлєніа и дѣйствителностъ“ която се е появила въ майската книжка на „Вѣстникъ Европы“ (1890). За съжаление въ дадената минута ний не располагаме съ тази статия и не можемъ да изложимъ неговата аргументация. Ний забѣлявахме на друго мѣсто въ тази статия, че още Локъ считаіне формата на предметитѣ като едно тѣхно енципическо свойство.

Когато азъ си движа прѣститѣ по рѣбѣтъ на една маса и дойда до краятъ на рѣбѣтъ изведпжъ осѣщанието на допиране, което имахъ до сега, спира. Ако отново помѣстя прѣститѣ си по рѣбѣтъ отново ще осѣти допираніето. Наопаки азъ могъ да мѣстя колкото искамъ прѣститѣ си въ пространството, но напразно бихъ чакалъ да осѣти пѣкакво допиране. Отъ тука слѣдва ясно, че присѣтствіето на предмета е едно необходимо условие за моето осѣщаніе, когато моето осѣщаніе исчезва, това значи че дѣйствието на предмета върху моятъ пипателни органи е престанало. Но това първо заключение ни води неизбѣжно къмъ едно друго, което е и главното. Продължителността на моето осѣщаніе ми даде понятіе за дължината на рѣбѣтъ. И като предположимъ всички други условия еднакви, че всички хора еднакво бързо или полека си мѣстятъ прѣститѣ — колкото по голѣма е дължината на рѣбѣтъ, толкова повече ще трае и осѣщанието. Значи тази дължина ни се налага отъ самий предметъ²⁾.

Ний осѣщаме мѣстияніето на предметитѣ едно по съкращението на очнитѣ ни мускули и послѣдующето отъ това въртєніе на окото ни около своя а хоризонтална и

¹⁾ Та. статията му: „Предметнаа мисль и дѣйствителностъ“, напечатана въ сборникътъ „омощь голодующимъ“, издание на в. „Русскія Вѣдомости“, стр. 153.

²⁾ Кантъ смѣта че врѣмето, пространството (значи и третѣ му измѣрениа както и причинността (каузалността) сж идеи а priori т. е. вродени у насъ, а не добити чрезъ опитъ. Както въ другитѣ точки, тъй и въ тази Кантовото учение е претърпѣло голѣми измѣненія, но този въпросъ не ни забача непосредствено тукъ.

вертикална ос. Нека си предположимъ, че ний виждаме въ пространството една птица която - хвърчи. Нашето око несъзнателно върти се, измѣнява положението си спрямо двѣтѣ си оси и слѣди хвърченето на птицата. Ако птицата се спрѣ ний колкото и да си въртимъ очитѣ пѣма да забѣлѣзваме никакво движение, до като птицата остава неподвижна. Обаче щомъ като птицата отпovo почне да лѣти, ний отпovo ще имаме осѣщанието на движение. Движението също така се налага на насъ, а не ний го налагаме съ нашитѣ чувства на вънкашнитѣ предмети.

Аз . мога да не виждамъ, по отъ това птицата не ще престане да лѣти, както и мога да остана безъ прѣсти, по отъ това рѣбътъ на массата не ще стане нито на микронъ по-късъ или по дълъгъ.

Освѣнъ това самото обстоятелство, ч да видимъ лѣтенето на птицата ний трѣбва да си движимъ очната ябълка и че това движение става подъ влиянието на този вънкашнъ предметъ — птицата, е достатъчно да приемемъ, че движението въобще ни се налага отъ вънкашнитѣ предмети, също тъй както мѣстнието на нашитѣ прѣсти по рѣбътъ на массата е достатъчно доказателство за това, че дължината ни се налага отъ самий рѣбъ, а не ний я приписваме произволно на рѣбътъ.

Движението на предметитѣ въ пространството съставлява и това което Сѣчсповъ нарича тѣхното „распространение и размѣстване въ пространството“.

Също и Тенъ дохожда да счита като смѣнително свойство на нѣщата движението. Ний ще си позволимъ да го цитираме исцѣло: „Нѣма ли, пита се Тенъ, въ природата друго нѣщо освѣнъ сериитѣ отъ преходящи осѣщания — които съставляватъ чувствующитѣ смѣщества — и дълготрайнитѣ възможности на смѣтитѣ тѣзи срѣщания? Нѣма ли нѣщо смѣнително въ този камъкъ? Не срѣщаме ли ний въ него и що друго освѣнъ относителни свойства, като напр. възможността на такива пипателни осѣщания за едно чувствующо смѣщество, необходимостта отъ смѣтитѣ пипателни осѣщания за чувствующото смѣщество, което само ще си даде такава серия мускулни осѣщания именно серията мускулни осѣщания слѣдствие на които неговата рѣка достига да попица камъкътъ?“. Слѣдъ това Тенъ обяснява какъ ний се убѣжда-

ваме, че вънъ отъ менъ има същества живи и чувствующи като мене — значи истински същества. Това ний достигаме чрезъ аналогия. Всѣкой отъ насъ забѣлѣзва, че тѣзи явления които се случаватъ у него се случватъ и у други предмѣти и по този начинъ той е принуденъ да припише на послѣдните едно независимо и истинско съществуване. „Въ този случай, прибавя Тевъ, ний считаме схватаниятъ отъ нашитѣ чувства предмѣтъ не само като една връзка отъ постоянни възможности, по ний още му приписваме, съ основание, една серия отъ осѣщания, образи, идеи малко или много аналогични на нашитѣ и ний пренасяме, законопо, въ него явления, които ставатъ вътрѣ, въ насъ. Чрезъ това предаване отъ проста възможностъ, каквото той бѣше, предметътъ се преобрѣща сега въ нѣщо дѣйствително, както сме и ний, и ний му припознаваме едно съществуване отдѣлно, независимо отъ нашето, защото явленията които го съставляватъ, макаръ и констатиращи отъ насъ, пѣматъ нужда отъ нашитѣ собствени явления за да се сбѣднатъ, проявятъ и продължатъ.

„Имали нѣкоя си серия вътрѣшни явления, които ний би могли по индукция и аналогия да пренесемъ отъ насъ въ камакътъ и да предадемъ на камакътъ независимото и отдѣлно съществуване, което ний предадохме на нашитѣ подобни или на животното? Да, несъмнено, — поне азъ тъй мисля — и слѣдъ нѣколко предварителни отстрашения. Както видѣхме по-горѣ отъ серията мускулни осѣщания, чрезъ които ний си представяме движението, ний спемаме всичкитѣ черти които могатъ да се отличаватъ отъ друга една серия. Слѣдъ това голѣмо снемане тя става за насъ една отвлечена серия отъ послѣдователни състояния турнати между единъ извѣстенъ пачаленъ (инициаленъ) моментъ и единъ краенъ (финаленъ) моментъ. Всѣко едно отъ тѣзи съставни състояния е съблечено отъ всички качества и не може да се опредѣли освѣнъ по своето положеніе въ серията т. е. по това да ли е по-далечъ или е по-близу отъ началний моментъ или пъкъ отъ крайний моментъ. Именно тази серия, малко или много къса, отъ състояния които се намиратъ между единъ началенъ и единъ краенъ моментъ и опредѣляни само по тѣхното взаимно нареждане — именно това ний наричаме чисто движение. — Обаче ний имаме всич-

китѣ основания на свѣта да го припишемъ и на тѣзи непознати които ний наричаме тѣла и да бждемъ увѣрени, че отъ едно тѣло то мигува на друго и да туряме правилата на това премигуване; защото аналогията, която ни позволява да допуваме че въ дадена животна форма съществуватъ осѣщания, възприемапия, спомени и волеви дѣйствия, подобни на нашитѣ — тя ни позволява също да отдаваме на дадено свивцово зърно движения подобни на нашитѣ. Пренесено съ нашата ръка то мигува мѣстото си предъ нашитѣ очи както собствената наша ръка, то ни дава една серия на пипателни осѣщания тъкмо такива каквито би ни далъ собствениятъ нашъ прѣстѣ, ако бѣхме го мѣрили също така. Блѣснато отъ друго едно тѣло то си измѣнява мѣстото, тъкмо тѣй, както и нашата ръка при подобенъ случай. Тласнато срѣщо друго едно тѣло, то го блѣска на напредъ също както нашата ръка при същитѣ условия. На късо, въ хиляди опити лесно повторими, то възбужда въ насъ тази особва серия отъ зрителни и пипателни осѣщания, които нашата ръка, нашитѣ крака, нашитѣ членове въ движение възбуждатъ въ нашитѣ очи и на нашата кожа. Това сж тамъ показанія подобни на жестовѣтъ и виговѣтъ на нѣкое животно, сирѣчь, възкашности подобни на нашитѣ; ний сме, прочее, въ правото да припишемъ на свивцовото зърно едно същинско промѣненіе, подобно на мускулното осѣщаніе на движение което чрезъ съзнаніето си ний забѣлѣзваме въ нашитѣ членове По този начинъ ний откриваме въ тѣлата едно истинско и собствено тѣхно качество — движението. Разгледвали така тѣлата сж подвижни двигатели (*des moteurs mobiles*) — ето тѣхната същностъ; ето защо, ако всичкитѣ чувствующи животни би исчезнали, нашиятъ камъкъ ще продължава да си съществува; и това не значи че ще продължава да съществува само възможността на извѣстни зрители, пипателни и други осѣщания; не: това значи още, че непознатитѣ, които ний наричаме молекули, които съставляватъ камъкътъ ще продължаватъ да съществуватъ още, съ други думи, че подвижнитѣ двигатели на които камъкътъ е съвокупностъ ще продължатъ да тѣжатъ върху земята пропорционално на тѣхната масса и ще извършватъ вътрѣшнитѣ колебания които тѣ описватъ днесъ“ *)

*) L. Intelligence, T II. Стр. 115,

Профессоръ Сѣченовъ казва приблизително същото и той се ползува отъ същата аналогия — независимо, разбира се, отъ Тена — за да докаже дѣйствителността на движението и размѣстянието и распредѣленieto на предмѣтнѣ въ пространството.

„Ний имаме вѣрни и сходни на дѣйствителността представлени за тѣзи признаци, пише Сѣченовъ, които узнаваме чрезъ мѣстятнiето на нашитѣ собствени въсприимающи органи при реакцията на въсприеманието импено очертаванията на предмѣта, голѣмината му, топографията на съставнитѣ му части и мѣстятнiето му въ пространството. Тѣзи признаци сж тѣй раздѣлни едни отъ други въ дѣйствителността, както се раздѣлни и въ нашитѣ чувства и двѣтѣ раздѣлности сж паралелни. За да се убѣди въ това нека читателътъ си помисли различава ли той чувствено разлчнитѣ движения на собствената си ръка или — еднаквитѣ движения на дѣсната и лѣвата и вѣрва ли въ истинското раздѣление на двѣтѣ си ръцѣ съ тѣхнитѣ движения на горѣ, на долу и т. н.“ *)

До колко движението съществува съ всичкитѣ негови особености: на правленieto и скоростта може да се убѣдимъ съ слѣдующата преводача у Сѣченова, „зрителна измама, която е невъзможно да уборимъ чрезъ никакви разсжждения“. Работата се състои въ слѣдующето. Ако глѣдаме подъ микроскопътъ течението на кръвта по най малкитѣ съсжди, то премѣстятнiето на кръвнитѣ тѣлца ни се струва да става извънредно бърже когато въ дѣйствителностъ, ако можахме да ги гледаме съ просто невъоржжено око ний щѣхме да видимъ че това мѣстятнiе на кръвнитѣ тѣлца става крайно бавно: въ една секунда кръвното топчеце се премѣсти едвамъ колкото три четвърти отъ една иглина главичка. Тази измама произлиза отъ това че микроскопътъ безъ да измѣни врѣмето за премѣстятнiето на кръвта, прави нѣколко пѣти по дългъ пѣтътъ на нейното мѣстятнiе. Напредъ, съ просто око кога гледахме, въ една секунда кръвното телце изминаваше $\frac{1}{10}$ отъ милиметра, а сега тѣй като микроскопътъ увеличи дължината въ нашитѣ очи, да кажемъ 20 пѣти, то ни се струва че предмѣтътъ се движи

*) "Б „Помощъ Голодающимъ“, Стр. 200

20 пѣти по скоро, макаръ въ сжщность скоростѣта остава сжщата, тѣй като, както напредъ тѣй и сега тѣлцето изнава въ една секунда сжщото пространство.

Тѣзи различия въ осѣщанията се налагагъ отъ различнитѣ условия при които поставихме кръвното тѣлце: първий пътъ между него и нашето око нѣмаше нищо, а вторийтъ пътъ турихме микроскопътъ. Но ако прибавя Сѣменовъ чувствуваното отъ насъ движение е предизвикано всѣкога отъ едно истинско движение — а това е фактъ несъмненъ — и двѣтъ тѣ сж сходни едно съ друго, то всичкитѣ чувствувани отъ насъ мѣстия на предметитѣ въ пространството сж реалности и всичкитѣ атрибути на движението сж наложени на насъ отъ вънъ“ *)

Но ако ний можемъ да знаемъ нѣкои истински свойства на предметитѣ като очертаването или свойството да се мѣстятъ и движатъ, то съ това и твърдѣването, че ний не може да познаемъ нѣщата сами по себѣ си е неоснователно или както ще видимъ по сетнѣ, една пуста абстракция.

* * *

Нека видимъ сега нѣма ли други нѣкои страни на предметниятъ свѣтъ, които ний да познаваме.

Азъ си мѣсти ръката по една повърхность и чув твувамъ че моитѣ прѣсти не се мѣстятъ всѣкога съ еднаква леснина, а срѣщатъ препятствие; чувствувамъ още, че моето инпателно осѣщание не е еднакво и постоянно, а ту ослабва, ту се усилява и тѣзи усилявания и ослабвания сж различни въ различнитѣ точки на повърхностьта на предмета. Слѣдъ това снемамъ си прѣститѣ отъ тази повърхность и ги турямъ на друга. Тамъ при мѣстиването прѣститѣ ми не се патъкватъ на никакво препятствие, опипаното ми осѣщание е еднакво интенсиивно до която точка и на предметната повърхность и да се допра. Първото ми осѣщание е на грапаво, а второто — на гладко. Защо азъ имамъ двѣ различни осѣщания? Ако всичкитѣ предмети бѣха еднакви по вънъшнитѣ си форми, ако тѣ всички имаха подобни повърхности, то азъ нѣмаше да осѣщамъ нито грапаво, нито гладко. Първото условие за осѣщанията е промѣната въ състоя-

*) Сб. «Пом. Голосъ», стр. 197

пила на тѣлата и възможността която ни дава това измѣненіе да сравнявамъ. Сравненіето става съзнателно или несъзнателно и въ много по-голямата частъ на случаніѣ именно несъзнателно. Ний не осѣщаме наляганіето, което упражнява на всѣкого отъ насъ въздухътъ, защото той ни наляга отъ всички страни еднакво, но всѣкой отъ насъ осѣща много добръ вѣтрътъ — сжщиятъ този въздухъ въ промѣнепо състояние — не само чрѣзъ слухътъ си, по и чрезъ мускулното чувство, защото той наляга една страна само на нашето тѣло, когато другата е пасивна. Сжщо така за да осѣтимъ грапавина и гладкостъ трѣба щото въ самата повърхностъ на предметитѣ да има разлика. Слѣдователно различіето въ нашитѣ осѣщанія не е нѣщо субективно, а ни е паложно отъ вънъ. Не ще съмнение че грапавината и гладкостта като осѣщанія иматъ значение само за мене и за монтѣ подобни и единъ човѣкъ който страда отъ нѣкоя болестъ, напр. пахидерматоселъ — болестъ при която нашата кожа изгубва способността да осѣзава — не ще ма понятие за гладко и грапаво, но сжщо така несъмнено, че ний осѣщаме гладко и грапаво — то е различно защото между самитѣ предмети има извѣстна разлика и тази разлика нѣма да престане, ако даже цѣлото човѣчество се разболѣе отъ пахидерматоселъ. Щастливата случайностъ, че ний сме надарени съ чувството на опипа ни е позволило да забѣлѣжимъ въпросната разлика между предметитѣ, но не и да я създадемъ.

Сжщото може да се каже за осѣщаніето на цвѣтоветѣ и звука. По първитѣ ето какво пише Nuel:

„Очевидно нѣма никаква аналогия между нашитѣ зрители осѣщанія и вибрираніята на ефирътъ, които ги пораждатъ. Зрителното осѣщаніе е една реакция на нашиятъ мозаеченъ центръ на зрѣніето и ний погрѣшно го приписваме на външнитѣ предмети. Ако отсъствуваха оптическитѣ первни центрове не би имало свѣтлина, по вибрираніята на ефирътъ не по-малко щѣха да сжществуватъ; възможно е даже щото ний и тогава да достигнемъ да имъ изучимъ физическитѣ свойства, законитѣ на тѣхното отраженіе и пр.; само че не би ни дошло на умътъ да говоримъ за вибрации свѣтила, червени, зелени и пр.“*)

*) Physiologie Humaine (цитирана по горѣ), Часть 2-ра, стр. 199.

Въ сжщата снисль говори и Сѣченовъ за стуховитѣ осѣщанія. Като такива, като осѣщанія тѣ паистипа сж продуктъ на паший мозъкъ. Обаче разликата, която пий забѣлѣзваме между звуковетѣ по висота, сила и тембръ отговаря на една реална разлика въ движеннето на звуковитѣ вълни.

„Но, овори Сѣченовъ, може би пѣкой ще ми забѣлѣжи че самата тѣзи разлика може да лѣжи исклучително въ психическата сфера на че.овѣка, защото за глухонѣмий вѣнкашниятъ мпръ е цѣмъ. Значи на чувствувапата разлика и отдѣлность на звуковетѣ може да не съотвѣтствува никаква разлика или отдѣленость въ вѣнкашнитѣ причини на звуковитѣ явления. — Може би звуковитѣ движения въ вѣнкашний свѣтъ дѣйствително се продължаватъ по цѣли часов безъ измѣнение, а чувствувапитѣ отъ пастъ преминавания и люлѣния на звуковетѣ сж продукти на организацията на слуховий пи органъ.

„Обаче слѣдъ като се направи телефонътъ и фонографътъ този въпросъ се смѣта за разрѣшенъ напълно. На тѣзи инструменти ний виждаме, съ очитѣ си, способността на пластикиитѣ да се люлѣдтъ тѣй да се каже въ униссонъ съ най сложнитѣ звуковн движения и човѣшката рѣчь включително. Отъ друга страпа ний знаемъ, че у пастъ въ ухото има сжщо такава една пластинка (тъпапчето) и че ти се люлѣе при звуковетѣ и въспроизвожда вѣнкашното движение въ форма на звукъ несравнимо по добръ отъ колкото пластинката на Едисоповийтъ фонографъ.

„И тѣй, макаръ ний да не знаемъ по какъвъ начинъ изъ движеннето ще се появи осѣщанието на звукъ, но строго научпитѣ опити показватъ, че на всѣко чувствувано отъ пастъ люлѣние или преминавание на звукътъ по сила, височина и продължение отговаря съвършено опредѣленото видоизмѣнявание на звуковото движение въ движение въ дѣйствителността. Звукътъ и свѣтлината като осѣщанія сж продукти на човѣшката организация; но коренитѣ на формитѣ и движенията, които ний виждаме, както и на чувапитѣ отъ пастъ модуляции на звуковитѣ, лѣжатъ въпъ отъ пастъ въ дѣйствителността, както една фотографическа пластинка способна да въсприема не само неподвижнитѣ, по и мѣстлцитѣ се образи; затова и тука сходството между чувствуваното и реал-

пото е толкова осязателно както между лицето на човѣка и неговата фотографическа снимка. А сходството между звука и производящото го възкашно движение, макаръ и да се касае до всичкитѣ страни на послѣдното, като до периодическо люляне именно продължителността на движението силата и честината и люлянията, но не е сходство въ строгата смисълъ на думата, а е само паралелностъ или съотвѣтствие. Слушаниятъ звукъ може да бѣде сходенъ само пакъ съ звукътъ, а не и съ движението, тогава когато въ областта на зрѣнието видимата форма прилича на дѣйствителната.

Общото заключение което слѣдва отъ всичко изложено по горѣ е слѣдующето формулирано отъ Сѣченова:

„Каквито и да бѣдатъ възкашнитѣ предмѣти сами по себе сипезависимо отъ нашето съзнание — нека нашитѣ впечатления отъ тѣхъ да сѣ само условни знаци — по въ всѣкой случай чувствителното отъ насъ сходство и разлика на знацитѣ отговаря на истинскитѣ, дѣйствителнитѣ сходства и разлика“.

Това се потвърждава още отъ самиятъ начинъ, по който ний добиваме нашитѣ познания. Най главната и основна умственна работа въ психическото развитие на дѣтето или въ озрѣлата дѣятелностъ на естествоиспитателя се състои въ търсението на сходствата и различията, които съществуватъ между различнитѣ предмѣти. Това сходство и това развитие намъ ни се налага и всѣко наше погрѣшно сѣждение е скъпо заплащано. Азъ мога да си въобразявамъ и да си представимъ колкото искамъ, че задъ моятъ прозорецъ има нѣщо друго освѣтъ пустото пространство, но стига да прекрача прагътъ му и азъ ще се узова на тротоарътъ съ пребити крака или счупенъ черепъ. Между мене и притегвателната сила на земята има извѣстни отношения постоянни, но силни отъ моятъ усѣщания и моята воля. Чрѣзъ онитѣ ний постигаме да познаваме отношенията между предмѣтитѣ и явленията въ възкашниятъ свѣтъ. И въпрѣки всичко това природата остава пробний камъкъ на нашитѣ чувства.

*) Сб. „Полю иъ Голодиючимъ“, Стр. 198—199.

На едно мѣсто ний споменахме, че практиката т. е. човѣшката дѣятелностъ иматъ голѣмо значение при разрѣшенето на въпросътъ за познанието на нѣщата. Ний исказахме тамъ една мисль исказана отъ Маркса и развита отъ Енгелса.

Въ едни свои бѣлѣжки написани въ 1845 г. въ Брюкселъ и напечатани като приложение къмъ Енгелсовата книжка за „Фейербаха“ ето какво казва Марксъ :

„Въпросътъ за това дали е въ състояние човѣшката мисль да познае нѣщата въ този видъ въ какъвто тѣ съществуватъ въ дѣйствителността — съвсѣмъ не е теоретически, а е въпросъ практически. Чрезъ практиката човѣкъ трѣба да докаже, че неговото мисляние е истинско т. е. да докаже, че то има дѣйствителна сила и че не се спира само отъ тази страна на явленията (а прониква и въ самата тѣхна същностъ). А спорътъ за дѣйствителността или недѣйствителността на мислянието изолиранъ отъ практиката е единъ чисто схоластически въпросъ *)“.

Ако нашиятъ представлени за предмѣтитѣ не отговарятъ на тѣхнитѣ истински качества, то ний не можемъ да упражнимъ никакво влияние надъ предмѣтитѣ. Ако напр. свинцовото зърно само по себе си е неподвижно, то по никакъвъ начинъ ний не бихме могли да го тласнемъ въ движение. Ако зърното се движи, то е защото движението е едно негово същинско свойство. Чрезъ нашето практическо отношение къмъ зърното т. е. чрезъ обстоятелството, че ний си служимъ съ него да удряме далечни предмѣти — ний провъвряваме и доказваме че ядрото има само по себе си свойството да се движи. Когато ний за да получимъ вода съединяваме кислородъ и водородъ, съ това наедно ний доказваме, че водородътъ има свойството да се съединява съ кислородътъ и то въ такава пропорция — по това вече сѣ свойство на нѣщата сами по себе си.

Нека видимъ сега какъ Енгелсъ развива тази идея въ статията „Историческиятъ Материализмъ“ помѣстена въ „Neue Zeit“ за 1892 и преведена въ севлиевскиятъ „Социалъ-

*) Людвигъ Фейербахъ, сочинение *Фр. Енгелса*, переводъ съ нѣмецкаго Г. Плеханова, приложение П. стр. 69—70 Женева 1892 г.

Демократът: . . . „Въ момента когато приспособяваме нѣщата за нашитѣ собствени потребности спорѣдъ качества които възприемаме отъ тѣхъ, — въ този моментъ ний подхвърляме нашитѣ чувствени възприемания, тѣхната вѣрност или невѣрност на едно непогрѣшно испытание. Ако тѣзи възприемания излѣзатъ невѣрни, то сѣщо и нашето рѣшение да употребимъ даденото нѣщо трѣба да бѣде невѣрно и опитването ни да употребимъ това нѣщо нѣма да ни се вдаде. Но постигнемъ ли нашитѣ цѣли, намирами ли че нѣщото отговаря на представлението, което сме си съставили за него, и че ни е послужило напълно за нашата потреба, то съ това наедно ний доказваме положително, че вътрѣ въ тѣзи граници нашитѣ впечатления отъ предметъ и неговитѣ качества сѣ напълно сходни съ съществуващата външнѣ насъ дѣйствителностъ. Намѣримъ ли напротивъ, че сме направили единъ погрѣшенъ замахъ, то това ще се продължава до тогава до като не му откриемъ причинитѣ. Слѣдъ това намираме, че впечатлението което е лѣгнало въ основата на нашия опитъ или само е непълно и повърхностно или пъкъ, че не е било добръ свързано съ другитѣ впечатления отъ състоянието на нѣщата. До като нашитѣ осѣщания се съставятъ вѣрно, до като ги употребяваме правилно и до когато начина на дѣйствиата ни се държи въ границитѣ на правилно съставенитѣ и вѣрно прилаганитѣ осѣщания, до тогава ще намираме, че слѣдствията отъ нашитѣ дѣствия доказватъ сходството на нашитѣ осѣщания съ предметниятъ миръ — съ осѣтенитѣ нѣща. Нито въ единъ случай, до колкото знаемъ днесъ, не можемъ да заключаваме че нашитѣ контролирани отъ науката чувствени осѣщания предизвикватъ въ нашия умъ представлени за външния свѣтъ, различающи се по своята природа отъ дѣйствителността или че между външния свѣтъ и нашитѣ чувствени осѣщания съществува едно вродено несходство

„Тука вече се явява нео-кантианеца агностикъ *) който казва: да, ний можемъ да възприемемъ по възможности вѣрно качества на нѣщата, но не можемъ да познаемъ самитѣ нѣща. Нѣщата сами по себе си сѣ външния свѣтъ на на-

*) *Агностикъ* — който приема съществуването на „непознаваемо-о“. *Нео-кантианизъмъ* — днешнитѣ послѣдователи на Канта, които ако и да се придържатъ о нѣкои принципи на Канта, но отхвърлятъ други, К. Р.

нитѣ знания. На това Хегелъ още отдавна е отговорилъ : ако вий познавате всички качества на единъ предметъ, то вий познавате и самия предметъ; тогава не остава нищо друго освѣнъ да се убѣдите въ факта, че дадения предметъ съществува вѣнъ отъ насъ. А щомъ всичитѣ чувства сж ви представили и този фактъ, то вий сте схващали вече и послѣдния остатъкъ отъ този предметъ който за Канта е самъ по себе си „неузнаваемъ“. Днесъ можемъ да прибавимъ само това, че въ времето на Канта всичитѣ знания за природнитѣ тѣла бѣха съвсѣмъ слаби и позволяваха да се допусне, че задъ всѣки видимъ предметъ има пѣкакъвъ си особенъ тайнственъ предметъ. Но отъ тогава на самъ тѣзи не уловими предмети бидоха схванати единъ слѣдъ други, съ гигантскитѣ крачки на науката, бидоха разложени и което е пай важно искусствено възпроизведени. А което можемъ да възпроизвеждаме, да създаваме, това не можемъ по никой начинъ да смѣтаме за неузнаваемо“ *)

... „Най добръ се опровергаватъ тѣзи философски измислици, пише Енгелсъ, по това още по рано въ „Л. Фейербахъ“, отъ самата практика т. е. отъ опита и промишлеността. Ний можемъ да докажемъ правилността за нашето разбиране на даденото явление въ природата съ това, че ний сами можемъ да го предизвикаме и да го породимъ изъ собственитѣ му условия и да го накараме да служи на всичитѣ цѣли. По такъвъ начинъ на кантовскитѣ „пѣща сами по себе си“ настѣва кракъ. Химическитѣ съединения които сж се образували въ тѣлата на животнитѣ и растенията сж оставали подобни „пѣща по себе си“ до като органическата химия не се научи да ги приготви. Но когато тя дойде до това, „пѣщата за себе си“ стапаха пѣща за насъ. Като примѣръ можемъ да вземемъ красящето вещество на смрадликовото дърво, ализарина, което пий сега можемъ да получаваме изъ каменно въгледнитѣ катрапъ много по-евтино отъ колкото напрѣдъ, когато растеше по полнитѣ въ коренитѣ на смрадликовото дърво. Системата на Коперника въ продължение на триста години си оставаше хипотеза, въ висока стѣпень вѣроитна, но все таки хипотеза. Обаче когато Леверрие на основание на даннитѣ на тази хипотеза не

*) Фр. Енгелсъ : *«Възрху историческиятъ материализмъ»* въ *Социалъ-Демократъ*, книга трета Севзливъ 1892, Стр. 49-50.

само доказа, че трѣба да съществува още една неизвѣстна до това време планета, но и опредѣли чрѣзъ изчисления мѣстото, което тя заема въ небесното пространство и когато послѣ това Халле дѣйствително намѣри тази планета (Нептунъ) то системата на Коперника бѣше доказана“.*)

Аналогиченъ примѣръ на този ний познаваме днесъ въ химията. Извѣстно е, че рускиятъ химикъ Менделѣевъ откри въ 1869 г., че между свойствата на проститѣ химически елементи, между структурата и свойствата на тѣхнитѣ съединения и между тѣхнитѣ атоми тегла има извѣстни постоянни отношения. Ако наредимъ химическитѣ елементи по възходящото имъ атомно тегло, то ний виждаме, че слѣдъ редовни разстояния, слѣдъ всѣки 7 елемента, тѣ да си приличатъ по свойствата. Така елемента който стои въ № 1 прилича на № 8, на № 15, на № 25 и т. п. а № 2, на № 9, на № 16, на № 23 и т. п. и т. н. Забѣлѣзано е при това, че нѣкои елементи нѣматъ съотвѣтствующитѣ си хомолози въ серията и тѣзи мѣста сж оставени празни, по тѣй като сж знаели мѣстото което трѣба да занимава въ таблицата този отсъствающъ и неоткритъ елементъ то сж можали да му опредѣлятъ съ приблизителна точностъ атомното тегло и другитѣ свойства. Опитътъ дойде да докаже вѣрността на тази хипотеза. Въ 1875 бѣше откритъ единъ новъ елементъ Галиумъ, а въ 1886 Герман и умъ който трѣбаше да попълнятъ празнотата между арсенътъ и цинкътъ.

Както примѣритѣ на Енгелса, тѣй и примѣртъ изъ химията посочва, че ний математически вѣрно достигае да опредѣлимъ отношението на предмѣтитѣ и дѣйствителнитѣ свѣтъ между себе си и спрямо нашитѣ чувства. Сжщата тази мисль Сѣчеповъ формулира тѣй:

„Всичкитѣ елементи на предмѣтната мисль, до колкото ти се касае до чувствуванитѣ отъ насъ предмѣтни свръзки и отношения въ пространството и времето, съотвѣтствуватъ на дѣйствителността“.**)

Но ако ний познаваме отношенията на предмѣтитѣ това значи, че познаваме тѣхнитѣ свойства. Послѣ, ако ний можемъ да накараме предмѣтитѣ да служатъ на нашитѣ цѣли „това

*) „Д. Ф. Нербахъ“, Женева, стр. 16.

**) „Помощь Голодающимъ“ тр. 209.

значи, забѣлѣзва Плехановъ въ коментаритѣ си къмъ „Л. Фейербаха“ че азъ познавамъ поне нѣколко тѣхни свойства именно тѣзи, чрѣзъ които ги караме да ни служатъ“*)

И развитието на науката и на промишлеността все повече и повече ще подриватъ почвата подъ краката на нео-кантианцитѣ, като г. Карѣва. Тази школа днесъ играе ролята на дървениятъ конь при обсадата на Троя, защото тя ужъ въ името на науката провъзгласява цѣлата наука основана на една илюзия на нашето съзнание, а не дѣйствителното познание на външния свѣтъ. Но не въ науката трѣба да търсимъ коренитѣ на тѣй парѣчепий „философски критицизмъ“, а въ тази тенденция на суевѣрниятъ човѣшки духъ да се туря, отъ страхътъ предъ своето незнание, подъ закрилата на тайни и мистериозни сили.

К. Р.

*) „Л. Фейербахъ“, стр. 99.

ПРОЛѢТНАТА ЖАЛБА НА ОРАЧА.

Петли не пѣли — йоще въ зори
Върви — ори, ори, ори!
Когато Богъ ти не дари —
Що можешъ съ двѣ рѣцѣ стори?!
Едва подрѣмнешъ и ставашъ; йоще
Звѣздитѣ грѣятъ, вредъ тихо, ноцъ е,
Глава боли те, за сънъ очитѣ
Така и тѣгнатъ Кое е врѣме? —
Ей, благъ день иде, пѣкъ оранъ, сѣме
Земята чака . . . а хвѣркатъ днитѣ . . .
На двора, хайде! Синѣтъ вечъ впрѣга,
Съсѣдѣтъ, чувашъ, и той се стѣга;
На възъ! че — къспо . . . Селото цѣло
Въ нивята, мислишъ, тазъ вечеръ спало
И сторипшъ кръстѣтъ, навождашъ тѣло,
Па бутнешъ рало . . . ругаешъ вола, —
Слѣдъ часъ мѣглата затъне въ дола
И срѣщнешъ слънце съсъ потъ на чело. —

За одихъ спрѣшъ —
Свѣтъ ти се вий, —
И пакъ поглежъ! . . .
Охъ. . . .

Дий! Сивчо, дий!

* * *

Весъ день ори, ори, ори!
Земята съ кървавъ потъ пазн,
Когато Богъ ти не дари —
Що можешъ съ двѣ рѣцѣ стори?!
—

Свѣтлѣ утро, свѣтлѣй небето,
 Съ цвѣтя мирисни пѣстрѣй полето,
 Пѣкъ глѣчѣ, пѣкъ шумѣ, ехъ! стада заблѣли,
 Умилно, сладко пилци заплѣли . . .
 И слушаешъ, гледаешъ . . . не знамъ досадно
 Защо ти става . . . Сърдцето цѣло
 Съ тѣга се ключва . . . Ихъ, опустяло!
 Кривѣй ти всичко п — мѣчи лдно . . .
 Полдень вече стане, съ жаръ слѣнце грѣе,
 Полето, сѣкашъ, че опустѣе,
 Стадата нѣма, нѣмѣятъ птички;
 Глава подигнешъ и потъ въ рѣкички
 Отъ тебъ се лѣе, пон земята;
 Погледнешъ горѣ . . . хай, малко хлѣбецъ,
 Хай, малко одихъ, че пакъ до мѣсецъ,
 Па грабнешъ, кѣтникъ убить, торбата.

И лучецъ ѣжъ,
 Водица пий, —
 И пакъ поглежъ! . . .
 Охъ

Дий! Сивчо, дий!

* * *

Животъ цѣлъ слѣнце те гори,
 А ти ори, ори, ори!
 Когато Богъ ти не дари —
 Що можешъ съ двѣ рѣцѣ стори?

Се върнешъ вечеръ дома отруденъ
 И плачъ въ сѣсѣдский дворъ чуйшъ очуденъ,
 — Какво е? — днеска тамъ влизалъ биѣникъ, —
 У нази утрѣ. . . . проклѣтъ обирникъ!
 И мислишъ, смѣташъ — сърдце се свива:
 „Съ петнайсетъ дава . . . не щж, не. . . тѣжка . . .
 „Съ лихваръ, съ хайдутинъ една е срѣзка
 „А сетнѣ? А? . . . А? . . . Не пѣж, не бива. . . .
 „Въ дюлюма трийсетъ съмъ хвърлилъ. . . харно —
 „Да стапе. . . врѣме е май невѣрно!
 „А сетнѣ! . . .“ смѣташъ, а сѣ не иди,
 Умътъ ти простий добро не види. . . .
 Орачо! Зла е за тебъ сѣдбата

На твойта мъка безъ край голѣма
 Награда, спорностъ все нѣма, нѣма!
 И мислишъ, мислишъ, па. . . въ механата. . .
 Тамъ, щѣшъ—не щѣшъ,
 За рѣстухъ пий!
 Охъ, злѣ! поглеж'. . .
 Дий! Дий! Сивчо, дий!

* * *

.

И тъй си мрѣшъ!
 Охъ, злѣ сме пий —
 Охъ, злѣ! поглеж'!
 Охъ. . .
 Дий! Сивчо, дий!

П. Кр.

НА ЕДИНА МОМА.

Всички тебъ либятъ, тебъ обожаватъ,
 За твойта хубостъ говорятъ врьдъ,
 Всичкитѣ очи с' тебъ се сражаватъ
 На разговора ти си предметъ,
 За туѣ че имашъ, моме красива,
 Прекрасни очи, млѣчни ржѣ
 И дълга коса кат' левска грива. . . .
 Но жално е, моме, че си безъ сърдце.

Н. Щ. В.

Дъщерята на Жеромъ Гаттю.

Расказъ изъ живота на бѣднитѣ отъ Полъ-Ези.

I.

Една сутрина презъ Юний 186... продавачътъ на губери Франсуа Рулье, като излизе отъ дюкяна си въ улица Демерсе, чу, че съседътъ му, общаря Жеромъ Гаттю, нѣкакъ весело си свирѣше въ малкото кѣтче, което му служеше и за работилница, и за магазинъ. — Както се вижда, ти си днесъ много щастливъ, Гаттю, — каза той, като се доближи до прозорчето на вратата, презъ което общаря се обясляваше съ своятъ муцери, столци вънъ на тротоара до едно голѣмо, написано съ неравенъ английски почеркъ, обявление, което гласеше, че тука се приематъ поръчки за нови обуци и за поправки на стари.

Гаттю сѣдеше на ниско столче, съ дѣска връзъ колѣнѣ, върху която изрѣзваше отъ едно голѣмо парче кожи подмѣтки за ботинки. Той си повдигна главата; неговото голѣмо, пълно лице, обрасло съ гъста брада и покрито съ разрошавена коса сияеше отъ радостъ. При първъ погледъ върху това лице вий виждате само червеникави коси и очи, но очи, които испущатъ искри. Послѣ това малко по малко вий разпознавате малко притѣпения му носъ, пълнитѣ му страни и голѣмата му уста съ дебели бърни. Всичко това исцѣло взето не представлява нѣкаква особенна красота, но то дишаше съ такова искренно до бродушие и въ тази минута си еше отъ такова щастие, щото приятно ставаше чловѣку да погледне върху Жерома Гаттю.

— Да си здравъ, Рулье — отговори той; — да, да, азъ съмъ щастливъ и много щастливъ. И знаешъ ли защо? Жена ми тази сутрина въ четири часа роди дъщеря.

— А, тъй ли? Ами вий па-ли не се падѣвахте толкова скоро за *юстенция*; ми се чини: вий казвахте, че то ще се роди подиръ единъ мѣсець.

— Така бѣше, каза общарѣтъ и се изсмѣ силно; жена ми се е измамила. Тя забъркала всички числа, което е твърдѣ ясно. Това ѝ е първото дѣтенце, слѣдъ седемъ години отъ свадбата ни. Тя броеше всичкитѣ дни; ама както се види, не е дипъ силна по аритметиката; споредъ думитѣ на бабата дѣтенцето се родило тъкмо на опредѣленото врѣме.

— И майката, и дѣщерята здрави ли сж?

— То се знае; дяволъ да го вземе, азъ ей сега ходихъ при тѣхъ. Майката е съвсѣмъ здрава, като че нищо да не е било. Тя е само много блѣдна. Измъчи се, горката, отъ снощи насамъ. Но тя е радостна, много радостна. А пъкъ малкото спи, като дърто, и така тихо дѣха, сжщо като птичка. Азъ се навесдохъ чакъ до устицата му и тогава чухъ дишанието му. «Пази-Жероме», каза жена ми съ усмивка, «да не я разбудишъ». А пъкъ азъ ѝ отговорихъ: «Не бой се, азъ си свалихъ общата на стѣлбата и по скоро ще чуешъ брѣмчението на мухитѣ отъ колкото монѣ стѣпки».

— Вий, знамъ си го, повече желяехте да е момче, ама нейсе. На-ли тъй?

— То се знай, азъ повече искахъ да бѣде момченце, но сега, като се роди момиченце, мене повече ми се харесватъ момиченцата. И азъ никога не бихъ поискалъ да ми размѣнятъ моята гълъбичка. Ето нѣ, виждашъ ли, Рулъе, ние двамата съ жена си сме толкова щастливи да имаме дѣтенце, че ни е все едно, момче ли ще бѣде то или момиче. Вий още не можете да разберете тѣзи работи, — едва онзи день се оженихте; но повѣрвай ме, семейния животъ безъ дѣца петъ пари не чини, не е пѣленъ животъ. Колкото и да се обичатъ мъжътъ и жената единъ другъ, все нѣщо имъ липсва. А пъкъ ний бѣхме се отчаяли вече: жена ми се топѣше на една страна отъ кахъръ, а пъкъ азъ се сърдѣхъ, макаръ и да не ѝ исказвахъ сърдията си. Е, слава Богу, сега и ние си имаме дѣтенце.

— Мене ми е много драго и ви поздравлявамъ съ все сърдце, каза Рулъе.

— Благодаря ти, — отговори Гаттъо съ навина гордостъ, — по ако си толкова любезенъ, то изпълни ми молбата.

— Какво е?

— Ела съ мене да отидемъ да явимъ на кмета за ражданието на дѣтето. Ти ще бъдешъ първия свидѣтель, а въглеспаря Ремя — втория.

— Защо не. На драго сърдце. Въ колко часа?

— Въ три.

— Добръ.

— И Рулье си подмина, а Гаттю се залови съ нова енергия за работа, като си мислеше, че сега ще трѣбва да се храни едно гърло повече, а за туй не трѣбва хайлезуване.

II.

Гаттю бѣше на около четиредесетъ и три годишна възраст. Роденъ въ едно село отъ градския департаментъ, той вече отдавна живѣеше въ Парижъ: столицата го бѣше съблазнила на двадесетъ и третата му година, както съблазнява всички млади хора, които мъчно си искаратъ хлѣба въ малките села на срѣдня и южна Франция. Напрѣзно му дърдорѣше постоянно стария талигаръ въ родното му село:

— Повѣрвай ме, Жероме; много съмъ ходилъ, много съмъ видѣлъ и много съмъ натилъ Парижъ не е дѣборо мѣсто за бѣднитѣ; по-добръ е да гладувашъ у дома си въ село, отъ колкото тамъ; а по-сетнѣ, ако се оженишъ и имашъ дѣца ще видишъ, колко мъчно ще можешъ да завардишъ синовецѣ си съ развратъ, а дѣщеритѣ си отъ позоръ.

Но Гаттю бѣше сиромасъ и не сипранъ отъ никакви роднински връски, не искаше да слуша никакви съвѣти. Въ единъ прекрасенъ день нарами той торбата съ инструментитѣ си: чукъ, пожници, каншъ, нѣколко халкѣчки, двѣ шила, три ножа, ковци, игли и гвозденъ: взе въ рѣка една дебела тояга и излѣзе отъ родното си пенелище, въ косто вече никога не се завърна...

Дълъгъ и труденъ пътъ му предстоеше презъ полета, села и градища, въ прахъ и калъ, подъ горѣщитѣ лъчи на слънцето и въ дъждъ, който измокрява бѣдния пътникъ до коститѣ. Често пъти той си почиваше до нѣкой трапъ, изуване си тѣжкитѣ обувца, за да му поослегне малко на краката; често пъти той прекарваше нощта сгушенъ до нѣкой плетъ, заритъ въ калъта и трѣпнящъ отъ утрениния студъ; често пъти той се задоволяваше въ течение на цѣли денонощия само съ кора сухъ хлѣбъ и глава лукъ. Но мъжествената и весела ватура го

поддържалъ и не му даваше да падне въ отчаяние. Най-малката сполука го караше да нѣе съ високъ гласъ нѣсни, подъ мелодичния тактъ на които той вървѣше по-леко и по-живно. Ако се случеше да намѣри въ нѣкое отъ селата, презъ които минаваше, каква годъ работа: да позакърпи обувката на селския полъ или да удари нѣкой и другъ гвоздей върху подмѣткитѣ на обувката на нѣкой ковачъ, той биваше досущъ доволенъ и весело продължаваше пътя си. Като стигна въ Парижъ той се установи въ една отъ мобилиранитѣ стаи на Белвия, гдѣто за 15 стотинки на день, той имаше право да се нѣтѣга и презъ нощта на твърдия креватъ въ една низка, влажна стая, въ която имаше още десетъ-петнадесетъ подобни кревати. Тукъ всѣкакъвъ родъ гадове гъмжеха немилосърдно. Развратътъ въ всевъзможни видове царуваше тукъ явно. Първото зло не безпокоеше твърдъ много Жерома, — кожата на селенитѣ отъ градския департаментъ не е толкова нѣжна, но второто възбуждаше отвръщение въ неговата честна натура. Уличнитѣ забавления на другаритѣ му го караха да се черви, безъ да се глѣда на нощната тъмнина.

Тѣзи сѣдѣникувания служатъ за училище на разбойничеството, кражбата и мошеничеството. Старитѣ крадци разказватъ на младитѣ своитѣ подвизи, и често нѣти нѣкой отъ тѣхъ слѣдъ сполучлива експедиция казваше на Жерома, който лѣжеше на кревата си:

— Ей, тя тамъ, руеи, ела при насъ, ний ще те нагостимъ съ паденици, калбаси и вино.

— И всичко бедява, — прибавяше другъ.

— Не, благодаря, азъ съмъ ситъ, — отговаряше постоянно Жеромъ.

— Както се види, руссия обича само водата, забѣлѣзваше трети.

— Като куче, което още не е побѣняло, произнасяше четвърти.

Гаттю се обръщаше къмъ стѣната, а другаритѣ му сѣднали на пода при мъждението на една свѣщъ, жадно поглѣщаха всички провизии, като се разговаряха високо съ смѣхъ.

Колко съжалѣваше Жеромъ въ тази минута за родното си село Сенъ-Брессонъ и за добритѣ му жители! Думитѣ на стария талигаръ: «Парижъ не е добро мѣсто за бѣднитѣ» — звучаха въ неговитѣ уши.

Още отъ първитѣ дни той поиска да се отдалечи отъ този работнически и развратенъ въртепъ, гдѣто на всѣка минуга се оскърбяваше неговата селска честностъ, но уви! това бѣше невъзможно. Макаръ отъ тъмни зѣри до късна вечеръ да тичаше по улицитѣ безъ умора като проглушаваше въздуха съ яения си викъ : «обуца, обуца», той едва искаваше да се прехрани. Често нѣкти, бѣдниа, излизаше сутринъ съ праздна кия и съ празенъ стомахъ. При все това сѣдѣ много мѣсеци, благодарение на своята енергия, трезвенностъ, той сполучи да скѣта по стотинка значителната сума — шестстотинъ лева. Като се видѣ толкова богатъ той си нае въ шестия етажъ на една къща въ Сент-Антуанското предградие една стая за четири лева мѣсечно и нареди въ нея вмѣсто какъква друга мебелъ единъ креватъ, който купи за левъ и половина на Тампльския пазаръ. Стѣнитѣ на стаята му бѣха покрити съ влага, едно отъ прозорчетата не се затваряше, презъ междината на вратата вѣтърътъ духаше ужасно. Но какво бъркаше това на Жерома? Тукъ той бѣше самичкъ и затуй си спѣше спокойно, безъ да иска да знае за свирението на вѣтъра, хлопанието на прозоречното черчево и за шумътъ на около му.

Гаттю прекара нѣколко години въ тази стая и може би, до сега щѣше да си е тамъ, ако случайно не бѣше срѣщналъ на площадъта Клиши своя съселенинъ, възгледчаря Реми. Приятелитѣ се порасприказваха и пооплакаха единъ другиму, порѣправиха си кой какъ се поминява, и изведнѣжъ възгледчаря попита Жерома :

— Защо не си наемешъ негдѣ нѣкоя работилница, ами си наслѣ тази дупка тамъ и тичашъ отъ къща на къща да диришъ поръчки, каквито рѣдко намиращъ ?

— Мене много ми се ще това ама, знаешъ, пари трѣбватъ за него, каза Жеромъ.

— Не толкова много, колкото си мислишъ ти. Имашъ ли си нѣщо скѣтаничко за черни дни ?

— Петдесетъ лева, сто всичко що имамъ.

— И стигатъ; азъ имахъ по малко когато започнахъ своя занаятъ, а той иска повече срѣдства, отъ колкото твоя.

— Чувай, въ улица Лемерзье, гдѣто азъ живѣя нѣма нито единъ обуцаръ, а моето дякляче е кожда голѣмо, — ако щѣшъ, азъ ще ти отстъпя едно кѣтче. Азъ имамъ нѣколко стари дѣски и ний двама ще си устроимъ всичко, каквото е потребно.

— А колко ще ми вземашъ за това? попита съ нетърпѣние Жеромъ.

— Осемъ лева на мѣсецъ, както взематъ всички въглецари, които допускатъ обуцари въ свѣтитъ дюкянчета.

— Азъ съмъ съгласенъ, съгласенъ съмъ, отговори Жеромъ Гаттю, като стискаше силно ржката на Реми; — благодаря ти, другарю, безъ тебе менъ никога не щѣше да ми дойде на умъ за такава благодать.

На другия денъ се наченаха приготвителнитъ работи и за малко врѣме на двѣ на три преградиха едно кѣтче колкото единъ квадратенъ метръ, гдѣто Гаттю отвори своя работилница. Той си купи прѣстенъ гевечъ въ който да топи глоноветъ, дѣска, възъ която да крои и нѣколко калѣпа, попълни си инструментитъ и начена да получава поръчки за нови обуца и за поправка на стари. Той бѣше искусенъ работникъ и по преди Антуанета, дѣщерята на най богатия Септ Врессонецъ, не обуваше въ недѣленъ день други ботинки, освѣнъ неговъ работа, макаръ тя често да ходѣше въ Виганъ, гдѣто имаше много по-добри обуцари. Поради туй той не се забави да ушне най-добра ботинки и ги изложи отвънъ за да привлѣча мющеряи. При все това всичкитъ му усилія бѣха напраздно, никой не поръчваше нови обуца, но за това пѣкъ такивъ за поправка се увеличавахъ всеки день и той се задоволяваше пазѣлно отъ скромната печалба, която бѣше досущъ достатѣчна да удовлетвори всичкитъ му нужди. Той не бѣше нито пияница, нито рзвратникъ, не се пазявдѣваше на яденѣе и не диреше твърдѣ удоволствия, така че неговитъ нужди бѣха най умѣрени. По този начинъ той съ удоволствие и съ гордостъ поскѣтваше всеки мѣсецъ по нѣкой и другъ левъ, като си исплащаше и кирията за дюкянчето и стаята, която той нае въ сѣмцата къща, за да сѣде по-близо до работата си.

Малко по малко въ главата му се роди мисль за женидба. Той се призна за това на приятеля си Реми

— Добрѣ, добрѣ, му каза Реми като подмигваше и се смѣеше. — Искашъ ли да се женишъ? Какво ще кажешъ за моята балджъа, а?

— За госпожица Мелани? навика Жеромъ.

— Да, за шивачката Мелани.

— Тя да ли ще иска да ме земе? попита Жеромъ Гаттю въ силно вълнение.

— Азъ мисля, че ти ще ѝ се харесашъ.
— Белки тъй? извики отъ радостъ Жеромъ.
— Добръ ще си уйдисате. Ти не си твърдъ младъ. Колко си години? тридесетъ и осемъ ли?

— Тридесетъ и осемъ.

— А Мелани двадесетъ и осемъ или деветъ. Ти си добръ, трѣзвенъ работникъ, а пъкъ тя е най честната мома въ цѣлия Батиньолъ. Ако искашъ, азъ ще поговори съ нея.

— Тъй, тъй, отговори Жеромъ съ оживление.

Работата бързо трѣгна напредъ и на скоро стана свадбата. Рѣдко можеше да се намѣри по тихо и по-мирно семейство.

Макаръ физически тѣ много да се различаваха единъ отъ друга: той бѣше здравенакъ, плѣщестъ селеникъ, при всичко че дълго време бѣше сѣдѣлъ въ Парижъ, а тя — слаба, както повечето парижанки, но въ тѣхъ имаше едно общо прѣвѣсно качество: вродена, инстинктивна честностъ. На другия день слѣдъ свадбата тѣ смѣтно разбраха тази общностъ на чувствата и сърдцата имъ се слѣха въ едно.

При все това тѣ дълго време бѣха нетимани за дѣца.

Сега, най сѣтихъ и тѣмъ се роди дѣтенце.

Малкото момиченце кръстиха Сесилия, въ честъ на баба ѝ по майчина страна и не ще и дума, че не я галѣха, обсягнаха, цѣлуваха безъ край. Като се яви толкова късно на свѣта, тя бѣше отгледава съ всичкия пламъкъ на родителската любовъ — която толкова време не е имала исходе. Майката и намѣри та кива нѣжни думи, които сѣ разбираеми за дѣтекитѣ уши, а бащата, като не намираше достатъчно меки думи въ своята груба рѣчь, мълчеше и я поглѣщаше само съ погледи, които дишаха съ любовъ.

Когато дѣтенцето се усмихна за прѣвъ пѣтъ, Мелани извика отъ въсторгъ, а Жеромъ, който стоеше до нея, каза:

— Азъ помни, че въ дѣтинството си ходѣхъ да се любувамъ на розитѣ, въ сѣсѣдната градина въ Сент-Брессонъ, по устицата на Сесилия сѣ по-прѣлестни отъ тѣхъ.

Всѣкой день донасяше нова радостъ. Първия жбъ, първата крачка, първата дума, истрѣгната изъ стиснатитѣ устни, първия маргаритенъ смѣхъ ги докарваше въ въсторгъ. Тѣхвата бѣдна стая сега, съ люлката на дѣтенцето, се показваше на Жерома и

на жена му по-весела, по-прѣлестна. А при все това въ нея имаме само единъ креватъ, малка маса и два стола.

Двадесетъ пѣти на день Жеромъ се искачваше на четвъртия етажъ за да погледа дѣтенцето.

Когато вечеръ Мелани поръчваше на Жерома да бави дѣтето до като тя пречисти изъ къщи, приятно бѣше да глѣдашъ, какъ малката Сесилия сѣдѣше върху рамото на обущаря, като се държеше съ една ржка за брадата му.

Но най голѣмо удоволствие за Жерома бѣше, когато Сесилия порастна до толкова, че си играеше на тротоара предъ люкненцето му. Да вижда, какъ тя повдигната на прѣсти, надничаше съ любопытство презъ прозореца на вратата и гледаше неговитѣ инструменти, да чува малкитѣ ѣ бързи крачки по плочитѣ на тротоара или сребърния ѣ гласецъ, когато тя задаваше безкрайни наипни въпроси на жената на Реми — всичко това напѣлваше съ блаженство неговата душа. За да я залягва той ѣ свърѣше като славѣй, чуруликаше като врабче или дъждовникъ и като чуваше нейнитѣ одобрителни втсклицания: «още, пана», той даже ѣ веселѣхнаше.

Но, настѣпи вече врѣме да ѣ дадатъ на училище. Въ първитѣ дни майката ѣ завеждаше въ съвѣдния пансионъ въ улицата Муапъ и сама ходѣше да ѣ довежда, по посетиѣ малката Сесилия весело огиваше ѣ се връщаше сама.

Това продължително отсъствие на дѣтето всѣки день бѣше голѣмъ кахъръ за Жерома. Той даже единъжъ каза на жена си: «малката е толкова слаба; не е ли по-добрѣ да не ѣ пращаме на училището?» Но Мелани му отговори: «Тя е вече шестъ годишна не е прилично да играе по улицата», и той повече не ѣ възразяваше.

Сесилия се учеше добрѣ. Тя бѣше паметлива, умна, любопитна ученица. Стигаше да погледнешъ на нейното живо, умно лице окрасено съ влаторуся коси, за да се убѣдишъ въ това. Заради това ѣ учителкитѣ ѣ ѣ обаяваха и почнаха да ѣ показватъ за примѣръ на другаркитѣ ѣ; макаръ тя ѣ да не бѣше твърдѣ послушна ѣ да изпамиралше много остроумни шеги, по тя всѣкога така умилно искаше извинение, че не можеше да не ѣ се прости.

IV.

Сесилия растеше, обиколена отъ горѣща любовь, на която тя нагледъ, отговаряше съ сжщо таково горѣщо чувство. Обаче, съ

течение на врѣмето въ пел почна да се развива непосредствено чувство на незадоволство, като че бѣдността, срѣдъ която живѣеше, да ѝ тежѣше и да възбуждаше въ нея непреодолимо отрицание.

Още дѣте ѝ обичаше да се гизди. Като си привързваше кокетливо косата съ парцалчета отъ лентички, тя бавно и важно се расхождаше по тротуара, като се любуваше на своята грациозна фигурка въ прозореца на бащиния си дюкенъ. Но дѣцата въобще обичахъ да се взираатъ и никой не обръща внимание на тѣзи глупости.

Еднѣжъ, когато тя още пѣмаше десетъ години, тя помоли майка си да ѝ купи коралови оbrace, ксито видѣ въ прозореца на магазина на Поссед'Антенъ.

— Не, това е невъзможно, отговори майката.

— Тѣ сгрупватъ само три лева, настояваше момичето.

— Три лева или три стотинки, все едно, ние сме твърдѣ бѣдни, каза Мелани.

— Твърдѣ бѣдна, тихо повтори Сесилия и се замисли, смутена, оскръбена, недоволна.

Слѣдъ нѣколко врѣме неочаквано попита тя майка си :

— Защо сме лие бѣдни, мамо?

— Мелани трепна и се знаеше въ първата минута какво да отговори, но слѣдъ малко каза сериозно, че Жеромъ и тя твърдѣ малко изработватъ и че като пѣма работа, тѣ трѣбва да се задоволяватъ съ малко, защото инакъ не ще могатъ на време да заплащатъ кирията, на хлѣбаря, на месаря и за всички други потребности.

— Та белки ние всѣкога ще сме бѣдни? попита отъ ново дѣтето.

— Както се види, всѣкога, отговори майката слѣдъ малко млчание.

Повече нито дума каза Сесилия.

Година слѣдъ година минаваха и този разговоръ не се възобновяваше. Но колкото повече се развиваше живия и смѣтливъ умъ на момиченцето, и колкото повече тя разбираше всичко, толкова това смѣтно незадоволство се усиляваше въ нейната малка душа.

Когато се расхождаше недѣленъ денъ съ майка си и баща си ако срѣщаше нѣкое премѣнено младо момиченце, Сесилия се обръщаше да го глѣда и дълго врѣме го слѣдѣше съ поглѣди;

и първитѣ думи, които тя произнасяше слѣдъ такава една срѣща всъкога звучаха съ скрита прония.

Когато родителитѣ ѝ наеха за нея една малка станчка наредъ съ тѣхната и я мобелираха, като купиша единъ дървесенъ креватъ и единъ долапъ отъ орѣхъ, тя така студено имъ поблагодари щото тѣ я запитаха тѣжно.

— Не ти се вижда хубава тази мебелъ?

— Не, добра е; при това нали вие не можете да купите по-добра.

— Та и за това ние съ голѣмъ трудъ събрахме пари; отговори Жеромъ.

Повѣкога, като се връщаше у дома си (ти сега бѣше ученичка при шивачката г-жа Вестонъ на булевардъ Клиши), Сесилия казваше:

— Ние днесъ свършихме една чудесна риза!

— Ти сама ли ушнѣ? питаше съ въсторгъ Жеромъ;— ти вече си станала искусна шивачка.

— Не, азъ не работихъ сама, отговаряше младата мома и прибавяше съ страшенъ тонъ: — тази риза я порѣча Изабела.

— Коя е тази Изабела? питаше Гаттю.

— Една мома, която наема една великолѣпна къща въ улица Москва.

— Още една тварь, забѣляваше Мелани, а Гаттю прибавяше.

— Дяволъ да ги вземе венчки!

— При все това, г-жа Вестонъ я приема съ голѣмо уважение, пробѣрбори Сесилия, като да говореше на себе си.

Никой не чуваше нейнитѣ думи и разговора се прекратяваше.

Като си спомняваше всякитѣ ошѣзи дребни факти, Мелани навремени тѣжно се замислюваше и я мъчеха нѣкакви си мъгляви опасявания на които тя не можеше напълно да си даде смѣтка. Но слѣдъ това тѣзи тревожни мисли изчезваха. Сесилия бѣше много весела, ставаше сутрина рано, пѣеше високо и съ удоволствие изѣдаше своя скроменъ обѣдъ. Затова пъкъ Мелани отдавна бѣше привикнала на бѣдността, отъ която малко по малко умътъ и тѣлото отслабватъ; досущъ равнодушна къмъ грубото си облякло и къмъ голата къща и безъ да чувствува, до колко е непривлекателно нейното положение, тя не можеше да разбере отчаянитѣ мисли, които бѣдността внушаваше на младата натура съ пламенни чувства, енергиченъ умъ и напрегнати нерви.

Колкото се отнася до Жерома, той сѣдно обожаваше своята дъщеря. Въ главата му нѣмаше друга мисѣль, освѣнъ за нея. Цѣлата недѣля когато забива гвозденъ въ подмѣткитѣ на ботинкитѣ или пресекува конци, той мисли за расходката съ дъщеря си презъ миналата недѣля и за опази, която ще направятъ идущата. Нощѣ, като лѣга да спи, той често казва:

— Жена, колко славна, честна, енергична е нашата дъщеря.

V.

На шестнадесетата си година Сесилия бѣше очарователна мома.

Гиздава, нанета, грациозна, съ тънко носе, божурени страши и съ черни пламенни очи, тя се отличавахе съ нѣкаква си особенна прелѣсть. Когато тя вървѣше съ гола шийка и гладко счесана раскошна злато руса коса, въ бѣли дрѣхы, безъ всѣкакви украшения и нашивки, които прилѣбиха на нейнитѣ гърди, бедра и крака — всѣкой мжжъ се спираше съ особено първоначално и послѣ продължаваше своя пжтъ, като истински-тивно си размишляваше за неисканното блаженство да притиснешъ въ своитѣ обятия такова прелѣстно женско тѣло.

Но Сесилия, нагледъ, не забѣляваше, че всички се вѣхищаватъ отъ нея; тя вървѣше бързо, безъ да се обръща, изъ улицата Лемерсе на булеварда Клини, гдѣто живѣеше г-жа Велонъ. Нѣколко пжти ергенитѣ се опитиха да се приближатъ до нея и да ѝ прищепнатъ нѣщо на ухото, но вѣчно напраздно. Едва уловима усмивка се появяваше на сериозното ѣ лице при ерѣщата съ нѣкое отъ онѣзи контета, които я прицѣкваха всѣка вечеръ при жгѣла на улица Бю и я поглѣждаха съ пламенни погледи.

Презъ есенята, обаче, въ нея почнаха да се проявяватъ страшни симптоми. Често н.ти вечеръ средъ разговора тя замлъкваше, като че всецѣло да се поглѣпаше отъ нѣкаква си мисѣль, която я караше да забравя вѣчно що я окръжава. Ту изведижжъ въ тревожно смущение тя погледваше изъ-подъ вѣжди на баща си, който си пушеше лулата, или на майка си, която шисше при свѣтлината на абажурената лампа. Наврѣмепи цѣлата ѣ млада фигурка трепваше и тя едва задържаше глухия си стонъ. Една минута тя говореше спокойно, нѣжно, меко послѣ изведижжъ безъ всѣкаква видима причина тя начеваше да се смѣе съ горчива ирония или, като си повдигнеше главата съ намусенъ видъ, свиваше си устнитѣ съ нѣкаква си студена, твърда, упорита рѣшимостъ.

Жеромъ си обясняваше тѣзи необикновениости, които не избѣгваха неговитѣ погледи, съ критическата епоха въ живота на младата мома, която неочаквано се чувствува жена.

— Всички моми на нейната възраст сж капризны, казваше той; — то ще премине.

Мелани на драго сърце би сподѣлила спокойствието на мъжа си, но, кой знае защо, тя не можеше да направи това. Нѣкой пътъ ти съ безпокойствие слѣдѣше Сесилия въ нейната стая и пѣжао я питаше, да ли не е болна, или пъкъ да не я тревожи пѣщо.

— Не, отговаряше ти сухо и съ това се прекратяваха всички по нататъшни разпитвания.

Нѣколко дни передъ слѣдъ празника св. Туссена, тя се завръщаше у дома си по късно отъ обикновено време и, безъ да чака да я запитатъ, съ чудно нетърпѣние разправяше, че Г-жа Бедонъ тѣзи дни имала много бърза работа и затуй задържала всички момичета да работятъ до по-късно. Причината бѣше вѣроятна и родителитѣ ѝ вѣрваха.

Една вечеръ, на 10 Ноемврий, тя никакъ не се завърна.

Въ единадесетъ часа Мелани съ скрита въ сърдцето си тревога стана.

Азъ ще отида да я подиря у госпожа Бедонъ, каза тя, като се мъчеше да се покаже спокойна.

— И много хубаво, жена, произнесе Гатю; — не е добръ да се оставятъ младитѣ момичета да ходятъ късно време сами по улицитѣ.

Мелани се върна въ отчаяние.

— Нея я нѣма въ работилницата, извика тя, като отвори вратата; — всичкитѣ работнички се разотншли още въ осемъ часа.

— Значи? Промѣли Жеромъ, като скочи правъ и се мъчеше да отгадае страшната истина.

— Тя ни е захвърлила! произнесе бѣдната жена, като се тръшна на стола и заплака.

— Нещастница! произнесе Жеромъ съ високъ гласъ.

Юмруцитѣ му нервно се свиха и кръвъ бликна по лицето му.

Презъ цѣлата нощъ Мелани истерически плака, като си закри лицето съ ръцѣтѣ и трепереше цѣла, а Жеромъ мълчинкомъ се расхождаше назадъ и напредъ по стаята.

Само единъжъ той се спрѣ и прошепна:

— Стария талигаръ е правъ.

VI.

На слѣдующата сутрина Жеромъ Гаттю бѣше досущъ другъ човѣкъ. Коситѣ му, въ които въ навечернето тукъ тамъ се показваха бѣли косми, сега бѣха съвършенно бѣли, но погледътъ бѣ сухъ, студенъ.

— Не трѣбва така да се остави тази работа, каза той; — трѣбва да я намериме.

Заедно съ жена си той отиде при Ремп. Необикновенното събитие бѣше вече извѣстно изъ цѣлата махала и нѣколко съседни разговаряха за това въ дюкяна на вѣглещаря. Като свърѣха и Жеромъ, тѣ замлъкнаха, но послѣ имъ расправиха, че Сесилия сж я виждали преди два деня въ улица Даммъ. Тя се разговаряла живо съ единъ добръ облеченъ господинъ.

Туй е то всичко, което научиха за Сесилия. Тогава на Жерома дойде мисль да се обърне къмъ полицията.

Въ полицейския участъкъ въ Батиньоля не можиха нищо да му съобщатъ и го пратиха въ префектурата. Тамъ единъ чиновникъ му се изсмѣлъ въ лице. Малко ли млади момичета избѣгватъ всѣкидневно отъ родителитѣ си! Дѣ може той да знае въ тази тѣсна млада бѣжанки кол е неговата дѣщеря? Затова и не си струвало да се беспокои отъ такъвъ обикновенъ случай. Тя, вѣроятно, сега се расхожда по ресторанитѣ и публичнитѣ балове. Ето гдѣ той трѣбваше да отиде да я търси.

Жеромъ не се разсърди на дързекия чиновникъ и послуша съвѣтътъ му. Въ сѣщия тозъ день стария обущаръ начена скърбната одисея, която се продължаваше недѣля слѣдъ недѣля.

Всѣка вечеръ (той разбираше, че дневното търсене е напусто) Жеромъ надѣваше своето червеникаво паято и трѣгваше да дири по шумнитѣ, ослѣпяюще освѣтени улици, булеварди и пасажи на Парижъ. До всѣки ресторанъ той се спираше и, повдигнатъ на прѣсти, хвърляше презъ прозорцитѣ жадни погледи въ вътрѣшността на заведението. Слѣдъ това той се отпращаше къмъ нѣкоя къща, гдѣто се даваха публични балове, и, като стон до прага въ калѣта, той слѣдѣше посѣтителитѣ които влизаха и излизаха, до като не се огласяха всички ламби. Тогава той трѣгваше по булевардитѣ, гдѣто въ отворенитѣ още кафенета задъ огледаленитѣ прозорци се виждаха мъже и жени, които поглѣщаха всевъзможни напитки.

Дълго време той ходѣше ту назадъ ту напредъ и само слѣдъ полунощъ се връщаще въ Батиньоля, отнадналъ физи-

чески и нравствени. Умътъ му като че да онѣмѣ, а сърдцето премираше отъ тъга.

— Нищо! извикваше той, като влѣзаше въ своята мрачна стая, гдѣто го чакаше Мелани.

Бѣдната, жена горчиво въздъхваше. Безъ да си продуматъ ни думица повече тѣ лѣгаха да спатъ. Далечъ остана онова врѣме, когато тѣ се радваха на новороденото си дѣтенце.

Всѣка вечеръ Жеромъ подновяваше странствуванията си, ту по дѣсенія брѣгъ, ту по лѣвия. Измина се Ноемврий, послѣ Декемврий и частъ отъ Януарий. Сѣпрузитѣ Реми вече почнаха да позагатватъ, че родителитѣ трѣбва да забравятъ дѣщерята си, която ги отритна. Да я забравятъ! Нима това е възможно? Жеромъ пищо не имъ отвѣрна.

Най сетнѣ, като стоеше до стълбитѣ на публичния балъ Биле, той съзрѣ въ тѣлната една женска глава съ злато-руси коси. Той отблѣсна нахоящитѣ се до него хора, и се спрѣ на напредъ. Това бѣше тя, Сесилия. Съ едната си ръка той я хвана за рамото, а съ другата блѣсна младия чловѣкъ, съ когото тя се расхождаше подъ ручка, съ такава сила, щото той се отмѣтнѣ нѣколко крачки и се строполи на земята. Присѣтствующитѣ поискаха да го завардятъ. Младия чловѣкъ стана и съ грозенъ видъ се приближи до Жерома. По старецътъ, като държеше ялго Сесилия за рамото, изрева отъ злоба:

— Тя ми е дѣщеря, чуватели, и, ако нѣкой се приближи, кълна се въ небето, ще го направя на клеове.

И той издигна ръката си, готовъ да пещѣли своето закланване.

Тѣлната отъ инстинктивно уважение се отдръчна назадъ, Младия чловѣкъ исчезна и Жеромъ пакъ пакъ взе дѣщеря си подъ ръка и се отдалечи съ нея.

Тѣ преминаха булеварда Сентъ-Мишелъ, безъ да си какатъ нито дума. Страхъ и негодувание вълнуваха Сесилия; тя трепереше като листъ, отъ напеца на крака до върха на главата, ту, като хвърляше смѣли, ядни погледи, се исправяше и твърдо тракаше по тротуара съ свонѣ ботинки съ високи мѣдни токове. Тя бѣше облѣчена съ кестенево копирени дрѣхы съ дълъгъ шлейфъ, и, то се знае, съ гола шия, макаръ това да се виждаше подъ топлата подплатена ротонда *). Роклята ѣ ту се

*) Горня жепска дрѣха.

влачеше съ шумъ по земята, ту пъкъ съ бързи движения тя я прибираще съ лъвата си ржка; това показваше на чувствата които я вълнуваха. Минавачитѣ като срѣщаха тази чудна двойка па побѣлѣлия старецъ съ повече отъ скромно облѣкло я на младата мома съ блѣсава, биюща на очи премѣпа, вираха се съ удивление, нѣкои цинично се усмиваха. За щастие, Жеромъ не забѣлѣваше нищо. Въ неговата глава се смѣняваха бързо едно подиръ друго най разнообразни, неопредѣлени чувства. Обаче надъ всички преобладаваше негодуванието, — глухо, упорито и диво негодувание. Отъ време на време той се спираше да си поотдѣхне. Като че да искаше да каже нѣщо; но устнитѣ му не се мърдаха. Той на ново продължаваше пътя си. Цѣлото минало ясно се представи сега предъ неговитѣ очи: той видѣ какъ Сесилия се роди, растна и се разви; сърдцето му изведнѣжъ се смеччи, но шопотътъ на копринената рокля му напомни за страшния позоръ и той трѣпереше, като трѣскавъ. Той не погнѣждаше на дъщеря си и възвеше потопенъ въ своитѣ мисли. Той не знаеше, какво да прави съ нея, но повтаряше мислено, че ней е достатъчно жестоко наказание. Отъ своя страна Сесилия се питаше, какво я очаква. Тя не трѣбваше да говори на баща си: тя чуваше всѣка негова мисль, чувствуваше всѣко негово истръгиване. Малко по малко тя доде на себе си. Тя все по често и по често трениваше. Тя си наведе главата. Бездната, която тя сама изрови предъ себе си сега зѣбеше съ всичкия си мраченъ ужасъ! Студени трѣпки преминаваха по жилитѣ ѝ при всѣко ишумолявание на роклята. Тя на драго сърдце би раскъсала на парчета скъпата материя която огъваше красивата ѝ снага. Тя не плачеше, но страшно блѣднеше. На всѣка минута я обхващаше нѣкакъвъ си необяснимъ, стрѣхъ, черно отчаяние все повече и повече помрачаваше нейния умъ.

Когато преминаха презъ моста Сентъ-Мишелъ и дворцовия булевардъ, бащата и дъщерята, както и по напредъ мълчишкомъ се опитиха кждѣ моста Шанижъ. Но тукъ, подъ влиянието на непоносимото и неопредѣлено бремене, което тѣгаеше на душата ѝ, тя отведнѣжъ каза съ ясенъ гласъ:

— Азъ искамъ да се хвърля въ водата.

— Хвърли се, отговори рѣзко Жеромъ и ѝ освободи ржката.

Младата мома се позавърти насамъ нататъкъ, послѣ се засили напредъ, стѣпи на пармакляка и се хвърли въ ржката.

Старецътъ испишл. Този викъ бѣше отъ любяще всеопро-
щающе сърдце. Слѣдъ една секунда и той я послѣдва.

-- Лодкарътъ, който бѣше татъкъ наблизо, чу че двѣ
тѣла цапнаха въ водата. Той скочи въ лодката и бърже заплува
къмъ моста. Дълго време той бърка съ кукитѣ си, най ситиѣ,
истегли едно тѣло и послѣ друго.

Слѣдъ цѣлъ часъ неимовѣрни усилия Сесилия биде свѣстена.
Но всичкитѣ старания да се стживи Жеромъ бѣха напразни;
той бѣше бездушентъ трупъ.

VII.

Мелани преживѣ мѣжа си само съ три недѣли. А Сесилия?
Тя сега е едно отъ най блѣстящитѣ свѣтила на «Café Americain».

Превелъ отъ руски: Н. (Г).

Българскитѣ социалисти предъ съдѣтъ на г. д-ръ К. Кръстевъ.

II.

Въ настоящата си статия ний ще разгледаме нѣколкото забѣлѣжки които г. д-ръ Кръстевъ е направилъ по социалистическата доктрина въобще. Въ стѣнностъ такива забѣлѣжки има твърдѣ малко; въ оцѣвката и критиката на нашето учение д-ръ К. се показва голѣмъ скѣпникъ. Надѣемъ се, че въ бѣдѣще, когато почитаемииятъ редакторъ на *Мисль* схване по точно социалистическата доктрина той ще бѣде сирамо насъ по-щедръ. За сега трѣбва да се задоволимъ съ това, което ни е далъ, колкото малко и недостатъчно да е то.

* *

Най напредъ ний сме длѣжни да поблагодаримъ д-ръ Кръстева за едно заявление, което ний сега се задоволяваме само да отбѣлѣжимъ, като си задържаме правото да се въсползуваме отъ него когато и гдѣто потрѣба. Заявлението на д-ръ Кръстева е че отъ социализма могатъ да се боятъ «само нѣколко политически и научни шарлатани, които иматъ право да се плашатъ отъ всичко що може да просвѣти умоветъ»¹⁾.

За насъ би било по-предпочитателно ако д-ръ Кръстевъ посочаше писмено на тѣзи «нѣколко научни и политически шарлатани» за да ги знаятъ хората и да ги не бъркатъ съ тѣзи които могатъ искрено и чистосърдечно да се «плашатъ» отъ социализма. Нека минемъ сега къмъ теоретическитѣ забѣлѣжки на д-ра. Всички тѣ се заключаватъ въ слѣдующитѣ нѣколко реда.

«Убѣжденията на хората по всички, а най-много по жизненнитѣ въпроси, стоятъ въ най-близка зависимостъ отъ тѣхнитѣ интереси. Това е една истина, много неприятенъ дѣйствиелно за нашитѣ чувства за идеалностъ и безкористие, но противъ която, за жалостъ, нищо не може да се противопостави, защото тя не дава друго нищо, а само дава ново име на ни-

¹⁾ Гл. *Мисль*, г. V, кн. V, стр. 578.

стижката за самосъхранение». Най отдолу на страницата г. К. е направил слѣдующата прибавка : „Съ тѣя бѣлѣжки ни най-малко не се отрича реалността на ония велики безкористни мъже, които сж жертвували всичко за своитѣ идеали и които сж именно за туй велики» . . . Докторъ К. казва още : „Социализмътъ е една теория която най-близо досѣга интересътъ на хората и слѣдователно, той съ *приво* трѣбва да въоръжи противъ себе си всички ония, които неговото тържество би превърнало въ пролетарии (к. п.). Но у насъ такива хора — особено пъкъ между пияшцитѣ — почти нѣма. Исклученията се четатъ на прѣсти. Обаче страхътъ отъ извѣстни думи е тѣй дълбоко вкорененъ въ сърдцата, шото, струва ни се, никога *привиденията* не сж внушавали толкова ужасъ, колкото внушава днесъ името, думата «социализмъ». Тукъ свършва всичко което д-ръ К. казва *общо* за социализма. Ний ще разгледаме едно слѣдъ друго различнитѣ страни на зачекнатитѣ въ тѣзи редове въпроси.

* * *

Нека забѣлѣжимъ най-напредъ че г. Д-ръ Кръстевъ приписва на социалиститѣ странното, много странното, трѣба да да прибавимъ, желание да „превѣрнатъ“ хората «въ пролетарии». Но той бърза да успокои своитѣ читатели като казва, че такива хора които тържеството на социализма би превърнало въ пролетарии «у насъ . . . почти нѣма». Той прибавя още, но вече съ единъ мистериозенъ тонъ, че «исклученията се четатъ на прѣсти». Заключение то което се налага отъ тѣзи заявления на Д-ръ К. не е ли че всички хора у насъ сж пролетарии? Въ всѣкой случай твърдѣ трудно е да се разбере какво иска да каже г. Кръстевъ. Ний се съмняваме дали това е много ясно и за самиятъ него.

И наистина — да кажемъ съ думитѣ на Сократа, съ които той постоянно се обръщаше къмъ своитѣ противници — нека разсѣдимъ !»

Извѣстно е, че крайната цѣль на социалиститѣ е да превѣрнатъ частната собственостъ въ общественна, така щото всячко ще принадлежи на всички. Тѣкмо тѣй както днесъ една общинска ливада или една общинска гора принадлежи на цѣлата община, сжщо тѣй тогава фабрицитѣ, лѣнитѣ, работилницитѣ, магазинитѣ, превознитѣ сѣдства, суровитѣ материали ще принадлежатъ на цѣлото общество. Слѣдователно, за пролетарии тамъ и дума не ще може да става защото пролетариятътъ предполага експлоатация, грабежъ, насменъ трудъ. Но всичко това съществува днесъ и всичкитѣ усилия на социалиститѣ сж насочени именно къмъ унищожението на този редъ на нѣщата.

Ако вѣждѣ, вѣкой превръща вѣкого въ пролетарин, то това стъпа днесъ и това се върши отъ фабрикантитѣ и едритѣ землевладѣлци. Фабриката поглъща и поглъща дребната индустрия и запалтитѣ, а самитѣ запалтчий превръща отъ независими въ наемни работ-

ници. Едрото-земледѣлие и землевладѣлие попива дребното, а самиятъ земледѣлецъ, независимъ до сега, превърна въ пролетарий, който за да живѣе трѣба да се наеме у чифликчията или да обработва чифлишка земя.

Д-ръ К. билъ би по скоро да изгнана ако кажеше, че социалистите искатъ да превърнатъ всички хора въ господъри, обаче ако поиятното господаръ не предполагаше и обратното т. е. поиятното слуга. Но социалистите не искатъ нито слуги, нито господари, нито пролетарии, нито капиталисти. Въ обществото което приготвятъ тѣ, гдѣто всички членове ще иматъ еднакви права и еднакви длѣжности думатъ пролетарии и капиталисти ще се употрѣбаватъ както пий днесъ употрѣбаваме *робъ* и *робовладѣлецъ* т. е. *само когато говориме за миналото*.

Очевидно Д-ръ К. е искалъ да каже пѣно друго, но именно какво? Ако се виуспемъ въ догадки то ще бже безъ край. Все таки нека направимъ една и послѣдпя догадка.

Може би подъ думитѣ: социалистите искатъ да превърнатъ хората въ пролетарий г. К. разбира че социалистите искатъ да направятъ *трудътъ* задлѣжителенъ за всички? Но не всѣкога *трудящия* се ювѣкъ е пролетарий. Той става такъвъ само при извѣстни исторически условия. Напр. въ коммунистическитѣ общини на американскитѣ червенокожи трудътъ е пий свѣтатъ обязаность за всичкитѣ членове на общината. Сжщото е и въ южпославянскитѣ задруги — тои остатѣкъ отъ първобитния коммунизъмъ. Обаче нито въ индийската община, нито въ *другата* пѣма пролетарии, тѣй като тамъ пѣма нито слуги нито господари, а всички сж равноправни членове

Ако г. Кр. разбира подъ презръщание въ пролетарии, че трудътъ що стане задлѣжителенъ за всички пий трѣба да му заблѣжимъ, че той си служи съ невѣрни думи за да искаже една твърдѣ вѣрна мисль. Тѣй или ипакъ, но редакторътъ на *Мисль* е въ правото си като казва, че хората нѣматъ причини да се плашатъ отъ тържеството на социализма. Защо хората ще се плашатъ отъ социализма когато неговата сжщность е да ги направи по-щастливи?

На друго мѣсто въ сжщата тази статия Д-ръ Кръстевъ заявява, че отъ всичкитѣ социалисти щастнето «ще се усмихне» пий напредъ на българскитѣ. И какъ не когато «у насъ . . . такива хора . . . които социализма *са право* трѣба да въорѣжи противъ себе си . . . почти нѣма»! Но щомъ като е тѣй, и осѣтъ това щомъ като социализма се стреми, както заблѣзва на друго мѣсто Д-р. К. къмъ «единъ по-справедливъ общественъ строй и за единъ по-щастливъ живогъ», щомъ като той отговори на интереситѣ на всички хора, то естествено е да попитае докторътъ зашто той не се обяви за социалистъ? Пзакъ всѣкой има право да счита неговитѣ «симпатии» за «единъ по-справедливъ общественъ редъ» крайно платонически. Когато човѣкъ съзнава правотата на едно дѣло, неговъ дългъ е да му даде моралната си и материалната си поддрѣжка.

Но какъвъ опасенъ оптимистъ билъ би Д-р. Кръстевъ ако мивеше въ редоветъ на нашата партия! Ний видѣхме въ миналата статия че е една пагубна илюзия да се мисли, че щастieto „ще се усмихне“ най напредъ на насъ, българскитъ социалисти. Сега ще видимъ, че не по малка илюзия е и не по малко пагубно е да се мисли, че пѣма хора които «съ право» социализма би можалъ да «въоръжи противъ себе си».

Нима многобройнитъ наши противници на която социализма внушава повече ужасъ отъ колкото «привиденията» не би внушили, — нима всички тѣ сж само противници по недоразумѣние? Не ще съмнѣние, че има много хора — пий ще видамъ по-долу кои именно — които сж противъ социализмъ, защото го не познаватъ или не разбиратъ. Но това не е случаятъ съ всичкитъ хора.

Др. К. взема на социализма празничната дрѣха, тази която той ще облѣче въ бжджинето и като я размахва предъ зрителитъ си, казва имъ: кой отъ васъ не би искалъ да има такава една хубава дрѣха! Но той нечува изъ очи, че хората преди да облечатъ тази дрѣха трѣба да съблекатъ двешната си. А това става ли тѣй лесно?

Нека разсждимъ! Социализмътъ иска да унищожи експлоатацията, привилегията, властта. Но всичкитъ тѣзи свойства не стоятъ негдѣ въ пространството, а сж въплотени въ личности, въ групи, въ класи. Ще дойдатъ ли тѣзи личности да поднесатъ предъ олтари на социализма своитъ богатства и привилегии? Това никога не се е видѣло и никога не ще се види. И то по тази проста причина, че въ създаването на тѣзи личности тѣхнитъ богатства и тѣхнитъ привилегии приематъ формата на пѣщо *законно* и *справедливо*. Въ старо време аристократитъ смятаха робството за пий законното пѣщо. Аристотель доказваше, че робитъ по своето рождение, въ силата на пѣкакъвъ таинственъ биологически законъ — сж предизначени да бждатъ такива. Жрецитъ доказваха, че робството е отъ божественно происхождение както това претендира и Библията, за която потомцитъ на Хама сж били предназначени да бждатъ роби, а тѣзи на Ноя — робовладѣлци. Въ срѣднятъ вековъ сжщото е било съ крѣпостничеството. Днесъ пикой не прибѣгва вече до божие то вмѣшательство въ икономическитъ явления, но защитниците на сжществуващиятъ редъ сжщо считатъ за свѣта и неприкосновена частната собственостъ. Тѣ не казватъ, че тя иде отъ Бога, но че слотѣтствува на самата човѣшка природа.

Всѣки собственикъ счита своето право на владѣние за пий естествено и пий законно. За него справедливостта се крие въ това право. Наоиаки социализмътъ му се струва прѣтѣснителенъ, несправедливъ защото иска да го лиши отъ това право основано на чуждиятъ трудъ. И той има право да се плаши отъ социализма повече отъ колкото би се уплашилъ отъ нѣкое привидѣние, защото и пий ужасното отъ послѣднитъ не би закачило неговата собственостъ. Сливнепскитъ фабриканти не ще намиратъ въ тази

минути нищо по-несправедливо и по-тиранийческо отъ това гдѣто грабепитѣ и изморенитѣ отъ тѣхъ работници сж направили стачка. И има ли пѣщо по безчеловѣчно отъ това да палуснатъ фабрикитѣ и по този начинъ да се *скрати работата* на родолюбивитѣ господода фабриканти, на иноперитѣ на «народната индустрия»! Ето какви резсъждения павѣрно ще чуе всѣкои въ кръгътъ на славенскитѣ фабриканти. Подобното при подобни случаи ще се чуе и другагдѣ.

Това е тѣй и не може да бжде другоиче. Едно и сжщо явление различнитѣ хора споредъ различното възпитание което добиватъ, споредъ различното социално положение което заематъ мѣрятъ и оцѣняватъ различно. Една мѣрка и една тѣглиялка която да е обща и паложителна за всякитѣ хора не сжществува. Но сжществува и вѣчната истина и вѣчната справедливостъ които всички да признаватъ за такива. За да има подобни вѣчни закони на истината и справедливостта паложителни за всички хора и за всички епохи, тѣ трѣбаше да бждатъ пержкотворни и не човѣшко дѣло, защото всичко което гради и измисли човѣкъ е неизбѣжно ограничено и относително. То може да има сила само за хората които сж неговитѣ автори и за епохата въ която то е създадено. Но единъ общественъ редъ намѣнява другъ общественъ редъ, едно поколѣние смѣнява друго поколѣние и съ това наедно се смѣняватъ и псвятитѣ и отношенията. Това което сме наричали «справедливо» и «истинно» престава да бжде такова, самитѣ думи се предаватъ отъ поколѣние на поколѣние, но тѣхното съдържание, това което се разбира подъ тѣхъ, се и мѣнява съвършено.

Кои отношения хората наричатъ «истинни» и «справедливи»? Когато говоримъ за хората ний не можемъ да ги разгледаме изолирано и отдѣлно отъ обществената срѣда въ която живѣятъ. Човѣкъ съставлява съ околната си срѣда едно непрекъснато цѣло. И да разглеждате човѣка отдѣлно отъ неговата срѣда е се сжщото, като да вземете да разглеждате едно растение отдѣлно отъ почвата и климата въ които е расло. По пататѣкъ: както ний нищо не би разбрали въ растението, нито защо то има такива корени нито такъвъ ръстъ, съставъ, цвѣтъ и пр. ако не вземемъ предъ видъ космогоническата срѣда, въ която е израсло, тѣй сжщо нищо ний не би разбрали въ човѣка, ако го разгледахме отдѣлно отъ неговата общественна срѣда. Сжщото е и съ «великитѣ хора» които д-ръ К. иска да извади изъ общото правило. Но кои сж съставнитѣ части на обществената срѣда и коя отъ съставнитѣ части е преобладающа и служи като основа на другитѣ? Съставнитѣ части на обществената срѣда, това сж политическиятъ учредения, тора е религията, морала, семейнитѣ отношения и това е най сетивъ, ступанството, икономията. А отъ всячки тѣзи съставни елементи, преобладающия е икономическия т. е. начинътъ на прехраната.

Още античната философия употрѣбляваше едно вѣрно изрѣчение: *primum vivere deinde philosophari* — първо да живѣешъ,

а послѣ да философуваашъ. Истината това изрѣчение е по скоро една морална заповѣдъ отъ коикото едно нѣложение на историческата дѣйствителностъ, но ний може да го превърнемъ и да кажемъ: хората по напрѣдъ сж живѣли, а послѣ сж философували т. е хората по напрѣдъ сж си искривили прехраната, а послѣ сж философували. Но и така формулирано, това изрѣчение още не е напълно вѣрно. Истината е, че хората философуваашъ споредъ това, какъ тѣ живѣятъ: споредъ *начината* на прехраната, който въ различнитѣ епохи е билъ различенъ, хората сж имали и различни начини на философуване. Преведенитѣ по горѣ примѣри отъ старитѣ философи и отъ библията ни показватъ това ясно.

Ний тукъ ще приведемъ други единъ примѣръ който по добръ ще освѣтли тази истина. Известно е, че повечето отъ първобитнитѣ плѣмена, които се занимаватъ съ ловъ на дивечъ или съ риболовство — както това е напр. съ ескимоситѣ и др. — практикуватъ широката комунистическа собственостъ. Защо това? Защото самиятъ тѣхенъ начинъ на прехрана, ловътъ, изисква съвмѣстното дѣйствие на всички. При слабото развитие на тѣхнитѣ ловджийски оръжия единъ ескимосъ не е въ състояние самъ да лови дивечъ; той има необходима нужда отъ съдѣйствието и помощта на другитѣ. Наоняки земледѣлното и скотоводството съ изнамиранieto на ралото и опитомяването на добитъкътъ дадохъ възможностъ на частната собственостъ да се появи. Въ първиятъ случай общиятъ начинъ на добиване предметитѣ за прехрана предизвикваше общото владѣние а въ вториятъ случай частниятъ начинъ на произвеждане предизвикваше частната собственостъ. Ний виждаме икономическитѣ отношения на хората да се създаватъ и измѣняватъ съ развитието на производителнитѣ сили т. е. съ изнамиранieto на новия сѣчипа и съ откриванieto на нови способы за прехрана: земледѣлното и опитомяването на дивечъ (скотоводството).

Тѣй или ипакъ, по единъжъ икономическия режимъ създаденъ, той плѣзва въ правитѣ, обичаитѣ, религиите и въобще въ почитта на хората. Тѣ захващатъ да обожаватъ слънцето, рѣкитѣ, морето — въобще природата защото тѣхното препитанье зависи непосредствено отъ нея. Тѣ обожаватъ бика или мажкитѣ както въ Египетъ — първиятъ цѣнно оръдие въ земедѣлнето и вториятъ неговъ врагъ, който трѣба да се умилостивитъ. По натакъ, колкото човѣкъ става повече господаръ на природата и захваща да чувствува своята сила, той обоготворява вече самого себе ся. Религиите на гърцатѣ съ появяването на международнитѣ сношения, и появяването на историческитѣ народи които водятъ войни между себе ся, съ взаимното запознаване на хората единъ съ други, съ вижданieto, че единъ и сжи явлении се повтарятъ и тукъ и тамъ, появяватъ се сжщевременно универсални и отвлечени религии.

Въ първобитнитѣ общества нѣма никакви политически организации, нѣма централна властъ, защото тамъ тя е излишна,

защото тамъ нѣма нито престъпление които да наказва нито привелегии, които да защитява. Комунизмътъ прави единтъ и другитъ невъзможни. Самага коммунистическа собственостъ се счита за свѣта и неприкосновена. И ако тѣзи народи сж достигнали да си служатъ съ думитъ справедливостъ и истина, то тѣ виждатъ тази справедливостъ и истина въ своитъ отношения, а не вънъ отъ тѣхъ.

Сжщото може да се каже по отношение къмъ частната собственостъ. Извѣстно състояние на производителнитъ сили направи възможно появяването на частната собственостъ. Ти влѣзе въ нравитъ, попятята и философията на хората. Морално чрезъ традицията, материално чрезъ наслѣдството ти се предаваше отъ поколение на поколение и ти става едно явление фатално, естествено, законо и справедливо. Ти става есенцията на общественитъ режимъ, влѣгча въ законитъ и въ съзнанието.

Когато социалиститъ се явяватъ и искатъ нейното замѣняване съ обществената собственостъ, това се струва, като че социалиститъ искатъ да унищожатъ основитъ на самото общество, да хвърлятъ анархията между хората, да предизвикатъ подобни граждански войни и гр. И иматъ такива мнѣния за социализма и социалиститъ не само тѣзи които сж лично заинтересувани въ съществуването на днешното общество, но и тѣзи които сж пядъхани съ неговитъ принципи и неговата наука, съ неговитъ права, обичаи и пр. Човѣкъ може твърдѣ чистосърдечно и искрено да защитява и се жертвува за интереси най-егоистични, които да не сж лични негови интереси, но които той счита за справедливи.

Ний социалиститъ не мислимъ като *утилитариститъ*, които претендираха че всички дѣйствия и постѣпки на човѣка сж диктувани отъ *личнитъ му интересъ* като даваха при това, разбира се, най широко и най-приемливо тълкование на тази дума. Но това предполага разсѣдъчностъ, съзнание, когато въ сжщностъ повечето човѣшки дѣйствия и постѣпки сж импулсивни и несъзнателни. Човѣкъ дѣйствува въ сила на извѣстни инстинкти или поиятия, които му прививатъ още въ дѣтинството, които съставляватъ неговото възпитание^{*)}.

*) Невѣрно е, както това е направилъ Др. К. да се идентифицира стремлението на господствующитъ класи или на отдѣлнитъ личности да съхранятъ своето положение съ *инстинкта на самосъхранението*. Последниятъ е единъ чистъ биологически законъ, а въ обществото ний имаме работа съ общественни закони. Несъмнено че човѣкъ до токова до колкото той е животно се подчинява на сжщитъ закони на които се подчиняватъ и другитъ животни, но човѣкъ е освѣтъ това, както казваме Аристотель едно общественно животно (*антропозъ политикосъ*). Вънъ отъ природнитъ си инстинкти той добива извѣстни общественни инстинкти, които могатъ съвършено да заглушатъ първитъ или напълно ги измѣнятъ. Напр. едно животно се стреми да се прехрани и възпроизведе. Това стремление и съставлява инстинкта за самосъхранението. Въ обществото възпроизводението е подчинено на ступанството и споредъ

Но отъ друга страна не трѣбва да испуваме изъ предъ видъ и това, че дневната епоха е именно такава, че въ самото възпитание цѣльта която турятъ на всѣко дѣте още отъ малката му възраст, къмъ което го привучаватъ въ къщи, въ училището или живота, ти е да не познава нищо друго освѣнъ своитъ личенъ интересъ. Така щото въ *нашето* общество дѣйствиелно личниятъ интересъ е най-главния двигателъ въ постѣпнитѣ и дѣйствиата на отдѣлнитѣ личности. Личниятъ интересъ е и моралната санкция на неговитѣ постѣпки.

Единъ бѣглъ погледъ на около ни ще ни убѣди въ тази истина, че материалнитѣ и лични непосредствени интереси поглѣщатъ дѣятелността на всички.

Ако се обърнемъ къмъ сѣщитѣ сливненишки фабриканти — тъй като тѣ сѣ на дневенъ редъ, ще ни е позволено да ги цитириме често — и имъ кажехме «помогнете ни да постигнемъ нашата цѣль и вий ще бѣдете по-щастливи отъ колкото сте днесъ; вий ще бѣдете по-възпитани, по-образовани и по-добри; нашитѣ дѣца ще иматъ усигурено едно блѣсково бъдеще» — тѣ би ни отговорили: «Всичко това хубаво, но още много по хубаво ще бѣде, ако накарате работницитѣ да се заловятъ на работа и да не ни забъркватъ смѣткитѣ, защото скоро имъ търгъ отъ военното министерство». И колкого привлекателенъ и хубавъ да се струва социалистическия идеалъ имотнитѣ класи не ще пожертвуватъ за него най-малкитѣ си материални интереси.

Имотнитѣ класи не би пожертвували материалнитѣ си интереси даже и предъ такива случаи, когато отечеството е въ опасностъ — това сѣщото отечество което съставлява тѣхната закрила и подпорка, което уморява тѣхното господство. Гръцкитѣ имотни класи по скоро предпочетоха да повикатъ на помощъ чужденеца отъ колкото да удовлетворятъ исканията на тогавашната демокрация. Римъ предпочете нашествието на варваритѣ отколкото да удовлетвори исканията на плебейтѣ и робитѣ. Византийската империя повика на помощъ турцитѣ да я защитяватъ отъ нападенията на южно славянскитѣ държави, защото тя неможеше вече да черпи сили и срѣдства отъ истощениятъ гръцки народъ. Сѣщото направиха и славянскитѣ господари и болери съ своитѣ народи, които бѣха превърнали въ стада добитѣкъ.

студентството (испомията) на дадена епоха ний имаме и различни закони за народонаселението. Въ гр доветѣ населението се увеличава въ друга пропорция и въ селата въ друга. Въ старо време въ друга — и сега въ друга. Сѣщо стремлението за прехрана добива съвсѣмъ другъ характеръ. Миллионитѣ на единъ Баронъ Ротшилдъ, Хиршъ и въобще на богатшитѣ не имъ служатъ за прехрана въ тѣсната смисълъ на думата. Тѣзи го-онода би се прехранили и съ една *хлидна* отъ своитѣ имущества, но въпреки това тѣ продължаватъ да печалатъ и трупатъ. Тува се намѣсватъ, значи, извѣстни обществени истинности, слѣдствия на извѣстни икономически режими. За това и ний казваме, че различнитѣ общественни режими се опредѣлятъ и зависятъ не престо отъ прехраната, а отъ *начина* за добиването на прехраната.

И така когато говоримъ за социализма и за отношението, което може да иматъ хората «у насъ» и къмъ него, ний трѣба да не се отпличаме отъ реалността. Трѣбва да имаме предъ видъ, че социализмътъ отива противъ непосредствениятъ интереси на мнозина. Трѣба да имаме предъ видъ още какви сж въ действителностъ тѣзи мнозина. Тѣхнитѣ материални интереси и срѣдата въ която се движатъ постоянно ги прави да сж недовѣрчиви, егонисти, алчни, жестоки и користолюбиви. У тѣхъ нѣма нищо което да ги свързва съ социализма, наопаки, послѣдниятъ разбрѣкнѣ тѣхнитѣ планове и иска да обуздае тѣхнитѣ вълчи апетити. Да искаме отъ тѣхъ да се присъединяватъ къмъ социализма, значи, да искаме да се откажатъ отъ тѣхнитѣ досегашни убѣждения, нрави, привычки, интереси, съ една дума, отъ цѣлото тѣхно същество, и всичко това е толкова малко възможно, колкото малко е било възможно на легендарниятъ нѣмски герой Мюлхаузуена да се вѣкачи на месѣца по собствения си рѣка или колкото е малко възможно на човѣка да се издигне за собствената си коса.

Да, опасенъ е оптимизмътъ на д-ръ К. Който иска да ни представлява, че истински, «съ право» противници на социализма въ България «почти нѣма», когато такива има много: всички които сж заинтересувани въ съществуването на капиталистическото общество: всичкитѣ богатини и всичкитѣ тѣхни защитници. Да намаляваме значението на нашия врагъ значи да увеличаваме шансоветѣ на собственото си поражение. Този който крие истинското положение на неприятеля прилича — нѣка си послужимъ съ една дума на Лисагаге — на географа който дава лъжливи карти на кормчията и излага съ това кораба да се строши отъ нѣкой подмолъ.

За да приематъ имотнитѣ класи социализма трѣба да се измѣни срѣдата въ която тѣ живѣятъ, която постоянно поддържа въ тѣхъ правятѣ и истипктитѣ за, които говорихме по горѣ. Но кой измѣни срѣдата, т. е. отношенията на хората, когато самитѣ тѣзи хора сж враждебни на това измѣнение? Очевидно трѣба нѣкоя друга сила която да дѣйствува лѣчно и въпрѣки волята на имотнитѣ класи. Само то икономическо развитие създава тази многожеланна сила. Това е работната класа.

Ако предположахме невѣроятното нѣщо, че социалистичтѣ би достигнали чрезъ убѣждението да спечелятъ имотнитѣ класи на тая страна, то и въ тоя случай даже тѣ не би прибрѣгнали до това срѣдетво до като има друго много по-леко и по-удобно срѣдетво. Човѣкъ отива всѣкога по направлението на най-малкото съпротивление. Това ни води именно направо къмъ работната класа и ето защо.

Ако съ увѣщожаванieto на собствеността социализмътъ отива противъ интереситѣ на капиталистичтѣ наопаки това не само, че не вреди на интереситѣ на работницитѣ — които нѣматъ никаква собственостъ или пъкъ много нищо сѣна — но наопаки е

тѣхнитѣ интереси защото той иска да ги направи и тѣхъ собственици наравно съ другитѣ. Кога собствеността ще стан обществена и ще принадлежи на всички, очевидно отъ нея щ може да се ползува *бившият* работникъ толкова, колкото и *бившият* господарь. Но социализмътъ отговоря на интереситѣ на работницитѣ не само съ своятъ крѣпън идеалъ, той отговоря още и днесъ. Той още днесъ съпада съ непосредственитѣ, ежедневнитѣ интереси на работницитѣ. Социалистатѣ искатъ намаляването на работническия денъ, увеличаването на работната заплата, хигиенически и санитаренъ контролъ и много други пкровителствени мѣрки въ полза на работницитѣ и съ това ги интересуватъ въ неговиятъ успѣхъ.

Социалистическата партия, — значи партията на работницитѣ. По този начинъ до като имигнитѣ и проститѣнѣтѣ класи ще употребяватъ всички усилия да завардятъ днешниятъ общественъ редъ бѣднитѣ и тъмнитѣ маси съ повикани да бѣдатъ носители и осъществители на най благороднитѣ и най великиятъ идеалъ който познава човѣчеството. По една ирония на Историята «пишущитѣ» именно сж които ще се ужасяватъ отъ социализма, когато «проститѣ хора» ще го възприематъ. А ако за сега на много между послѣднитѣ «настрѣхватъ космитѣ отъ името: «социализмъ», то това е само по недоразумѣние и значи — само временно.

* * *

Преди да свършимъ, ний ще си позволимъ нѣкои малки забѣлки по маниерата на писание на уважаемиятъ профессоръ по естетиката въ Висшето Училище.

Ний мислимъ че той твърди много злоупотребява съ думитѣ: симпатиченъ, симпатий и пр. Този недостатъкъ той раздѣля — това не казваме съ намѣрение да го обидимъ — съ г. Ризова. У послѣдниятъ думитѣ «симпатиченъ» и «несимпатиченъ», «нравственъ и безнравственъ» а особно думата «божественъ»*) се срѣщатъ на всѣки редъ. Но сега ний говоримъ за редакторътъ на *Мисль*.

Тази маниера на писание и оцѣнение хорските постѣпки е не само много субективна, но и много повърхностна. Идеитѣ, програмитѣ и постѣпкитѣ на партиятѣ и личноститѣ сж нѣщо по сложно отъ колкото физиономията на нѣкоя дама или на нѣкой господинъ които могатъ да ни се сторятъ „симпатични“. Освенъ това честото употребление на едни и сѣщи думи за

*) Ний ще дадемъ нѣкои любопитни образци: сегашната г-жа Величкова имала «божествената глупостъ да се влюби» въ г. Величкова; правителството явмало «божественното онуй чувство на срамъ»; когато г. Каравеловъ се появилъ на трибуната на Н. Събрание въцарила се «божественна тишина»; г. Цанковъ трѣба да каже на народа «божественната правда» . . . и още много други земни дивотий.

да опредѣляме своитѣ отношения къмъ най различни хора и принципи, говори по скоро за бѣдността и ограничеността на словарѣтъ на този който ги употребява.

Князетѣ раздаватъ орденн, а когато могатъ сжщо и титли. А много писатели раздаватъ — намѣсто титли и орденн, което тѣ не могатъ — раздаватъ, повтаряме, на лѣво и на дѣсно своитѣ симпатии. Тѣ не подозиратъ, че всѣкой може да имъ каже: Вий раздавате орденн, каквито вий ги разбирате, но питали ли сте тѣзи, за които предназначавате тѣзи орденн, дали тѣ ги приематъ? защото ний не познаваме едно по-неприятно положение отъ това на единъ самозванецъ князь въ литературата, който раздава своитѣ «симпатии» и се научава че неговитѣ симпатии никому не сж потребни. И послѣ колкото на повече хора и по-често въпроснитѣ самозванци раздаватъ своитѣ «симпатии», толкова послѣднитѣ сж безъ всѣкаква стойностъ.

Д-ръ К. сжщо така раздава своитѣ симпатии на видимо и невидимо, на познато и непознато. Като говори за една гледана отъ него картина въ Виена той нарича нейниятъ авторъ Gabriel Max — „симпатичния живописецъ“. ¹⁾ Но по всѣка вѣроятностъ г. К. толкова малко познава този живописецъ, колкото и всѣкой отъ насъ.

А пророч. Като говори за картинатата на сжщиятъ този живописецъ г. профессорѣтъ по естетиката казва, че не може читателѣтъ си състави едно понятие за нея, защото «липсвало би би прѣдставленията за онзи океанъ отъ любовъ, която трепти и пламенѣе надъ тъмно зеленитѣ снаги на двѣтъ нещастни същества». Трѣба особно естетическо искусство да наберешъ единъ «океанъ» върху двѣ снаги, даже ако тѣ и да бѣха по голъми отъ тази на Флестафа. Но това не с удивително за едно списание въ което г. Cognitus — alter ego на Др. Кръстева — въ своитѣ водянисти политически хроники ни расправя между другото и за „страшно напрегнатитѣ отъ 3—4 месѣца насамъ политически . . . нерви“ ²⁾ По този начинъ ний скоро можемъ да дойдемъ до «правствени нерви», до икономически, естетически и всѣкаго рода първи. Повече внимание, Herr Doctor!

К. Р.

*) Въ г. кн. на Мисълъ тамъ гдѣто сж помѣстени и бѣлѣжитѣ за *Денъ*.

**) Мисълъ, год. VI, стр. 151

Съдбата имъ

(отъ Леренца)

Тѣхъ свърза ги любовъ, — и отъ тогазъ
Една бѣ тѣхпата съдба.
Ржка за ржка, смѣло, съ жаръ и страсть
Водиха тѣ за дѣлото борба.

Смъртъта живота тѣхни покоси —
Завлече ги въвъ тъмний гробъ;
Но не можа тя да ги раздѣли:
Пакъ заедно сѣ — лобъ до лобъ. . . .

Истекоха години. . . . Двѣ цвѣти
Надъ общиятъ имъ гробъ цвѣтятъ.
Двѣ птиченца презъ пролѣтъта
Надъ тѣхъ си сладичко цѣртятъ. . . .
А тѣхнитѣ дѣла и подвигъ свѣтъ
Въ народа вѣчно ще гърмятъ. . . .

Д. И. Поляновъ.

ДВАМАТА КАНДИДАТИ.

ОЧЕРКЪ

Отъ Б. Момчевъ.

Само двамина бѣха кандидатитѣ за една мандатъ на окръженъ съвѣтникъ, избранъ отъ Чирински селски участъкъ въ Х-ската околия. Новото министерство бѣ прокламирало свобода на изборитѣ и ако за Чирински участъкъ не се явиха повече кандидатури, то бѣ само защото той бѣше тѣсенъ и за тия двамина. Избирателскиятъ участъкъ се състоеше отъ 9 общини: седемъ бѣха съ кандидата Петъръ Динковъ и бѣха съ него отъ години; а останалитѣ двѣ общини бѣха изцѣло съ помощникъ-адвоката Иванъ Баларовъ. Той бѣше и правителствения кандидатъ или по-право кандидатъ на мѣстното правителство, тъй като двамата кандидати бѣха хора на двѣ властующи партии.

Петръ Динковъ изглеждаше сега едва 31—32 годишенъ, но може би бѣше и по-старъ, тъй като когато преди петъ години, при старото министерство, го избраха пакъ отъ Чирински участъкъ за окръженъ съвѣтникъ, то никой не объли зѣбъ за годиниѣ му. Той бѣше късъ, кокалестъ, съ сухо, обло и възжелто лице, което се вдаваше на напредъ отъ забѣлѣзано проточената шия. Подъ ниско подстриганата му кестянева коса стоеше тѣсно набръччано чело, на което по двѣтѣ отъ страни издадипи личаха сини жили; вѣждитѣ му рѣдки, изглеждаха както двѣ бръчки, и слабо осѣняваха зеленикавитѣ му очи съ неспокоентъ, но остъръ погледъ; бузитѣ му съ силно испъкнати лъбълки, бѣха още гладки и само отъ двѣтѣ страни на малкиятъ му и тънъкъ носъ, край отпуснатитѣ му четинести, исхапани вѣси се извиваха двѣ

силни бразди и съ тъпата брадица образуваха жгълъ, обхванатъ цѣлъ отъ голѣми уста съ понизигната горпи бърпа, подъ която се показваха чести и никоги нечистени зѣби. Той се бръснеше гладко и отъ страни, туку подъ ушитѣ, жилавитѣ му челюсти се издаваха и сочаха лицето жглесто.

Петъръ Динковъ, както и Иванъ Баларовъ, бѣше родомъ отъ околийскиятъ тукъ градецъ Х. Тѣ бѣха растли и съученичествували наедно въ С-ската гимназия, отворена туку слѣдъ освобождението. Динковъ бѣ свършилъ IV класъ, слѣдъ това писарува по селата въ Х-ската околия, което изобищо бѣ добра домашна смѣтка, защото баща му — бакалинъ още отъ турско, съ дюкентъ на край градеца до пътя къмъ пай-богатата частъ на околията — бѣ завързалъ стари смѣтки съ повечето села. Съ врѣме стария бакалинъ си сгради дѣсченъ ханъ на сжищото мѣсто, а синътъ общински писаръ по селата — спомогна да се разработи ханчето и то скоро бѣ сборно мѣсто на градски и селски политикани, на бирници, попове и учители. По-послѣ Динковъ се намѣсти секретаръ въ околийското управление, а отъ тамъ се прехвърли подсекретаръ въ постоянната коммисия и живѣ въ окръжния градъ редъ години, до като дойде време да бѣде избранъ и самъ за окръженъ съвѣтникъ. А това, както казахъ, бѣше прѣди петъ години. Тогавашнитѣ окръжни съвѣтници се дѣляха на двѣ партии, по Динковъ успѣ да се прокара за членъ-секретаръ въ коммисията съ болшинство — скопоса се. Ама това трая само година: — па втората си сесия окръжниятъ съвѣтъ бламира постоянната коммисия, значи и г-на Петъръ Динковъ. Тоя, расправяха, билъ се пакъ съ време одобрилъ съ оппозиционното болшинство съвѣтници, ала тоя пътъ не той ги излъгълъ, а тѣ него. Но пъкъ той и отъ преди си се одумваше за това бламиране, па при другитѣ услуги, що бѣ правилъ на селенитѣ, най вече отъ Чирински участъкъ до като служеше само като подсекретаръ въ коммисията, при тия услуги, казвамъ, той прибави сега редъ други: окръженъ мостъ се сгради надъ Чиринската рѣка, тронца окръжни степендияпти има отъ тия села, па наематъ да се отвори и окръжно трикласно училище въ Чиринково! Отъ тогазъ той е водителъ на тия села, пеговото име е въ уста по тѣхъ на мало и голѣмо. — Слѣдъ бламътъ, три години наредъ той бѣше божемъ опози-

ция на мѣстната правителствена фракция, но все пакъ вредъ му минаваше думата; за всѣка извънрѣдна работа въ постоянната коммисия биваше като окр. съвѣтникъ отредѣванъ той и получаваеше добри дневни и пътни. Па и вънъ отъ това, Динковъ бѣше си наредилъ добра работница: — отвори въ самото село Чирипово фабрика за спиртни пития; ходи по едно врѣме и самъ въ Русия, па направо отъ тамъ си доставя русски спиртъ, така че посрѣща харчѣтъ на повечето крѣпки въ околията. Отъ тая търговия по едно време не му оставаше дори и редъ да помисля и за политиката. Но когато напослѣдъкъ се заговори, че ще въведемъ конституцията, то Динковъ ходи чакъ въ София, прави чинии тамъ (въ Х-ската околия се избиратъ тронца депутати за Велико Нар. Събрание) и когато се завърна, бѣше тѣй ядосанъ, щото въ денѣтъ на изборятѣ не допустна отъ Чирински участѣкъ никой да иде въ градътъ на изборъ, събра първепцитѣ въ Чирипово, гостува ги, па имъ расправи нѣщо скръпно и не слѣдъ много почна да получава опозиционни вѣстници. — А кога презъ денѣ си министерството падна, той самъ лично поздрави новодошлитѣ; пъкъ въ Чирински участѣкъ се бламираха само нѣкои отъ кметствата и то насила — ей тѣй, селенитѣ ги не рачаха, учителчета ги подкоросваха . . . Тогазъ Динковъ изгуби двѣтѣ общини, — тѣ си избраха временни коммисии, противни нему. И още въ двѣ други общини щѣше да се извърши същото, туку Динковъ отъ първомъ бѣше добръ съ новия управителъ, та направи въ общинскитѣ коммисии да се назначатъ негови хора.

А Иванъ Баларовъ слѣдва повечко въ гимназията, май кждѣ въ VI кл. Гасправяха, въ классъ му вржчили телеграмата, че се назначава сждебенъ приставъ въ С. Това му изработиха роднинитѣ му въ С., па които едно, че имъ се щѣло сждебния приставъ да е тѣхенъ човѣкъ (имали нѣкои и друга пара прѣсната по селата) и друго дирилитѣ той о време да си хване мѣсто. На Баларовъ не му се щѣло да напустне гимназията, още повече, че е ималъ и степендия, но той си е отъ малъкъ мѣкъ, па не устоялъ срѣщу роднинскитѣ грижи, приелъ сждебното приставство и ржководенъ отъ приятели адвокати и сждии, скоро съвладѣлъ работата, па слѣдъ време се озова въ Х. мировий сждия. Не помнимъ

кое министерство го уволни отъ тая длъжностъ, та Баларовъ си отвори адвокатско писалище въ Х. и може би щѣше да заживѣе мирно, туко цѣлия му родъ бѣше върло партизански, че направиха и него такъвъ. А когато стапа Х-ския бунтъ, бунтовниците назначиха Баларова военски началникъ въ Х-ската околия и той вече събираше запаснитѣ за да свалятъ изъ цѣло правителството... Два дни нѣщо царуваха, а на третия денъ — озова се и той, заедно съ другитѣ, по чужда земя не милъ — не драгъ. Нѣщо 7 години преживѣ той въ Руссия — съ какво, отъ кждѣ вземаше — не знайно е, защото домашнитѣ му сж бѣдни, а родоветѣ му — заемъ ги, всички стипци. Завърна се Баларовъ едва преди нѣколко недѣли. Гражданитѣ не можаха да го познаятъ: изсѣхналь, та изглежда по-дългъ, лицето му съвсѣмъ бѣло, чернитѣ му очи хлѣтнахъ и гледатъ мѣтно, челото му се понабърчило, а по коситѣ и подстригаванитѣ му бради и въси се мѣркатъ бѣли коси... Пъкъ той е едва 33—34 годишенъ! — Баларовъ си отвори старото адвокатско писалище, но вече личеше, че не му е око на мирната работа: — зашава той изъ града по селата и скоро излѣзе на лце, па, ей, турятъ му кандидатурата и въ Чирински участъкъ (за въ Х. има други — Прерѣзовци, Кантиваровци, все стари адвокати).

Щомъ се затвърди новото министерство, свикаха се въ Х. два митинга, които еднакво искаха довърше на правителството; учредиха централни бюра на двѣ партии съ едно и сжщо име и заѣдоха се, най-напрѣдъ по кафенстата, а послѣ и въ печата: едниѣ почнаха да издаватъ вѣстникъ „Редъ“, а другитѣ — в. „Правда“. Другъ митингъ не се свиква, значи, опозиция нѣмаше, но за това пъкъ двѣѣ страсти се чувствуваха още по въ правото си да се счепкатъ гуша за гуша. Ама, при все туй, никой и не помисляше, че за затѣнчения Чириновски участъкъ ще се дигне такъвъ шумъ.

Още не бѣ пазначенъ денътъ на изборитѣ, когато вѣстникъ „Редъ“ помѣсти слѣдующето аптрефиле:

„Изглежда, че известний Петръ Динковъ ще бѣде кандидатиранъ пакъ за окръженъ съвѣтникъ въ Чирински участъкъ. Не завиждаме на противниците си, че иматъ по между си тоя дългогодишенъ копой па бившия режимъ — тѣ съ по-други хора асж и не могатъ се похвали. Ний дори ще

ржкоплѣскаме, ако тоя имѣ кандидатъ се прокара, защото шепата ни противници отъ алчни и презрѣпни людѣе съ тоя актъ ще добавятъ край хлѣдитѣ пятна, съ които сж покрити, още едно ново . . . Ний за сега мѣкваме. Само нека г-нъ Петръ Динковъ ни отговори: въ 18 . . . год. прѣзъ м. Февруари защо е той ходилъ въ Руссия, съ кого се е тамъ срѣщалъ и какво е правилъ?“

Никой не се сѣти, че това мѣлишко антрефиленце бѣ знакъ на една дълга и жестока полемика. Юто какво отговори в. „Правда“:

„Черпата клика отъ адвокати — за щастие, наши противници — надѣвали се нейдѣ за сполука или не, по колкото за Чиринскъ участъкъ сж изгубили и ума и дума. Почитаемия председател на Х-ското околийско бюро отъ партията ни, г-нъ Петръ Динковъ, е въ тоя участъкъ непоклатимъ стѣлбъ. Па мухлясалитѣ ни противници отъ архивни политикави, като пѣматъ що друго, домогватъ се съ безсмыслени инсинуации да очериятъ неочернимото чело. Въ вчерашния брой на своя пасквиль тѣ правятъ едно плитко запитване г-нъ Динкову. Въ положение сме да отговоримъ, че уважениятъ ни съпартизанинъ е ходилъ и ще ходи въ Руссия по своитѣ търговски дѣла — той не очаква печала отъ адвокатското обирничество на сиромашята. Пъкъ ако противниците ни искатъ да подмѣтатъ, че той тамъ се е опитвалъ да надзърне въ пѣкленитѣ кроежи на нѣкон исчадия на родината ни: то, макаръ че г-нъ Динковъ на дали е ималъ и най-малкото свободно време отъ търговскитѣ си грижи, но смѣло отговаряме, че не само той, а и всѣки отъ насъ считалъ е, счита и ще счита свой дългъ, кждѣто и когато и да било, да остава вѣренъ и неуморимъ агентъ на отечественната ни безопасность“.

Въ послѣдующия брой на „Редъ“ се помѣсти слѣдующето късичко антрефиле:

„Слѣдъ като Петръ Динковъ, прѣди нѣщо четири години е билъ бламиранъ отъ членъ-секретарство на постоянната комисия, написалъ е той едно писмо направо до тогавашния министръ на вътрѣшнитѣ дѣла. Туи писмо е днесъ въ наши ржцѣ и ако потрѣбва ще го напечатаме изцѣло. Сега ще се ограничимъ да съобщимъ, че господство му П. Динковъ увѣрява тиранина, какво въ Х-ки окръгъ най-вѣр-

ния му човѣкъ е той и за доказателство прави слѣдующето обръщение: — „на услугитѣ ви съмъ, г-нъ министре, приемамъ и най-тѣжката мисия, която бихте благоволили да ми възложите“. . . — Питаме г-на Динкова, дали това му писмо нѣма нищо общо съ ходенъето му въ Одесса?“

Въ отговорътъ си в. „Правда“ бѣше мѣкъ:

„Тѣзи що 8 години близаха чуждитѣ паници и копаха гробъ на отечеството ни, платъ днесъ да ни блъскатъ на очи нашитѣ легални сръдства за борба съ вътрѣшното зло. Читателътъ знае въ мѣтнитѣ времена на миналий режимъ какви злодѣи испъкнаха на обществената арена. Всѣки честенъ човѣкъ трѣбваше да се бори съ тѣхъ, по какъ? Г-дата адвокати около „Редъ“ завариха кестени изваденъ отъ жаръта, па и не помислятъ, колко си парихме рѣцѣтъ. Четире години измитахме участъцитѣ въ борба съ малкитѣ тиранчета, що бѣха хваляли окръгътъ ни въ рѣцѣтъ си; четири години ги пий чукахме, до като най послѣ днесъ ги видимъ унищожени, изравнени съ земята, оплоти отъ народа. А ако предишното министерство бѣ послушало хора като г-на Динкова и ни оставеше да подиримъ о време смѣтка на тия пладнишки разбойници, то днесъ не щѣше да имаме тия отъ невидѣлица градски и окръжни дългове, а разнитѣ общински земи не щѣха да се разграбятъ, да се раздѣлятъ комшийски! Хвала па хора, като г-на Динкова, които сж помагали съ послѣдни сили, дори и крайни сръдства въ борбата за единчкия си идеалъ — общественото благо! — А какви сж тия подмѣтанил още за ходенъето на Динкова въ Руссия? Засрамете се, г-да! Той тамъ е билъ нераздѣленъ съ вашия днесъ човѣкъ и неговъ противникъ, г-нъ Иванъ Баларова; тоя е тичалъ самъ по търговскитѣ работи на г-на Динкова и ний го приканваме, като кавалеръ, да се искаже по тоя въпросъ“.

Слѣдъ нѣколко дни читателитѣ бѣха весело изненадани отъ в. „Редъ“: — той излѣзе съ двѣ колони отговоръ на в. „Правда“, като помѣсти едно писмо отъ самий г-нъ Иванъ Баларова.

„Г-нъ Редакторе, поканенъ съмъ и отъ двѣтъ страни и искамъ да бѣда добросъвѣстенъ“, почваше туй писмо. — „Помня като днесъ, бѣше тѣженъ облаченъ день, що усиливаше у менъ гнетътъ на окаляпата сиромашия и чужбинство,

па не даваше ми сърдце дори и да излѣза подъ себе — да папустна тѣмпата си станчка въ петия катъ (таванътъ) на мрачна стара къща. Сѣдѣхъ азъ до масата, отпустналъ глава на ржѣ, и пижахъ се горкитѣ спомѣни по хубавата ми и тѣй жалка тогазъ татковина. Сѣдѣхъ азъ тѣй, и по едно време почука се на вратата — викаха ме. На коридорътъ предъ менъ застана близъкъ, роденъ човѣкъ, другарь отъ дѣтинство — г-нъ Петръ Динковъ. Азъ му стиснахъ горѣщо ржката.

— Динковъ? — попитахъ го неволно, като не довърлявахъ отъ радости.

— Да, Баларовъ. Нѣма да ме испядишъ, нали? — полѣ ме той съ студенъ душъ съ своя кръстеливъ гласъ А гледахъ го блѣдъ, неспокоенъ. . . .

— За бога, не говори тѣй! — прекъснахъ го азъ и въведохъ въ стаята; Ако отъ добро ходишъ, все пакъ ти ми си близъкъ; ако ли тебъ зло гони, то ще сме другари. . . .

— Благодаря, благодари! Азъ тѣй се и надѣвахъ, когато стѣпахъ на казашката тукъ прѣстъ. Знаешъ, пигого освѣпъ тебъ не познавамъ!

— А какво те гони?

— Остави се, — послѣ ще ти расправа. Ти, навѣрно, ще ми се смѣешъ на плапѣтъ, по нѣма какво да правя, — праздно с' не стои. Я кажи сега, какъ сте вий тукъ? — запита ме Динковъ най-естественно.

— Както можешъ да си представишъ, отвърпахъ азъ безъ най-малка преднамѣренностъ; — толкозъ години вече. . . Имало да се тѣгли! — Ами ти, ялъ ли си, пилъ ли си? Не с' срампо да се питаме въ чужбина! — попитахъ го, като още не можахъ да се досѣтя по какво ходи гостенинътъ ми.

Той ми се похвали, че располагалъ — тръгналъ билъ по търговия — и азъ се зарадвахъ, защото тѣкмо тогазъ бѣхъ пай затрудненъ, пѣщо за два мѣсеци не бѣхъ плащаль паемѣтъ на стаята си.

— Ами завърни се въ България, бе! — посѣвѣтва ме той; — ти не си направилъ бо-зна какво. . . . Едно писмо до голѣмеца и, увѣрявамъ те, ще си бжденъ спокоенъ.

— Какво ще правя тамъ? — Ще ме слѣдятъ рой конои и кога потрѣба пакъ да се пооплаши свѣтътъ, то туко вижъ, исправили ме прѣдъ еполети да отговарямъ за пѣкой комплотъ! Я се остави! — изсмѣхъ се азъ.

Г-нъ Динковъ се распали, отъ думитѣ му излизаше при-
ближително това, че сега злото въ България е вътрѣ отъ
малки и голѣми злодѣи, че русофили и русофоби вече нѣмало,
слабли се въ борба противъ тия шайки.

Колкото можѣ да си спомня, отговорихъ му изрично
съ слѣдующитѣ думи:

— Старото филство и фобство не само тамъ, а и тукъ
исчезватъ. Истина, има още между насъ, емигрантитѣ, хора,
които се кълнатъ на кръстосани камни, по това сж авантю-
ристи, що се увиратъ вредомъ и за това джебовецѣ имъ сж
винаги пълни. А по-почетнитѣ — останали тукъ или се за-
върнали въ България — живѣятъ оскѣдно и чакатъ благо-
приятно време за честна дѣятелностъ. Мойто е по-друго, азъ
съмъ по-особенъ човѣкъ: — тукъ гладувамъ, по поне пикой
не ме закача, а въ България ще е същото, по и кога на
полицията хрумне, ще може да ме подмѣта, както си ще.
Наболило ме е доста и не искамъ вече да се излагамъ, —
ще чакамъ тукъ!

Расправихъ туй азъ тѣй, както ми се бѣше набрало
на душа. И не мисляхъ, какъвъ човѣкъ може да имамъ на
срѣща ся. Но той скоро самъ ме подсѣти. Г-нъ Динковъ
пресмигна, проточи и тѣй проточевата си шия, на тайнствено
ме запита, кои сж ония що се кълнатъ на кръсто-
сани камни. . . Чакъ тогазъ се подосѣтихъ азъ и си спрет-
нахъ устата!

Слѣдъ день г-нъ Динковъ ме намѣри пакъ и ходихме
въ една спиртна фабрика, божемъ, да се сдумва за стока,
но не излѣзе нищо. Моятъ търговецъ попита за туй-онуй,
просто като любопитенъ, съзри си, че той не можалъ да
работи на право съ фирмата, :ащото поне за първо време
ицѣло да му трѣбва малко стока, която по-ицѣло да му отърва
да си купува отъ довѣренниците на сжщата фабрика въ С.,
братията Доромазови. — Това бѣше всичко. Слѣдъ день-два
Г-нъ Динковъ отпѣтува. Моето заключение е, че той бѣше
дошълъ въ Одесса не по търговия, а просто по расходка
или пъкъ и за нѣщо по-дружко. . .

(ъ почитание: Ив Баларовъ.

Спорътъ между двата в стника се насжваше и ставаше
все по-интересенъ. Мѣчно се дочакваше сжботата въ която

прѣсния вѣстникъ вадеше на показъ не прѣснитѣ дѣла и дѣла на противникитѣ. И рѣдко бѣше читателското любопытство, когато „Правда“ излизе също съ едно писмо отъ своя патронъ. Г-нъ Петръ Динковъ пишеше:

Нека ни позволи „другарьтъ отъ дѣтнство“, Иванчо Баларовъ, да му поблагодаримъ, че въ писмото си е най-добросъвестенъ до — до предпоследнитѣ редове Г-ну Баларову много се ще да забрави двѣ доста важнички нѣща отъ нашата срѣща въ Одесса:

1) Че той никакъ не си „спрѣтна устата“ когато ний отъ просто любопитство го запитаме за похожденията на пароднитѣ исчадия, що сновѣха около границитѣ за да копаятъ гробъ на отечеството ни. Наопакъ, ний знаемъ отъ него такива историйки за мнозина днешни патриоти, че ако ги раскажемъ, то самитѣ герои ще видятъ, че ний не сме можали отъ другитѣ да ги узнаемъ, освѣтъ отъ г-на Баларева.

2) Той не само че не бѣше категориченъ въ желанието си да се не връща въ България, но дори прие отъ насъ и една малка суммица за тая цѣлъ, но раскрылия се на скоро още единъ предателски комплотъ въ България го уплаши и въспрѣ.

А инсинуациитѣ въ края на г-нъ Баларевото писмо сж най-бесчестни, защото той самъ признава, че ний въ Одесса не сме се срѣщали съ другъ, освѣтъ съ него. Прочее, ако цѣльта ни е била нагледническа, то тая ни цѣлъ трѣбва да е била задоволена само отъ г-нъ Баларева, та сме си тѣй скоро заминали . . .

Съ отглаголо почитание: Петръ Динковъ.

Слѣдующия брой на в. „Редъ“ бѣше сензационенъ, съобщенията, що предаваше бѣха и неочаквани, и невѣроятни.

„И ний го не мислѣхме“, — почваше съ дяволита ехидностъ статията на „Редъ“: — „но нѣма какъ да се не вѣрва, като е останало черно на бѣло. Четете драги читателю!

М. В. Д.

1

№ 1586

Конфиденциално

27 Януарий 189 . . . год.

До Г-на С-ки окр. управитель

ст. София

Въ отговоръ на частното писмо на окр. съвѣтникъ отъ Чирпнски участъкъ въ окръгътъ Ви, Петръ Динковъ, пред-

ложете му, Г-не Управителю, временната длъжност — извънреден таен агентъ на Българското Правителство въ гр. Одесса.

За Министрътъ на Вътрѣшнитѣ дѣла,
Главенъ секретаръ: Главинковъ

II

С ко Окр. Управление
№ 347
19 Февруарий 189 .. год.
гр. С.

Конфиденциално
До Господина Министра на Вътрѣшнитѣ дѣла.

Господине Министре,

Честъ имамъ съ настоящето си да Ви препратя донесенията на извънредния таен агентъ въ Одесса Петъръ Динковъ.

Окръженъ Управителъ: Клепановъ“.

Редакцията на „Редъ“ весело коментираше тия два документа, надѣваше се да земе въ ржка и самия приказъ за назначението на Г-па Динкова таен агентъ, на ловко подмѣташе и за възможната тлъста платичка. Но това не бѣ тѣй интересно, както онова съобщениѣе, помѣстено въ третата страница на вѣстникътъ и което бѣше също тѣй неочаквано

„Вѣстникътъ ни бѣше подъ печатъ, когато узпахме, че почитаемото министерство е намѣрило за добръ да промѣни распредѣлението на избирателнитѣ участъци, както въ повечето окръжия, така и въ нашето. По това ново распредѣление Чирепски участъкъ се присъединява къмъ околийския центръ Х., а за селски участъкъ се отреждатъ западнитѣ села на околията съ центръ село Врабецъ. Като граждани ний се радваме, защото това распредѣление е пай справедливото. Но като партизани ний скърбимъ, дълбоко скърбимъ, защото участъкътъ съ „непокламния стълбъ“ — г-нътъ Петъръ Динковъ, се разрушава . . . исчезва . . . И ний не ще имаме удоволствието да видимъ калнитѣ си противници да се гиздятъ съ избранникъ-шпиопинъ, плащанъ, назначаванъ шпиопинъ!“

РЕЛИГИЯТА И ПРЕСТЪПНОСТТА

Отъ професора *Адрико Ферги*.

Едно течение въ коллективната психология вълнува отъ нѣколко време насамъ, ако не цѣлото човѣшко кошарище, косто цѣло е погълнато отъ всекидневенъ каторжнически трудъ, то поне нѣкои общественни слоеве, означени колкото неопредѣлено, толкози и неточно подъ името „управляющи класи“.

Съ туй изново се подхваща борбата (conflict) между науката и религията, — борба, на която толкози сладкодуменъ и вдъхновенъ историкъ и критикъ бѣ г. Дренеръ. Това сирѣчкване не е още стъпило върху практическата почва на общественния животъ; но както всеко мускулно дѣйствие се предшества отъ едно психическо движение, тѣй и въ този случай лесно е да се предвидя, че сирѣчкването скоро ще прескочи психологическитѣ прегради на теоритическитѣ и литературнитѣ препирни.

Има нѣщо твърдѣ малко привлекателно въ това сирѣчкване: то е туй, дѣто ония, които подигатъ морална тѣжба противъ науката, макаръ че всеки день продължаватъ да се ползватъ отъ нейнитѣ неизброими материални и морални блага, гласнати сж къмъ това сирѣчкване отъ задни мисли, която може би да сж малко много уважителни, но които тѣ вѣматъ добрата воля да искажатъ откровенно.

И наистина, до като науката се защитава отъ учени, като Спенсера, Уолеса, Хжкселея, Рише, Бертело, Морселзи и пр. и отъ едно отвлечено или чисто обективно гледище, нападенията върху науката и «нейнитѣ морални послѣдствия», съ цѣлъ да се усили влиянието на религията, излизатъ отъ хора политически, у които съмнителната научна компетентностъ често пѣти е съединена съ една съвсѣмъ скромна любовъ къмъ религията.

Нѣкои измежду тѣхъ даже се бѣха испървомъ опитали да дойдатъ до своитѣ бързи заключения, преди още да сж приготвили общественното мнѣние за приеманieto имъ. Тѣй направи, за примѣръ, въ Франция г. Спюлдеръ, съ единъ така нарѣченъ «новъ духъ», който напотивъ е духъ доста остарялъ, но желающъ да се подмлади, а въ Италия сжщото се опита да направи г. Криени, единъ отъ главатаритѣ на антиклерикалното франкмасонство, който повторил думата на хохенцолернскии домъ, като извика: «Съ Бога за царя и отечеството». На тоя викъ Левъ XIII отговори съ туй, дѣто забрани на италианскитѣ ка-

толици да зематъ намѣса въ политическитѣ избори, като даде да се разбере добръ, че забранението му означава само това, че времето му не е дошло още . . .

Но понеже тия преждевременни опити не сполучиха, политическитѣ мѣжбе промѣниха тактиката си: за примѣръ, г. Салибури въ една своя рѣчь противъ дарвинизма и г. Балфуръ съ книгата си за «основитѣ на вѣрванieto» захванаха война вдъхновенна, обща и видимо теоретическа, но въ сѣщностъ твърдѣ практическа, за да се възстанови религията въ онова ѝ привеллигеровано положение, което свободната мисль на XIV лѣкъ, подпомогната отъ революционерната буржуазия, ѝ бѣше отнеа . . . макаръ, че една частъ отъ тая послѣдната се раскаява днесъ за това, ако и малко късно.

Тайната, макаръ и огаждана цѣль на тая противонаучна война лѣжи въ оная иллюзия на политическото и социалното искусство, дѣто вѣрватъ, че е възможно да се възстанови и подмлади чрезъ царски или президентски указъ оная религиозна вѣра, която «управляющитѣ класи» исповѣдватъ съ голѣма искреностъ, достойна въ тоя случай за уважение, но която тий обичатъ още и като едно превъсходно наркотическо срѣдство за «управляемитѣ класи», които, слѣдъ като сѣ изгубили много отъ надѣждата си за небесния рай, естествено обръщатъ погледитѣ си къмъ единъ земенъ рай.

Безполезно е, струва ни се, да обеждаме тия иллюзия за единъ Богъ — жандармъ, туренъ на служба на една общественна класа, защото (вънъ отъ туй, дѣто увеличаванieto на естественнитѣ знания неизбѣжно влѣче подиръ ся намадение на вѣрата въ свѣрхестественното) голѣмитѣ колективни движения на човѣшкия умъ сѣ строго опредѣлени отъ самитѣ условия на социалната икономия и всички предупредителни или наказателни закони и распорѣждания оставатъ безсилни, до като тия условия се не измѣнятъ.

А а има единъ аргументъ, който, подъ различни форми, винаги дохожда като главна теза на помощъ на религията срѣщу науката: този аргументъ е влиянието което се отдава на религиознитѣ вѣрвания върху нравствеността на човѣка, а отъ тамъ и на обществото.

Нека оставимъ на страна това, дѣто много пѣти подъ думата «народна нравственостъ» не разбиратъ друго освенъ слѣпото подчинение подъ вѣковното иго, и, слѣдователно, нека не обръщаме внимание на слѣдующия предварителенъ въпросъ, дали нравствеността не е по-висока тамъ, дѣто е повече събуденъ духътъ на човѣшкото достоинство и равенство.

Нека се ограничимъ въ страницитѣ на едно списание да изучимъ досущъ обективно и искрено тая основна задача на човѣшката психология, — какво е влиянието на религиознитѣ вѣрвания върху моралното поведение на личността, — защото тукъ е за всички добросъвѣстни хора, теоритическата и практическата ядка на сирѣкването, което ще има приво на рѣше-

ния доста различни, споредъ туй до колко отношенията на религията къмъ общественото поведение на всѣкоя личностъ дѣйствително иматъ опредѣляюща причинностъ или тия отношения се ограничаватъ само съ едно съществуване безразлично.

Моралното поведение на всѣки човѣкъ, т. е. прикитическото и взаимното примирение на неговитѣ лични условия за съществуване съ условията за съществуване на другитѣ личности, съдържа много категории отъ лични *дѣйствия*, на всѣкое отъ които съответствува една специална категория отъ общественни *противодѣйствия*, които съставляватъ санкциитѣ на общественото мнѣние, на гражданския законъ, и най сетѣ на наказателния законъ.

За да изучимъ прочее, въ всичката ѣ ширина, тая психосоциологическа задача, би трѣбвало да наблюдаваме влиянието на религиознитѣ вѣрвания не само върху *легалната* нравственност на личноститѣ, но така сжщо и върху тѣхната *социална* нравственност. Защото твърдѣ често виждаме хора, които никога не сж престѣпили никой членъ отъ наказателния законъ, но които, между това, сж безнравствени и *нравствени* пичтожества, лично по отвратителни и специално по-похабени отъ нѣкои престѣпници, надъ които е ударенъ печата на сждебна присѣда.

Но понеже, човѣшката нравственностъ гледала така, нѣма добръ опрѣдѣлени граници и не е възможна да се начертае такава линия, отъ едната страна на която да имаме съвършено нравственитѣ хора, а отъ другата — съвършено безнравственитѣ, то и рѣшението на задачата може да бѣде по точно, по сигурно и, слѣдователно, по-убѣдително, само когато съсрѣдоточимъ вниманието си върху онзи обективенъ критеріумъ на личната нравственостъ, който се срѣща въ извършването на нѣкое злодѣяние или престѣпление.

*

И нека най първо поставимъ питанието: да ли злодѣйцитѣ сж малко много религиозни (набожни, вѣрующи) сравнително съ ония общественни слоеве, отъ които тѣ сж черпали условията за своето физическо, умствено и нравствено възпитание?

Защото, очевидно е, че ако религията наистинна имаше тая сила да морализира хората, т. е. да ги прави нравствени, добри, то трѣбвало би у престѣпниците (злодѣйцитѣ) да се срѣща единъ комай всеобщъ атеизмъ (безбожие), а у честнитѣ хора — твърдѣ развити и постоянни религиозни чувства.

Между това, и най повърхностното всѣкидневно изслѣдване ни показва, че хора честни и хора безнравствени се намиратъ, както между атеиститѣ, тъй и между вѣрующитѣ; така щото фактитѣ на всѣкидневния общественъ животъ още отъ първа стѣпка опровергаватъ тая мислима неразризна връзка между религията и нравственостъта, защото принципътъ на ес-

тественната причинност изисква, щото слѣдъ причината винаги да иде слѣдствието. Ако религиознитѣ вѣрвания се придружаватъ по нѣкой пътъ отъ едно безприветвенно поведение, туй означава, че помежду тѣхъ (религиознитѣ вѣрвания) и поведението на хората не съществува дѣйствително отношение на определяюща причинностъ.

Напестина, забѣлѣзва се едно твърдѣ общо социологическо явление, което сѣкашъ че доказва морализаторското влияние на религията; то е туй, дѣто напистъ вѣкъ, въ който религиознитѣ чувства очевидно ослабватъ, средъ колкото научнитѣ знания растятъ почти въ всичкитѣ цивилизовани страни, има така сѣщо и едно глѣмо умножение на престъпността.

Не му е тукъ мѣстото да разгледваме отблизу отношенията между цивилизацията и престъпността; достатъчно е да посочимъ за сега, че, най първо, това умножение не е нито постоянно, нито еднакво въ всички страни, нито пъкъ за всичкитѣ форми на престъпността. Има стани твърдѣ цивилизовани и у които религиозното чувство сѣ повече отслабва и научнитѣ знания растятъ съ голѣма бързина, а между туй престъпността у тия страни не показва никакво нарастванне: така е въ Англия. И дори въ ония страни, у които, както бѣхъ посочилъ въ моята *Криминална Социология* (френскій прѣв. отъ 1892, Парижъ, изд. Руссо, стр 163 и слѣдующъ), цѣлата сума на престъпността се е утроила и даже учетворила въ 50 години, има единъ общъ и очевиденъ фактъ: този фактъ е, че *най тѣжката престъпностъ* намалява или поне не расте повече отъ рѣстътъ на населението, тогавъ когато числото на по-лекитѣ престъпления бързо и силно расте.

Слѣдователно, дори и въ тоя случаѣ имаме едно относително подобрене, защото очевидно е, че намалението на 100 убийства въ годината предостатъчно ни възнаграждава за увеличението на 1000 обиди или прости кражби.

Въ сѣщностъ, престъпление о, като биологическо и въ сѣщото време общественно явление, върви съответствено и въ зависимостъ съ развитието (evolution) на общественитѣ условия: както една глѣдна година увеличава числото на кражбитѣ, а едно извънредно опустошение отъ филосерата намалява числото на побойтѣ и параняванията, сѣщо тъй и приспособлението на хората къмъ мореплаването прави да изчезнатъ престъпленията на морското разбойничество, които смъртното наказание и мъката не можеха да сирѣтъ. И до като нѣкои коренни общественни реформи не дойдатъ да пресунатъ по голѣмата частъ отъ извора на криминалното израждане у хората, прогресътъ на нашата цивилизация ще зависи отъ онова относително благодѣтелно слѣдствие, което има дори въ противообщественната дѣятелностъ на личността, отъ замѣняването на испрѣвното насилие съ лукавството и измамата.

Въ всякой случай, развитието на религиознитѣ вѣрвания е досущъ чуждо за развитието на криминалната безнравственностъ. Това явление, което изцѣло взето, е социологическо, може да се забѣлѣжи въ индивидуалнитѣ изслѣдвания на криминалната психология. Ако религията наистина бѣше една сила, противодѣйствующа срѣщу безнравствеността, трѣбало би кога човѣкъ посетилъ тѣмницата и изучилъ затворницитѣ да намѣри тамъ единъ разсадникъ на атеисти и невѣрующа. Въ сжщностъ, обаче, това не е никакъ тъй. За моето съчинение върху *«Человѣкоубийството въ криминалната психология»* (Туринъ, 1896 г.), азъ изучихъ въ течението на много мѣсеци, единъ по единъ отдѣлно, совсѣмъ отъ 700 души затворници, като ги сравнихъ съ 300 луди и съ 700 нормални хора (войници). Е добръ! криминалната психология, слѣдвайки опитната метода, никакъ не потвърждава авалогичнитѣ предвиждания (prévisions) на нормалната психология. Въ 1879 г.; когато бѣхъ студентъ по правото въ Парижкия факултетъ, гдѣто слѣдвахъ прочутия курсъ на нравственната философия, преподаванъ отъ г. Каро въ Сорбонната, азъ чухъ тогава послѣдния съ надутостъ да казва че «престѣпникътъ отричалъ престѣплението, но не отричалъ наказанието». Да оставимъ на страна туй, че е малко мъчно да се отрича наказанието . . . когато престѣпникътъ е вече подложенъ на него; ала аналогичното предположение на общата психология, че главната мисль на престѣпника е да скрие пресѣплението си или поне да го отрече не се потвърждава отъ криминалната психология. Мнозина отъ престѣпницитѣ не криятъ престѣпленията си; на-противъ, много пжти тий сами улесняватъ сполуката на сждебната полиция, защото не само че съ една типична непредвидливостъ сѣбжтъ доказателства и слѣди за своитѣ херойства, но често пжти тѣ сами разгласяватъ новината за тия херойства прѣди и слѣдъ изпълнението на тѣхнитѣ проекти. Сжщо тъй е и съ осжденихъ, макаръ даже тѣ по единъ интересъ, твърдѣ не посредственъ и видимъ, ако и често иллюзоренъ, и да сж отричали, въ време на процеса, престѣплението си: отъ 700-тѣ личности (осждени престѣпници) които азъ изслѣдвахъ, 480 ми исповѣдаха, че сж извършили престѣпленията, за които сж биле осждени.

Друго едно аналогично или автоморфично предположение, чрезъ което искатъ да сжджтъ за душата на престѣпницитѣ по даннитѣ на нормалната психология, е туй, за примѣръ, че престѣпницитѣ, а особено най-жестокитѣ трѣбвало да сж лишени, споредъ обикновенното изражение, «отъ всяко чувство на човѣчина». Азъ констатирахъ, напротивъ, че вънъ отъ тѣхната *морална нечувствителностъ*, пълна или частна, наследствена или придобита, която въ дѣйствителностъ е подбудителното условие за всякой престѣпникъ, сжмитѣ убийци твърдѣ често притежаватъ чувства сго-алтруистически или дори алтруистически, каквито човѣкъ не би могълъ да подсърз у сжщества толкова дълбоко обезчовѣчени.

Друго едно потвърждение на правилото че истината *ви-
нжи е неапропача* (което обявява мизантропическите опозиции
срѣщу всѣка нова истина, както и заблужденията, толкова честни
въ всѣко сѣждение по външните знаци) ний намираме тоже въ
изучаванieto на религиозното чувство у престѣпниците.

* ° *

Едно косвено и далечно доказателство за религиозните вър-
вания у тия личности сѣ религиозните символи въ татуировката
на престѣпниците. На 120 татуироваии Ломброзо е наброилъ
съ такива символи 31, а Лакасанъ — 26 на 378; самъ азъ ви-
дѣхъ 26 такива на 71 татуировки намѣрени у моите 700 души
изслѣдвани престѣпници.

На престѣпническото нарѣчие Богъ се именува „първий
Май,“ душата — «вѣчна», черквата — «здравие»^{*)}; туй очеви-
дно доказва съществуването на религиозни вървания.

Другъ единъ косвенъ симптомъ (признакъ) за тия върва-
ния е дълбоката въра, или по добръ суевѣрието на престѣпни-
ците въ извѣстни обряди или предмети. Тая въра, наистина, е
сходна съ фетишизма на диваците, но и върата у по голѣмата
часть личности отъ простите, необразованите класи, не стои
по високо.

Касперъ разказва, че германските убийци въ негово време
сѣ се мисляли защитени отъ сѣдебно преслѣждане, ако можали
да отидатъ за голѣма вужда (*délédner*) още на самото мѣсто на
престѣпленieto; въ Италия тѣ върватъ че сѣ защитени, ако
можатъ да натопятъ прѣста си въ кръвта на своята жертва и
да го изсмучатъ. Разбойниците винаги носятъ върху си образи
на свѣтци (иконички) и азъ видѣхъ у убийците, които изучахъ
въ тъмницата въ Пезаро, съ каква наивна искренна горѣщина
прѣгрѣщаха и обожаваха тия иконички.

Влизо при Велетри, преди доста години, една разбойническа
шайка нападнала дилижанса, за да ограби пътниците: между
тия послѣдните се случилъ и единъ попъ, когото разбойниците
отвлѣкли въ планината, но съ всевъзможни почести: тамъ го
накарали да благослови амулетите (муските) и оржията имъ,
слѣдъ туй испращатъ го обратно пакъ съ такази почеть.

Моятъ ученикъ и приятель Сципио Сигеле разказваше на
тия съшитѣ страници (*Revue des Revues*, 15 Юний, стр. 464),
че той има на рѣка единъ портмонетъ, взетъ отъ разбойника
Биожини; въ тоя портмонетъ се намиратъ двѣ написани молитви,
които убиецътъ всѣка вечеръ изчиталъ съ искренна въра.

И не само суевѣрните обряди, но така също и религиоз-
ниятъ култъ често се срѣща у престѣпниците и добръ отговаря
на тяхното душевно състояние, макаръ че у нѣкои отъ тяхъ

*) На френски думата «здравие» (*la santé*) е сходна съ думата «свя-
та», (*la sainte*), съ която обикновено се титуира църквата („*la sainte
Eglise*“) В. Пр.

той е само едно лицемѣрно сръдство за да се отхвърли всѣко подозрѣние и да се спечели почетъ и довѣрие въ свѣта. Между безбройнитѣ примѣри, ще напомня, че Верцена, одушавачътъ на жепи, ходѣше много на църква и принадлежеше на една твърдѣ набожна фамилия. Прочутата отровителка, маркизата де Брип-вилье, бѣше така също твърдѣ набожна, а пресловутиятъ разбойникъ Ла Гала редовно се исповѣдваше и причащаваше. По-пътъ Делаколовикъ, който одуши държанката си, въсползува се отъ послѣднитѣ ѣ минути, за да ѣ даде опрощение на грѣхове-ветъ (in articulo mortis).

Г-нъ Кенанъ въ съчинението си за *Сибирь*, като говори за керванитѣ отъ русски престѣпници осѣдени за *общи преставления*, разказва, че на петъ или на шестъ километра отъ Томскъ, когато «колонията мина край една малка църквица, двѣтѣ трети отъ осѣдевитѣ се поклониха предъ иконата на Христа, като се кръстеха набожно. Единъ руски селянинъ, продължава той, може би разбойникъ или убиецъ, не забрави да исчете и нѣкои молитви». (Т. I, стр. 304 отъ итал. изд.) А и Достоевски, дантовскиятъ описвачъ на криминалната психология, прави сжщата бѣлѣжка въ книгата си «Записки мъртвого дома».

Докторъ Марро, който така сжщо е изучилъ 500 души престѣпници, намѣрилъ е у тѣхъ религиозни вѣрвания и обряди въ сжщата пропорция и въ сжщитѣ малко много развити форми, както и у честнитѣ хора отъ тия общественни слоеве, къмъ които престѣпниците принадлежали. Това е потвърдено така сжщо и отъ наблюдателитѣ на престѣпническия животъ, каквито сж: Ломброзо Лоренъ, Аоръ, Хавелокъ, Елисъ, Макъ, Деналъ, Кюрела и пр

Друго едно още по-прѣко и по изразително доказателство за религиозното чувство у престѣпниците е туй, дѣто тѣ въ това чувство намиратъ поддрѣжка било като се окуражаватъ отъ него въ извършване на престѣплението, било като имъ то дава надѣжда за прошка слѣдъ извършването.

Единъ младъ човѣкъ, който бѣ убилъ бѣща си съ сопа имаше особена набожностъ къмъ една «мадонна (богородична икона) на умразата». «Моята рѣка се управляваше и насочваше отъ нея — исповѣдваше той предъ сжда — отъ туй и бѣща ми още отъ първия ударъ се поваля на земята». Въ 1882 г. въ прочутия процесъ Фенейру, биде доказано, че жената, малко преди да извърши убийството, бѣше ходила въ църквата да се моли за добрата сполука на престѣплението.

Докторъ Деспинъ, въ своята *Естествена психология* (I, 252. III, 172) разказва, че едно жена, като поднарила къщата на любовника си, съ цѣлъ да си отмъсти, извикала „Нека Богъ и свѣта Богородица извършатъ останалото!“

Елизе Реклю (*Géographie universelle*, II, 618) казва, че въ Бретанъ, „близу при Трегье, сжществува и днесъ единъ параклисъ, дѣто ходятъ пощемъ да призоваватъ *Богородицата на*

умра ата (*Madonne de la Haine*), наследница въ отмъщението на пѣкво крѣвожадно келтическо божество, тамъ жената се моли за смъртта на пѣкой умразенъ ней съпругъ, а синътъ за смъртта на своя баща, който твърдѣ се бави, та му не оставя наследство.

И вѣрата въ орошаваннето е още едно доказателство за религиознитѣ вѣрвния у престѣпниците, които въ католическитѣ страни иматъ още обичая и да се неповѣдватъ, а неповѣдваннето още повече уголѣмлява тази имъ вѣра. Единъ крадецъ, измежду ония що изучаватъ, ми казваше: «А! азъ знамъ, че съмъ сгрѣшилъ; но, като се неповѣдимъ, поитътъ ще ме прости».

Даже въ миналитѣ вѣкове на римската църква е имало едно специално учреждение за туй орошаванне на престѣпленieto („отпущение грѣховъ“), което се е вършило сгрѣшу извѣстна такса по една особена тарифа.

И наистина въ 1879 год. Дюпенъ де Сент-Андрѣ напечата изново въ Парижъ *Такситъ на апостолическата Исповѣдалня* (*penitencerie*), взети отъ привилегированото издание въ 1520 год. отъ Тусиянъ Денисъ. Споредъ тая тарифа за престѣпленията, въ врѣмето на папѣтъ Иванъ XXII и Левъ X, единъ мирянинъ, който е убилъ пѣкой поитъ, за да получи орошание на грѣха си трѣбвало да заплати 7 *гросси*, а 5 — ако е убилъ нѣкъ мирянинъ. Също тъй и за подпалванията, кражбитѣ и пр.

Така щото религията дори може да стане единъ подстрекателъ на престѣпленieto или косвено, както въ цитиранитѣ по горѣ случаи, или даже направо въ случаитѣ, когато пѣкой фантастиченъ набожникъ, също като нѣкой фантастиченъ политикъ, може лесно да въоръжи съ смъртоносенъ ханджаръ ръката на оногова, който е предрасположенъ да се увлѣче подиръ таква подстрекателство.

Истина е, че има така също престѣпници и между интеллигентиятъ хора, както сж за примѣръ Лассперъ, Лемеръ, Мандренъ, Лапомере, и пр., които неповѣдватъ, че сж атеисти; ала тѣ сж едно незначително меншество. Измежду моитѣ 700 души из слѣдвани престѣпници, само единъ ми исповѣда, че не вѣрва въ Бога, а другъ единъ се показва досущъ индиферентенъ въ това отношение; 7 бѣха твърдѣ набожни; мнозина казваха че вѣрватъ въ Бога така също и въ църквата, тогазъ, когато други нѣкъ — найпече жителитѣ отъ градоветѣ — казваха, че вѣрватъ въ Бога, но не вѣрватъ въ църквата и въ поповетѣ.

Между това, туй не имъ пречеше да намиратъ въ религиозното чувство едно извинение за престѣпленията си, защото, казваше ми единъ крадецъ, «Богъ ни дава тоя истиникъ да крадемъ», или нѣкъ, казваше ми другъ единъ, «престѣпленията не сж грѣхъ, защото и самитѣ попове ги вършатъ». И наистина, въ тъмнищата имаше трима попове осждени.

Или нѣкъ (а туй има голѣма психологическа важность) когато напомняхъ на престѣпниците заплашваннето въ вѣч-

нитъ мъжи, или изобщо религиознитъ постановления противъ престъпленията, тѣ и за тия постановления проявяваха същата типична непредвидливостъ, каквато иматъ и за постановленията на човѣшкитъ закони; тая непредвидливостъ у престъпниците е една характерна черта, съществуващието на която твърдѣ малко се предполога отъ своеобразната (autonomique) психология на законодателитъ, макаръ и да е несправедливостта една отъ главнитъ причини на това, дѣто наказанията сж комай съвършено безсилни да спрѣтъ престъпленията, — причина, която азъ винаги съмъ памиралъ въ основата на монѣ изслѣдвания по криминалната социология.

Единъ убиецъ, когато го попитахъ не се ли страхува отъ Божиитъ наказания, казваше ми: «Богъ и до днесъ не ме е наказалъ». — Но вижъ ще отидете въ ада! — «Ай ще отида, я не!» А другъ единъ, който между това бѣше искрено вѣрующъ, когато му напомнихъ, че Богъ ще го накаже, отговори ми: „А! когато отидемъ тамъ — ще видимъ».

• • •

Слѣдователно, положителното наблюдение на криминалната психология никакъ не потвърждава, че религията, било въ нейната първобитна форма на суевѣрие или пъкъ въ по развитата ѣ форма на вѣрване и интимно чувство има яѣкакво влияние върху общественото поведение на хората.

Много време слѣдъ С.Бел'а, който въ съчинението си *«Разни мисли по случай на кометата от 1690 г. (Нове, 1737, съчинения III § 134 и § 135, 172, 174)»,* поддържае, че опитътъ опровергава мнѣнието, споредъ което вѣрването въ Бога въздържало злодѣеца и казваше, че «атезизмътъ самъ по себе си не е причина на безираветвенностъ» — много време, казваме, слѣдъ той мислителъ, вѣнчкитъ изслѣдователи на криминалната антропология съгласно потвърдиха този фактъ, че религията имѣа дѣйствиелна сила да спре човѣка отъ престъплението.

А туй става очевидно не само кога се зематъ предъ очи фактитъ и широкото распространение и интензивностъ на религиозното чувство между престъпниците, както и между общественитъ класи, въ които тия престъпници сж родени, (така че, ако, за примѣръ, селекитъ престъпници сж по религиозни отъ колкото градскитъ, то отъ туй не сж по малко престъпни); — но то е още съвършено съгласно и съ самото произхождение и съ обществената служба на религията.

И наистина, религиозното чувство винаги е слѣдвало твърдѣ отблизу развитието на моралното чувство, като захвапешъ отъ дивацитъ дори до насъ, и сжщо като него се е приспособявало къмъ различнитъ условия на социалното съществуване, — така щото, за примѣръ, въ диваишкитъ острови, нравствеността и религията удобряватъ дѣтубийството,

което е забранено тамъ, гдѣто има изобилие на храни. Но религиозното чувство нѣма ежщото пронежжение като моралното чувство, защото то е родено слѣдъ това послѣдното и не отъ отношението на хорага помежду имъ, чрѣзъ единъ постояненъ редъ на дѣйствиия и въздѣйствиа, водящи къмъ възможността за общественно ежществувание; това чувство е поникнало и се е появило отъ очуденото и уплашеното невѣжество на първобитнитѣ хора предъ величественнитѣ и непознатитѣ явления на природата, както и отъ култътъ къмъ прадѣдитѣ.

Каквото и да е религиозното чувство, като върване ипнпно и лично, безземинине е, че религията винаги е имала и има тази общественна служба да прибави една окончателна и неизбѣжна функция, относяща се до еждбинитѣ на единъ бждѣщи животъ, къмъ човѣшкитѣ функции на моралното чувство, косто между това, е единствения положителенъ и опредѣляющъ регулаторъ на индивидуалната нравственностъ.

Изобно, свѣтътъ се придържа о туй традиционно заблуждение да мисли, че нравствеността на хората трѣбва да бже еждна отъ една страна споредъ тѣхнитѣ идеи или мнѣния научни и политически, а, отъ друга, споредъ тѣхнитѣ религиозни вѣрвания. Истината е, че мнѣнията и вѣрванията нѣматъ прѣко и рѣшително отношение къмъ общественното поведение на личността: като оставимъ на страна психопатологическитѣ случаи, нѣвѣтно е, че има честни хора и злосторници и между ученитѣ, както и между проститѣ, между консерватгорскитѣ политически партии, както и между революционеритѣ партии; защото една отъ основнитѣ индукции на позитивната психология е тази, че човѣкътъ дѣйствува, не както мисли, а както *чувствува*.

Ето защо «хората никогажъ не еж нито толкова добри, нито толкова лоши, колкото тѣхнитѣ принципи», казвае много право Ройе Коллардъ; понеже, казалъ бѣше Велъ, «не мнѣнията на ума, а страститѣ на сърдцето карятъ човѣка да дѣйствува, а зедно съ еграститѣ дѣйствува още и тмпераментътъ, навицитѣ и нѣкакво друго разположение, косто иде отъ основа а на нашата натура».

Тая основа на нашата натура, която наистина управлява общественното поведение на всѣка личностъ, е туй, косто сираведливо се нарича морално или социално чувство, къмъ косто — тукъ е ядката на задачата — религиозното чувство може да прибави сила, ако моралното чувство ежществувъ, но не може да го замѣни, ако това чувство (моралното), по израждане или по паталогически условия или по преходна бъркотия въ свѣстта, не ежществувъ.

Ето защо честнитѣ хора — които еж вече честни поради нормалното състояние на тѣхното морално чувство — като чувствуватъ въ свѣстѣта си, че религиозното чувство прибавя една санкция повече къмъ функциитѣ на тѣхното морално съз-

нание, падатъ въ илюзията, че нравственността зависи отъ религиозното чувство, а не отъ онуй морално и социално създание. И отъ тая илюзия произтича другата, че ако моралната цѣль (but! липсва, тя може да бъде замѣстена, въ динамиката на човѣшката дѣятелностъ, отъ религиозното чувство, — а това не е тъй.

Религията може да уякчи нравственността на моралнитѣ хора, но е безсилна да направи нравствени личности, които по едно аномално физико-психическо условие, сж лишени отъ единственната сила, която дѣйствително опрѣдѣля и упрѣвлява човѣшката дѣятелностъ — моралната цѣль.

Това е толкова вѣрно, щото даже идеята за Бога, която вѣрующитѣ иматъ въ една и сжщата религия, бива различна споредъ тѣхния темпераментъ и тѣхния характеръ, къмъ които тая идея се приспособява; така, мирниятъ и честниятъ човѣкъ обожава единъ Богъ вселюбящъ и всемилостивъ, тогачъ когато буйниятъ и безнравствениятъ обожава единъ Богъ жестокъ и отмъстителенъ; отъ това и характерътъ на народитѣ се отразява въ тѣхнитѣ религиозни вѣрвания.

И щомъ като криминалната психология не потвърждава самородната илюзия на общоприетата (common) психология, че религията е една управляюща сила за човѣшката нравственостъ, не остава положително основание за никой конфликтъ между религията и науката. И онии, които въ искусствението подигане на религиозното чувство мислятъ да намѣрятъ цѣръ или подкрѣпа противъ съвременния пароденъ духъ, могатъ да правятъ отстъпка на една илюзия малко много егоистична, но не помагатъ да приведатъ за въ полза на своята теза опитнитѣ данни на човѣшката психология.

Прев. отъ френски: К. Б.

ЛУДАТА.

Тя луда е. Незпайни мъжи
Раскъсаха ѝ вѣтъ сърдцето . . .
Добрѣ я вижте: по пещастна
Не е имало подъ небето.

*

Когато пѣе и лудува,
Когато плаче и парежда,
Тогавѣ смѣшна ми се струва
Въ живота всѣкаква надежда.

*

И вѣпчки радости свѣтовни,
И всичко, що живѣй охолно,
Изглеждатъ жалки и дребнави
Прѣдъ туй сърдце разбито, болно.

*

И мисль странна ме обхваща,
Като я гледамъ тѣй злочеста:
Свѣтовната тѣга безкрайна
Не е ли сбрана въ тазъ певѣста?

М Жекова

Индустрията въ Япония и положението на работната класа. *)

Примитивната система на къщлата и ръчна индустрия въ Япония отстъпва все по-вече и по-вече мѣсто на фабричната и машинна индустрия. Първата фабрика, която е била основана въ Япония, е била предилна фабрика на памукъ, принадлежаща на Княза Шимазу, работища съ 3.000 въртена. Втората фабрика е била основана въ 1867 год. и имала 720 въртена; днесъ, обаче, същата фабрика работи съ 82,000 въртена и е най-голямата фабрика въ цѣла Япония. Въ 1879 г. японското правителство е почнало да покровителствува всѣко едно фабрично предприятие; за тази цѣль то е основало до 1881 г. въ различни мѣста на страната 13 добри наредени фабрични клонове, които е трѣбвало да популяризиратъ между населението предилната машина. По-послѣ тѣзи фабрични заведения сж минали въ притежание на частни дружества. Статистикитѣ на търговското бюро въ Осака указва днесъ на 61 предилни фабрики въ Япония, съ 580,564 въртена, 8899 работници - мъже и 25,596 работнички-жени. Числото на въртената въ предилнитѣ фабрики щѣло да достигне въ настоящата година до 819,115, тъй като много нови фабрики се градели сега. Суровия, необработванъ памукъ се вписа отъ Индия и Съединенитѣ щати. Въ 1894 г. е било вписано за 9,551,961 доллара.

Отъ 1-ий Януарий 1895 год. Американската часовникарска компания е почнала своята работа въ Осака, идѣто калифорниеца А. Н. Butler основалъ цѣла фабрика. Десетъ души американски работници подкрепятъ Японскитѣ работници въ различнитѣ запития; забѣлѣзва се грамаденъ пап-

*) Гл. „Schweizerische Blätter für Wirtschafts und Socialpolitik“ IV Jahrg. № 9. —

рѣдкѣ и умение на Японцитѣ въ тази индустриал. На и-високитѣ дневни заплати, които се плащатъ на изучениитѣ туземни работници, достигатъ до 40 сѣпа, или около 20 цента, нѣщо по-вече отъ 40 крайцара въ злато или около единъ левъ. Най-нискитѣ заплати достигатъ до 10 сѣпа на день. Въ Америка сѣция този трудъ се възнаграждава дневно отъ 50 цента до 5 доллара. Фабриката, за която е тука думата, може да искара на день до 150 часовника напълно свършени, готови за продажъ. И понеже работнитѣ заплати сѣ тѣй ниски, то фабриката може да конкурира съ европейскитѣ и Американски фабрики до толкова, щото да продава почти съ наполовинъ отъ пазарната цѣна на европейск. и Американски часовници.

Желѣзаритѣ получаватъ отъ 19 (най-малко) до 60 цента (най-много); зидаритѣ отъ 20 до 88 цента; марагонзитѣ отъ 17-53 цента; дулгеритѣ отъ 20-50 цента; словослагателитѣ отъ 10-83 цента; печатаритѣ отъ 11-70 цента; покривачитѣ на здания отъ 20-60 цента; кроичитѣ на Японски дрѣхы отъ 15-56 цента; кроичитѣ на европейски или американски дрѣхы отъ 25-100 цента; чайнитѣ работници отъ 15-80 цента; тъкачитѣ отъ 7-40 цента; бояджитѣ отъ 5—60 цента, простъ гюндюлюкчия отъ 14—33 цента. Еднанъ слуга—мжжъ получава мѣсечно отъ 50 цента до 5 доллара; една слугиня до 3 доллара най-много. Фабричниятъ трудъ е много по долу плащанъ. Фирмата Middleton и К-о, една отъ най-големитѣ фирми за експортиране на чай въ Япония, има работници, които работятъ въ работилницитѣ и отъ 5 часа сутриньта до 6 часа вечерьта съ 3 почивки отъ по 20—30 минути, презъ които работницитѣ се хранятъ. Най-големата дневна заплата на работницитѣ е 21 цента. Тази заплата получаватъ само мжжетѣ, които по своитѣ природни способности и дълго работяние сѣ се сдобили съ голѣмо успѣхъ и рѣвностъ въ производството на чай. Най-ниски сѣ заплатитѣ на дѣцата — момичета и момчета, които бератъ листата на чая и ги чистятъ отъ другитѣ части. Тѣ получаватъ 6½ цента на день за една дванадесетъ часова работа. Женитѣ плетачки, на които искусно оплетенитѣ декоративни вѣнци тѣй много се славятъ у Европейцитѣ и Американцитѣ, получаватъ рѣдко по-вече отъ 15—20 цента на день, макаръ и въ другитѣ страни да се смѣтатъ като артистки.

Най-високи сж заплатитѣ въ Йокахама.

Хамалитѣ, които работятъ при патоварването на паракодитѣ, получаватъ само 30 цента за една дванадесетъ-часова работа; по прѣди сж получавали само 25 цента за сѣщия трудъ.

Учениятѣ градинари — въ Япония градинарството е станало цѣло искусство и наука още отъ прѣди 600 години — получаватъ мѣсечно по 10—12 доллара. Служащитѣ по пощитѣ и телеграфитѣ получаватъ по 6—8 доллара мѣсечно и една униформа.

Всички желѣзни пътнища, които иматъ една дължина отъ 3000 мили и представляватъ единъ капиталъ отъ 75 милиона доллара, сж строени съ туземни капитали. Нито единъ долларъ не е билъ взетъ отъ странство. Много малко акции отъ разнитѣ японски дружества сж въ рѣцѣтъ на чуждостранни капиталисти. При все това народа не е богатъ. Много малко сж ония, които разполагатъ съ голѣми имоти. Има само двама милионери въ цѣла Япония — една предсѣдателъ на каменовъгленни рудници, — другия на паракоди. А числото на ония съ малки имоти е грамадно. При все това съвсѣмъ бѣднитѣ сж малко. Въ цѣлата страна нѣма ни едно сиротопиталище или благотѣлно завѣдепие; по улицитѣ не се срѣща нито единъ просякъ. Сжщо така и пиянитѣ сж съвсѣмъ рѣдко, което се лесно обяснява съ факта, че населението употребява чай намѣсто всѣко спиртливо питие. Чайпитѣ магазини въ Япония сж тѣй много, както гостиницитѣ въ европейскитѣ или американскитѣ главни градове. Обаче, въ послѣдно врѣме, употреблението, на бирата толкова много се е увеличило, щото правителството е пазначило една испитателна комиссия върху това.

Нахлуването на капиталистическата „цивилизация“ въ Япония ще се усѣти много скоро. Особенно слѣдъ свършъка на Японо-Китайската война триумфалното шествие на капитализма усилява все по-вече и по-вече своя вървежъ.

Дрэг Рад

СТИХОТВОРЕНИЕ

Изъ Д. Мерзиковски

Не казрай, че живота тукъ е пустота,
Че саль в' мечтитъ е възможно съвършенство
И мигновенното на радостта близенство,
Че на земята щастие безумна е мечта.
И хората ~~не~~ мрази; с' насмѣшка не кори
Безжизлостно ти тѣхнитъ мжченъя,
Съ тѣхъ страдай, за тѣхнитъ стрѣмленъя,
За тѣхнитъ надежди нех' сърдцето ти гори.
Слѣпи отъ хладната, надмѣнна висота.
Остав' въздушния, надзвѣздния чертогъ
И глѣзъ въ пѣстрата житейска суета.
Кат' братъ, а не като сѣдия страшенъ строгъ,
Иди въ тѣлната, тамъ наоколо погледай
И разбери ти нейний викъ, вълненъя,
Видишкитъ, безкрайнитъ мжченъя.
И нейний смѣхъ, слѣзи горѣщо ти съчувствуй
И в' тѣзъ невинни, прости роби се влюби,
Безъ гордостъ думитъ имъ ти изслушвай,
~~Като~~ светния тѣхний трудъ почитай ти.
И с' неженъ взоръ, и искрено с' любовъ висока
В' тѣлната взирай се и безъ почивка ти търси,
И, може би, срѣдъ тъмнината тамъ дълбока,
Кат' молния ще блѣснатъ неочаквани лъчи
Срѣдъ мракъ убийственъ, грѣхове и заблуденъя.
Ще видишъ сѣйни и божествени черти,
И подъ покроба на нещастнитъ явленъя
Слѣди отъ свѣтли и предвѣчни красота.
Срѣдъ мжтнитъ талози на житейския потокъ
Ти бисери, алмази чу: ни ще намѣришъ,
В' безумнитъ развратни оргии, в' страшния порокъ
Слѣди отъ ерамъ и раскаяние ще видишъ.
Смѣхътъ на майката и нейната милувка,
Молбата покренна, любовната цалувка
И пдхновенния, възвишененъ борецъ
Почѣнълъ в' мракъ, въ кръвъ, безъ слава, безъ вѣнецъ.
Ще разберешъ, че смисъла на нашия животъ
И че божествената чиста красота
Не е въ сладки, упоителни мечтанъя,
В' цвѣтата, в' блѣска, но в' тежкитъ страданъя
Въ истината вѣчно сѣйна, в' правдата свята.
И жаднитъ ти гърди като утолява,
Стократно подвига ти като награждава,
Отъ мрачния животъ поезията свята,
Неисчерпаема, кат' дивенъ нектаръ, злата,
Животворяща, свѣтла ще да се полѣй. К. С. М-нъ.

НОВА ЗЕМЯ

романи въ 7 части отъ Ив Вазовъ, съ 16 иллюстрации, издава централната книжарница на Т. Ф. Чипевъ, София 1896.

Най сетивъ, ний можемъ да се поздравимъ!

Романътъ *Нова Земля*, тъй жедно и нетърпливо очакванъ отъ „цѣлия български народъ“, — споредъ скромнитъ увѣрениия на в. *Прогресса*, — е вече предъ насъ и вече радва погледътъ ни съ своята внушително-импозантна дебѣлина.

Нова Земля! Какво громко, магическо заглавие!

Колко мисли, колко чувства и упования, рѣвпиво назени отъ погледъ нескроменъ, неволно събужда то въ сърдцето на доверчивия читателъ и какво безбръжко море отъ гатанки, надѣжди и планове неусѣтно разгрѣща предъ него! И кой може устоя на силата на увлѣчението му? Никой! И старецъ, прегърбенъ подъ растящата тежестъ на живота, и момъкътъ, въ плень разцвѣтъ на сили, и млада дѣвойка — всички неволно подпадатъ подъ чаровната му власть и тайно неотвратно обаяние... И какъ не! Вѣдь не отъ вчера сж упрѣчени погледитъ на всички къмъ мирната обителъ на поета — вѣщценосецъ, не отъ вчера сж насочени къмъ него безбройни гласове: — гласове единодушно протестующи противъ еднообразната и пошла проза на живота, гласове, алчущи нравственпо обновление и жаждущи възвишени, естетически наслади... Напротивъ, отколѣ вече е прелѣпнена атмосферата съ незадоволство и умраза противъ съществующия редъ на нѣщата и малцина сж ония, които сж останали непричастни къмъ всеобщия протестъ на сърдцата. — „Далечъ отъ живота“ — доскоро гърмеше отвредъ — „далечъ отъ мръсното благо, гдѣто боравятъ низкитъ страсти болнитъ честолюбия и смѣшнитъ боричкания за съжднитъ трохи отъ трапезата на богатия Лазарь! Далечъ отъ досадливия шумъ, екотъ и глъчъ, отъ пошлата меркателность, възведена въ

житейски принципъ, и блюдкава площадностъ, въ която сж испаднали умоветъ, чувствата и стремленията! . . . Дайте ни нѣщо ново, нѣщо възвишено и хуманно! Нека опрѣснителна прохлада понѣ за мигъ лѣхне на срѣца ни, за да развѣдри челата, да уталожн гърдитъ и внесе миръ, упование и вѣра въ сърдцата. Ний сме вече преситени на безплодни, безсмисленни и безцѣлни борби, — борби, които преобърнаха сърдцата ни на камъкъ, душитъ на безмълвни пустини! Подлостъ, робство и малодушие е нашиятъ едничакъ пай на земята. Дайте понѣ за краткъ мигъ да се откъснемъ отъ тази хладна мащеха-земля, да избѣгаме отъ живота, отъ себѣ си, да се пренесемъ въ другъ миръ, подъ друга стрѣха, при други хора. Ний жадуваме за сладостни чувства, за съблазнителни иллюзии, за пълни съ животъ, движение и страсти картини! Нѣка тѣзи, въ гърдитъ на които гори свѣщенния огънъ на небето, нѣка тѣ не скѣпятъ трудътъ и времето си, а безстрашно разгърнатъ предъ насъ пѣстрата и страшна панорама на нашиятъ собственъ сегашенъ и бившъ животъ, нашитъ безумни страсти, нашитъ безспирни борби и увлечения, нашитъ паднали, оплюти и осмѣяни сърдца! Нѣка буря отъ неподкупно вдъхновение мощно издигне гърдитъ имъ въ името на истината и правдата — и предъ насъ, като жива, грозно предстане цѣлата шумна житейска трагедия заедно съ своята страховита и кървава декорация, заедно съ насъ — пейни дребни, смѣшни и нищожни герои . . . Уви, — кой знае? — може би това да не мнне безъ полза за насъ, може би, най сетнѣ, спасителенъ трепетъ да обземе сърдцата ни — и ний, окаяни блудни синове, отново да се върнемъ при безумно заразяния животъ и отново съ упование и вѣра да попесемъ на плѣщитъ си тежкото бреме на житейскитъ незгоди и патила!

Такъвъ бѣ горѣ-долуглавния мотивъ на оная притворно-сентиментална пѣсенъ, която немпогобройния хоръ отъ буржуазни идеолози тѣй шумно запѣ прѣди двѣ-три години и послѣдния замирающъ отзвукъ на която и до днешенъ день все още се раздава тукъ-тамъ измежду порѣделитъ рѣдове на топковцитъ и наивнитъ еремиевци. Лесно бѣ, обаче, само-да се пѣе и преспива, по мѣчно и да се отговори на тѣзи питання, които и по край всѣкакви пѣсни, певолно испъкватъ на повърхността на живота. Новото време, новия

животъ донесоха и нови въпроси — въпроси, които настоятелно изискватъ отговоръ — ясенъ и достъпенъ за всички. Но кой бѣ този, който требваше да даде съотвѣтствующия отговоръ, чия бѣ тази дързка рѣка, която, безъ да тръпне, требваше да начъртае страшната и безапелационна присяда, чие бѣ това мощно перо, което требваше отъ безбройната фурда отъ дреболии, смѣтъ и пицожества да зглоби, да свърже и създаде пълнота и вѣрна картина на новия животъ. Безъ съмнение това требваше да бѣде Вазовъ. И наистина. Слѣдъ като лавра покри челото му, слѣдъ като той биде издигнатъ на недосегаемата височина като най-цѣлостенъ прѣдставителъ на българската мисль, слово и гений, нему естествено се налагаше задачата да слѣди „духътъ“ на времето и да отговаря на всички важни въпроси, които всѣкоя минута задава живота. И трѣбва да бѣдемъ справедливи, — въ това отношение Вазовъ е извънредно аккуратенъ. Другъ е въпроса, отъ каква цѣлпостъ сж неговитѣ отговори и до колко тѣ иматъ нѣщо общо съ самата жива дѣйствителностъ. Работата е, че той е добросъвѣстенъ и редовенъ. Като на такъвъ единъ отговоръ на въпроситѣ на новиятъ животъ трѣбва да се гледа и новия романъ *Нова Земля* — предметъ на настоящитѣ редове, какъвто отговоръ на старото време бѣше и романиътъ *Подъ Пюпю*. Ето защо, преди да пристѣпимъ къмъ самото разглеждане на новото Вазово произведение, ний трѣбва предварително да опредѣлимъ становището, отъ което гледаме на него: е ли това една книга, която има за цѣль да внесе едно само минутно разнообразие въ живота на салонитѣ, или това е една горѣ-долу пълна картина на дѣйствителния животъ, картина, която интересува единъ обширенъ кръгъ отъ личности, която поглъща една грамадна масса отъ общи интереси. Споредъ личнитѣ увѣрения на самия авторъ, романиътъ *Моза Земля* е наистина една картина на дѣйствителния животъ и то не на една само общественна класа, а на цѣлия български народъ. Щомъ е така, намъ не остава нищо друго, освѣнъ да пристѣпимъ къмъ подробната и всестрална провѣрка на тази картина, а именно до колко тя въ своята пълнота и цѣлпостъ отговаря на дѣйствителността, на логическия ходъ на събитията и общественнитѣ явления, които тя рисува.

Преди всичко единъ кратъкъ погледъ върху вънкашната страна на романа. Ний нѣма да се препираме, да ли той наистина заслужва името романъ, т. е. дали по сваятъ градежъ, форма и вътрѣшно съдържане отговаря на установената дефиниция „романъ“ — това не е отъ голѣма важностъ за насъ. По-важно за насъ е самия градежъ на романа, градежъ, въ който, за жалостъ, липсва единство, стройностъ и хармоничностъ между отдѣлнитѣ части. Романътъ е раздѣленъ на части и глави, слабо свързани помежду си и поради това паумыва пжтующа папорама, въ която любопитния може да види много и хубави нѣща, но безъ всѣкаква свързка; при това една не малка частъ отъ тия глави могатъ преспокойно да се испустятъ, безъ всѣкаквъ рискъ както за главната идея на романътъ, така и за ходътъ и развитието на събитията, които се описватъ. Общото впечатление, което се получава въ това отношение е голѣмата патрупаностъ, разтернатостъ и несиметричностъ между отдѣлнитѣ части: едни отъ тѣхъ силно испъкватъ, други съвсѣмъ заслонепи, трети внесени току тъй безъ всѣкаквъ палѣжанъ мотивъ и служато само за баластъ, като уголѣмиватъ съ това и тъй голѣмата патрупаностъ. Но най-много преобладаватъ и остро билтъ на очи многобройнитѣ описания на външния миръ, на окръжаващата природа, заседно съ не по-малко попѣкога съвсѣмъ излишни ефекти, толкова по-излишни, че по-вечето отъ тѣхъ се ливаватъ не толкова като необходима и естествена обстановка за дадени психологически моменти, колкото като авторска виртоузностъ, само по-себѣ си, може би, и хубава, но крайно досадителна, понеже безцѣлно отвлича вниманието и безъ нужда забавя общия вървежъ на събитията. Независимо отъ това, една не малка частъ отъ тия описания, поне въ основнитѣ си мотиви, сж отъ твърдѣ съмнителна прѣспота: тѣхъ любопитния, въ разни сарнации, може да срѣщне и въ по-раннитѣ работи на Вазова. Както се вижда, Вазовъ страда отъ опасната творческа болѣсть — да се повтаря — лошъ признакъ за единъ таквъ описателенъ талантъ, какъвто е Вазовъ. Впрочемъ, всичкитѣ описания, съ едно нищожно исключение, сж образцови и отъ тѣтъ лѣха песъм-певна поезия. Нѣкои отъ тѣхъ сж проникнати съ топло неподправено чувство и оставятъ подира си дълбоко и трайно впечатление — нѣщо, което мъчно може да се каже и за

описанията на лицата и характеритѣ, а особено тѣхната вътрѣшна, психологическа страна, гдѣто Вазовъ по обикновение не описва, не рисува и анализира, а лукаво мъдрствува и съчинява. Колкото Вазовъ е искренъ и естественъ въ съприкосновението си съ външната природа, толкова е той превзетъ неискренъ въ съприкосновението си съ личноститѣ, характеритѣ и тѣхния вътрѣшенъ миръ. Това е една отличителна черта у Вазовъ, която може да бъде наблюдавана и прослѣдена въ всичкитѣ му произведения. Най-пълнъ изразъ, обаче, тя е добила въ двата му голѣми романа: *Подъ Илюза* и *Нова Земля*. Вазовъ е писателъ на външното, на повърхностното. Тамъ гдѣто апалитически погъ трѣбва да се връже и потъне въ плътта на разгледваното явление, личностъ или характеръ; тамъ, гдѣто трѣбва погледътъ на орелъ, за да се сапикаса пай-невидимото и открие съкровението, тамъ Вазовъ самодоволно пълзи по повърхността, като се мъчи съ разни искусствени ефекти ч горѣ-долу сполучлива игра на думитѣ да залъже любопитството на читателя. Както е извѣстно, белгалския огъвъ, гърмежитѣ на пушки и изобицо гюрултията сѣ едни отъ пай-важнитѣ елементи на нашия театръ. Нанстина, тѣзи елементи рисуватъ равнинието на публиката, по не може да се откаже че тѣ въ същото време характеризиратъ и самитѣ драматурзи.

Съ това ний мислимъ да завършимъ белѣжитѣ си отпосително външната страна на Нова Земля. Сега да пристъпимъ къмъ по-съществениата, къмъ вътрѣшната.

Вънъ отъ всѣко съмнѣние е, че главна та идея, която лѣжи въ основитѣ на Нова Земля и която е главната принципна точка на автора, е съединението. По тази причина всички глави до главата „Автономия“ трѣбва да се броятъ като предговоръ, като малко или много необходима пристройка къмъ главното здание — съединението. Отъ тази именно глава почва да се забелѣзва извѣстно единство и стройность, нѣща, които както вече имаме случай да забѣлѣжимъ, свършено липсватъ, въ първитѣ части на романа. Даже не-вече. Отъ тази глава читателятъ нагазва въ една свършено нова сфера, която пѣма нищо общо съ цѣлата маса глави, прочетени по-рано. Той прави единъ колкото неочакванъ, толкова и неестественъ скокъ. Дългата и патрупапа

пристройка, която естествено трѣбваше да се смѣтне като предисловие, като подготовка къмъ главното събитие — съединението, се оказва просто една непотрѣбна барака. И паястина. Въпреки естественитѣ очаквания въ тѣзи подготвителни глави да схванемъ зарождающия се духъ на бѣдниците събития, ний схващаме само една грамадна масса отъ страсти; намѣсто картината на новото българско общество, неговия преходъ къмъ нова политико-икономическа и обществена обстановка, ний срѣщаме дълги природни описания, намъ се навързва познанството на разни личности, измъкнати на сила изъ архивата на рускитѣ походни канцелярии — личности, които нѣматъ рѣшително никакъвъ прѣстъпникъ въ неумовния процесъ на новия животъ, нито въ възрожденството на новитѣ обществени сили. Цѣлото ново врѣме, цѣлата негова ту глуха, ту явна борба съ елементитѣ на старата обществена наредба, Вазовъ схваща и рисува въ лицето на една незначителна шѣпа отъ консултатори-чиновници, които той искусствено пригонва къмъ живота, самото же общество, общество отъ една грамадна масса работенъ народъ, отъ производители и търговци — всичко това остава на заденъ планъ, за да служи само като фонъ на картината. Ний не виждаме животъ, ний виждаме само личности, пасива заставени да играятъ извѣстни роли, не обосновани отъ условията на живота, а съчинени отъ Вазова. По тази причина, цѣлата новонаплѣтена мръжа отъ обществени отношения се исчерпва съ едно любовно похождение, съ християнскитѣ подвизи на единъ бръговски Иоаннъ Предтеча и съ бакалската философия на единъ Др. Дугански. За Бога нима това е върнатата картина на новия животъ, живота на новото, възродещото българско общество? Какво нищожество! И нима въ това нищожество може да бѣде забелѣженъ зародишътъ на онзи масовъ подъемъ, съ който биде ознаменувано съединението? Нима българския народъ до съединението състоеше само отъ чиновници, философствующи графове, испъдени за социализмъ ученици и дами отъ двувмисленно поведѣние? Ако това е така, то намъ не остава нищо друго освѣнъ да приклонимъ глава предъ бѣлочерковския поетъ Фанко Фтичката. Тогава всичката история ще се сведе къмъ единъ знаменателъ, а именно:

Пуститѣ клисурци
Станали московци,
А панагюрци
Донски казади!

Тогавъ не би имало нужда отъ цѣли 4 глави съ дълги описания, не би имало нужда отъ никаква пристойка. Сега, обаче, на тази дълга пристройка липсва най-характеристичното, а именно, че по своето съдържание тя не оправдава прилѣпването си къмъ главната идея на романа, че ти не дава онова, което се изисква отъ нея, а именно — ключътъ както къмъ по-нататъшното развитие на събитията въ романътъ, така и къмъ по-нататъшното поведение на дѣйствующитѣ лица. Вслѣдствие на това, съединението — главната идея на романътъ пада като отъ небето и авторътъ, подиръ цѣли четири глави ужъ подготовка къмъ нея, преспокойно почва да я обяснява и вече не съ рисуване събитията и изобщо обстановката, а съ свои думи. Слѣдствието отъ това е, че въпрѣки всичкото си видимо старание да остане обективенъ къмъ предметъта, Вазовъ неволно се туря между два стола. Интъкъ и не може да бѣде. Съединението, разглеждано като историческо явление не представлява никаква опасностъ. То намира свой резонъ и обяснение въ тѣзи икономически, политически и общественни условия, които го предизвикаха. То се яви, за да унищожи една аномалия, създадена отъ берлинския трактатъ. Но не съ това само се изчерпва тази идея. Съединението не стана само отъ сѣбе си, съединението биде направено. Тукъ именно лѣжи опасността за Вазова. Нему предстои да въспроизведе едно събитие, една политическа драма заедно съ нейнитѣ дѣйствующи лица, едно отъ които е и самъ той.

Какъ постѣпва Вазовъ въ този случай? Вазовъ постѣпва така, както постѣпватъ всички партизани. Още не пристѣпилъ къмъ сжщността на работата, той вече дава да се разбере, на чия страна сж симпатиятъ му. Като рисува картината на политически животъ на Автономията, а именно, въ лицето на двѣтъ тогавашни партии: народно-либерална и просто народна, той постѣпва както всички партизани: по отношение къмъ народно-либералитѣ сжжестява боитѣ, къмъ народнитѣ, къмъ които той самъ принадлежи — разрѣ-

дига бонтѣ. Всички народно-либерали сж изрисувани въ твърдѣ непривлѣкателен видъ, въ тѣхнитѣ редове не личи нито една колко-годѣ порядочна и свѣтла личностъ. Всички сж или користолюбци или просто багабонти. Съвсемъ нищо, обаче, стои работата съ пароднитѣ Тѣ всички, като почнеиъ отъ герои Стрѣмски и свършваиъ съ Боримечката, сж нѣщо като безплътни ангели. Честни, самоотвържени, симпатични, съ една рѣчь идеални личности. Но пристрастието и симпатиитѣ на Вазова не се ограничаватъ само съ това. Желанието му да представи своитѣ фаворити — народнитѣ за ангели е толкова голѣмо, щото въпрѣки всѣки очаквания, той се рѣшава да прибѣгне къмъ цѣлъ редъ непростителни софизми даже къмъ извъртаване на самата истина, станала вече достояние на историята. Като прави едно сравнение между поведението на двѣтъ борящи се партии, Вазовъ се спуща въ цѣлъ редъ размисления, които не издържатъ никаква критика. Тѣй, поведението на стоящитѣ на властъ народно-либерали — по своето положение противници на съединението, той памира за твърдѣ осждително и силно бичува, като не взима подъ внимание никакъвъ резонъ. Поведението же на народнитѣ, които просто експлоатиратъ въпроса за съединението, за да съборятъ либералитѣ и да имъ заематъ мѣстата, Вазовъ памира за похвално, като му посвѣщава цѣли тиради отъ словословия. Но нищо нѣма вѣчно на този свѣтъ. Народнитѣ „съ силениъ руссофилски отгѣнокъ“, експлоатируйки въпроса за съединението до край, най-сетнѣ, сполучватъ да измѣстятъ народно-либералитѣ и да се настаятъ около държавнитѣ ясли. Ролитѣ се размѣняватъ. Народнитѣ ставатъ по положение народно-либерали и което е важното — не искатъ и да чуятъ за съединение. Какъ постъпва Вазовъ, за да обясни и оправдае това срамно поведение на своитѣ фаворити? Твърдѣ просто. Догдѣто поведението на народно-либералитѣ, като противници на съединението, той обясняваше съ лошитѣ имъ качества, съ безхарактерността и егоизма имъ, поведението на народнитѣ — измѣнници на обѣщанията си, той обяснява съ нѣкакви си намъ неизвѣстни закони на историята. Пристрастието на Вазова въ този случай достига до крайностъ. За да оправдае политическото шарлатанство на своитѣ бивши политически приятели и да ги огради отъ всѣкакви обвинения,

Вазовъ прибѣгва къмъ такива непростителни уловки, които, като не постигатъ цѣльта си, правятъ него самия непостижимо смѣшенъ въ очитѣ на всѣкой колко-годѣ разуменъ човѣкъ. Но още по-смѣшенъ е Вазовъ въ незавидното си качество на некапенъ адвокатипъ на русската политика въ бившата Источна Румелия. Дързостта му въ този случай отива до тамъ щото, подиръ десетъ години той се рѣшава да внесе на страницитѣ на единъ български романъ прѣснатата новина, че русситѣ нѣмали никакъвъ, ама рѣшително никакъвъ прѣстъ въ съединителническото движение, когато и на дѣцата е извѣстно, че както русситѣ, въ лицето на своитѣ дипломатически представители, така и „симпатичнитѣ“ народни „съ силенъ руссофилски отгвѣтъ“ просто безбожно експлоатираха този въпросъ: — първитѣ, за да премахнатъ умразния тѣмъ Алеко-Паша, вторитѣ, за да се докопѣтъ до държавната трапеза. Съединението биде експлоатирано отъ всичкитѣ источно-румелийски партии. И народпо-либералнитѣ, и народнитѣ безсвѣстно мамеха и лъжеха простодушната масса, за да се задържатъ или качатъ на властъ, и Вазовъ напразно е па-силвалъ свѣстѣта си и напръгалъ умътъ си, за да черпи първитѣ и бѣли вторитѣ. Несравнено по-добрѣ би сторилъ той, ако, намѣсто своитѣ лъчни и поради това крайно не-любопитни симпатии и антипатии, парисуваме по-подробно и по-пълно тѣзи двѣ партии — тѣхната вътрѣшна физиономия, тѣхнитѣ принципи и идеали. Това би било по-любопитно и по-поучително. Но както се вижда, тази страна на въпроса не е занимавала и интересувала Вазова. Неговата цѣль е много проста — да очерпи своитѣ едноврѣмешни па и сегашни противници и да опере и очисти своитѣ политически приятели, като имъ направи една пензлишна реклама, толкова по-вече пензлишна, че сега за сега тѣ сж около държавната трапеза и винаги иматъ налѣжаща нужда отъ подобенъ родъ подкрѣпления. Всичко това е много хубаво, макаръ мѣстото му и да не е на страницитѣ на едно художествено произведение, но работата е, че Вазовъ не се задоволява само съ това. Той отива по-нататъкъ, той се докоснова до самото събитие — съединението. Както е извѣстно, послѣдното, подготвено отъ народнитѣ, биде извършено отъ умразнитѣ народпо-либерални. Самитѣ же па-

родни заедно съ принципа си не му бѣше вѣрното — отидоха по дяволитѣ, както се изразява единъ пародно-либералъ. Тукъ, разглеждайки това събитие, Вазовъ най-ясно очертáva не само своето отношение къмъ румелийскитѣ партии и съединението, но и подбудителнитѣ причини, които сж го накарали да ги вземе като предметъ на романа си. Въпрѣки всички усилия, Вазовъ не може да скрие омразата, която храни къмъ съединението. Въ глѣвътъ си, той го иронизира, като измѣква на преденъ планъ неговата карикатурна, непривлѣкателна страна, тъй също както противникитѣ на френската революция — поповетѣ и феодалитѣ — рисуватъ само кланетата, ужаситѣ и буйствата на уличнитѣ тълпи. Вазовъ е недоволенъ на всѣка крачка и при всѣкой най-нищоженъ случай. Отношенията напр. на революционеритѣ къмъ Кръстевича го раздражняватъ, шумътъ на уличната тълпа му е противенъ, буйствата на крайнитѣ елементи, испъкнали на повърхността на живота, го възмущаватъ. Съ една рѣчь — изгубилъ необходимото самообладание, Вазовъ безсѣзнателно попада въ положението на човѣкъ, който, безсиленъ да измѣни събитията, памира едничкото утѣшение да позлобствува отстрана. Положение — крайно незавидно, но напълно заслужено. Такъвъ е кралятъ на всѣкой единъ писателъ, който отъ общественитѣ събития прави само предлогъ да искаже своитѣ симпатии или антипатии къмъ извѣстни лица. Събитията като съединението изискватъ поширокъ възгледъ, не възгледа на партизанпипа, какъвто е Вазова, не възгледа на авантюриста — какъвто е опзи на Ризоа, а възгледа на историка, на художника. Само по този начинъ ний можемъ да имаме една пълна картина на извѣстно политическо събитие, само по този начинъ ний можемъ да имаме едно образцово художествено произведение. Итъкъ, ний сме осъдени да изострюваме вкусътъ си и черпимъ естетическо наслаждение въ обикновенни вѣстникарски памфлети.

Съ това ний завършаме разглеждането вътрѣшната, идейната страна на романа Новѣ Земя. Сега да прѣминемъ къмъ дѣйствующитѣ лица — къмъ героитѣ му.

Впрочемъ, ний пѣма да се спираме надъ венчки: — тѣ сж извъпрѣдно много; ще се ограничимъ само съ тѣзи, които играятъ по-важнитѣ роли въ романа. Между тѣхъ на първо мѣсто, безъ съмнѣние, стои Найдено Стрѣмски — главния герой, личностъ, която по своитѣ умствененъ и нравствененъ обликъ силно паумява Огнянова въ Подъ Игото. Върху нея ний ще се спремъ по-дълъко, като се помѣчимъ да я анализираме. Обаче, прѣди да пристѣпимъ къмъ това, ний трѣбва да изпълнимъ едно необходимо условие, което твърдѣ много ще ни облекчи работата, а именно да се усвоимъ съ една важна особенностъ въ начинътъ, съ който Вазовъ създава своитѣ герои, най-вече — главнитѣ. Тази особенностъ се заключава въ това, че тѣзи герои излизатъ изподъ перото на Вазова, тъй да се каже, въ двѣ лица и поради това могатъ да бждѣтъ разгледвани едновременно отъ двѣ страни: такива, каквито ги прѣпоръчва самъ Вазовъ и такива, каквито сж тѣ въ дѣйствителностъ, очистиени отъ прѣпоръжитѣ му и турени да дѣйствуватъ въ известна обстановка и при известни условия. По отношение къмъ Найдено Стрѣмски тази особенностъ ще ни стане ясна и понятна тутакси щомъ съпоставимъ всичко това, което Вазовъ говори за него съ всичко това, което Стрѣмски върши въ дѣйствителностъ.

Ето какъ самъ Вазовъ го характеризира:

«Природа жива, пѣрсава, ораторски талантъ съ мощно и искрено слово, умъ, благородство, сила на характеръ, неподкупна честностъ, достоинство въ отношенията . . . »

По нататѣкъ:

« . . . въ него живѣятъ добритѣ чувства и високитѣ поприци на чловѣка, които не исклучватъ съвсѣмъ слабоститѣ и увлеченията, свойствени на природата му. Той е просто жизненъ, даровитъ и енергиченъ младежъ и общественъ дѣятелъ, надаренъ съ сърдце, съ характеръ и нравствена мощъ. Тия сж неговитѣ скромни титли — завършва Вазовъ, — за да бжде той нашия герой ».

Както виждате, характеристиката на Вазова е малко оригинална: тя започва съ „въпчило“, а свършва съ „опѣло“. Подпрѣ цѣлъ редъ съвсѣмъ нескромни титли, като умъ, сила на характера и пр. тя скромно завършва съ:

« . . . просто жизненъ, даровитъ и енергиченъ младежъ ».

Другъ единъ важенъ недостатѣкъ на тази характеристика е нейната неопрѣделеностъ: титлитѣ сж изразени въ

думи, които могат да бждат растъгани и различно разбираани. Въпъ отъ тѣзи титли, които Вазовъ изказва на едно мѣсто, романътъ е прошаравъ съ безбройно число други, по-вечето отъ които сж крайно нескромни. Отъ тѣхъ, между другото, пий научаваме, че Стрѣмски ималъ „велика“ душа, вълпувана отъ високи чувства, силенъ умъ, нѣжно сърдце, достъпно за поетически увлѣчени и пр.. Но колкото тъмна и неопредѣлена и да е тази лична характеристика на Вазова, ний трѣба да я вземемъ такава, каквато си е тя, като се помжнимъ да намѣримъ разяснение въ другата страпа на въпроса, а именно въ дѣлата, постъпките и изобщо поведението на Стрѣмски. Последнитѣ ще ни даждатъ ключа, съ помощта на който ний ще бждемъ въ състояние да схванемъ героятъ на Вазова такъвъ, какъвто си е той въ дѣйствителностъ, въпъ отъ прѣпоржките на самия Вазовъ.

Найденъ Стрѣмски се появява на сцѣпата въ качеството на турски опбашия, ѣхналъ на конь, и още въ момента на появяването си сполучва да извърши цѣлъ редъ ефектни подвизи, по-големата частъ отъ които, въпрѣки усърдитѣ облепени на Вазова, силно наумяватъ подвизитѣ на „Риналдо-Риналдини“ или „Синя-Брада“. Освѣтъ това, прѣзъ главата му минаватъ цѣлъ редъ премѣждия, едно отъ друго по-ужасни, които сжщо така посятъ фантастиченъ, приказни характеръ и нѣкакъ слабо хармониратъ съ навицитѣ на единъ цариградски лицестъ, въ доспѣхитѣ на турски опбашия, ѣхналъ на мършавъ конь съ истърбушенъ самаръ. Както и да е, по за веѣкиго е ясно, че въпрѣки всичко това, все таки до титлитѣ“ е още рано, съ исключение, може би, на една — „енергиченъ младежъ“.

Слѣдъ тѣзи, обаче, романтически подвизи и премѣждия, пълни съ дива балканска поезия, обстоятелствата стрѣмно извиватъ въ страпа и работитѣ взематъ извънрѣдно прозанченъ характеръ. Героятъ на „Сценитѣ въ небето“ попада въ Руссе, въ канцеларията на русенското губернаторство, осѣденъ, може би на вѣчни маститни подвизи въ обществото на единъ прѣстарѣлъ и вече доста извѣтрѣлъ ексекуторъ. За добра честъ, обаче, работитѣ не взематъ такава трагическа посока. По-нататѣшното развитие на събитията въ романа вджтъ напълно да ни успокоятъ и още единъ пътъ да ни увѣрятъ, че както въ урвнитѣ усонитѣ и синейтѣ

на балкапа, така и въ салопитѣ на гр. Руссе, Найдентъ Стрѣмски си остава все сѣщия фантастиченъ герой, все сѣщата „енергична“ личностъ, било въ обществото на горскитѣ самодиви, било въ онова на самодивитѣ отъ Болѣрската, Барата, а, може би, и Мечка-Махала *). Но ний забравихме да съобщимъ най-важното, а именно, че нашия герой, подиръ дълги премѣждия и испитни, най-сетнѣ, памира дълго търсената владичица на сърдцето си. Той е залибенъ въ една колкото вѣтърпичава, толкова и прѣлества дѣвойка, на име Драга, залибенъ съ венчката сила на своето младо и пламенно сърдце. Началото на романътъ е турено. Въ цѣль редъ глави ний сме любопитни свидѣтели както на перипетитѣ на този романъ, тъй сѣщо и на редъ подвизи, които героятъ на романътъ извършва. За жалость, обаче, както въ балкана, така и въ гр. Руссе, тѣзи подвизи сѣ, ако не отъ фантастическо, то безъ сѣмпѣние отъ твърдѣ с т р а н о естество! И кой, вне мислите, става тѣхна причина? Една елегантна сврака, единъ Веригаровъ. Неподозирайки очевидно, тѣснитѣ отношения между Драга и Стрѣмски, той си позволява пакъ въ неподозирапото присѣствие на послѣдния, да прочете единъ ципиченъ мадриганъ по адреса на Драга. Тазн постѣпка хвърля огънь въ гърдитѣ на Стрѣмски. Подвизитѣ се почватъ. Споредъ правилата на романтичнитѣ герои, подиръ нанесепото му оскърбление, той се доближава до безочливия оскърбителъ и на всеуслушание го нарича „дуракъ“, въ отговоръ на което оскърбителя му обръща гърба си. Тукъ героятъ, заобиколенъ отъ приятели, бавно се отдалечава подъ клоноветѣ на градинскитѣ дървета и тамъ се прѣдава на твърдѣ безотрадни размисления за нравственното сѣстояние на българското общество. Впрочемъ, тии размисления, колкото и безотрадни, все пакъ донасятъ извѣстно облѣкчение за тѣжкия гирой: той сполучва да се издума—и бурята на негодуванието полека-лека утихва въ гърдитѣ му. Но не за дълго. Елегантната сврака, вкусила отъ павицитѣ на Западна Еуропа, бърза да ги упражни и въ България и прѣдъ Найдена се явяватъ двама сѣкупдапти съ непонятното прѣдложение за дуелъ. Разбира се, нашия герой „на драго сърдце“ приема прѣдложението, още тутакси си избира необходимитѣ

*) Махали въ гр. Руссе.

секунданти и дѣлото се прѣдава въ ржцѣтъ на сждбата, тъй като, съгласно програмата на Вазова, прѣди да падне отъ неприятелски куршумъ, Стрѣмски трѣбва да извърши още единъ грандиозенъ подвигъ. Работата е слѣдующата. Легкомисленната Свѣтлина, сестрата на Драга, види се, въ припадѣкъ на романтически нагонъ, взема та избѣгва въ Ромжния съ единъ руски офицеринъ, пѣкой си Волски. Цѣлото семейство на Филовичъ и мъжътъ на бѣженката падатъ въ отчаяние и въ отчаянието си пращатъ да викатъ Стрѣмски. Подиръ кратко двоумие, диктувано отъ случката съ Веригарова, пай-сетиѣ, той се явява въ домътъ на своята любовница, готовъ на всичко. Цѣлото семейство се нахвърля върху му съ молба да го спаси отъ позорътъ; но най-дѣятелна въ това отношение е Драга. „Иди за моята любовъ“, му казва тя. И това е доста. Героятъ трѣгва и подиръ една фантастична одисея оттагътъ Дунава, пай-сетиѣ, благополучно извършва миссията си и заедно съ бѣженката се връща въ Русе, посрѣщнатъ съ благодарностъ и умиление отъ цѣлото опечалено семейство.

Между това, на другия день го очаква ново премѣждие — дуелътъ му съ Веригаровъ. Нанстина, въ обратното си пжтуване отъ Ромжния, при едно случайно спомнюване за него, той изказва извѣстно съмнение въ обѣдпованието му, по пристигналъ въ Русе и то въ навечерието на дуелътъ, той неволно почва да се вълнува. За добра честь, обаче, съвсѣмъ напраздно: както випаги, така и сега Вазовъ нарѣжда тъй работата, че всичко се свършва по единъ най-благодарушенъ, даже хумористиченъ начинъ. За голѣма радостъ на Стрѣмски, противника му не се явява въ означения часъ на опредѣленото мѣсто — и въпросътъ се исчерпва. По този начинъ, благодарение на Вазовата предвидливостъ, и това премѣждие минува презъ главата на Стрѣмски, безъ да го досѣгне. Историята се свършва тъй глупаво и смѣшно, както и бѣ начената — и на герой Стрѣмски се предостави извѣстно врѣме да си почини отъ голѣмитѣ трудове, слѣдъ което отново да понесе на плѣщитѣ си кръстътъ на житейскитѣ испитии, които по волята на Вазова, го дѣбнатъ и прѣслѣдватъ на всѣка крачка, безъ обаче, да му причинятъ нѣкаква врѣда. Но едвамъ Стрѣмски успѣва да се окопити отъ послѣднитѣ трѣвоги и Ва-

зовъ вече му готви нови. Отъ Вѣла-Черкова пристигва писмо, че родното му огнище е изнесено на пазаръ за дългове. Тази повинна го потопва въ скръбъ. Фамилното чувство, чувството на свещенъ почитъ къмъ родното огнище силно заговорва въ него. Той трѣбва, той е длъженъ да попрѣче на това осквернение и кошупетство падъ свещенната память на баща му, познатия на читателитѣ отъ Подъ Игото Марко Ивановъ. Добрѣ, но съ какво? Отгдѣ да вземе пужднитѣ срѣдства, за да заплати бащинитѣ си дългове и да избави отъ позоръ семейството си? Обстоятелствата почватъ да се стичатъ крайно неблагоприятни за него. Слѣдъ фамилното чувство и дълга къмъ ближнитѣ му, Вазовъ безсърдечно подлага на испития и неговата честность. Тѣкмо въ момента, когато той безполѣзно се плѣще като риба въ ледъ, за да намѣри срѣдства да помогне на домашнитѣ си, отъ губернаторската канцелария му съобщаватъ, че е назначенъ въ комисия за приемане пъкакво си брашно. Всѣкой знае, че щомъ има комисия за приемане па вѣщо, предприемачитѣ не спятъ, а правятъ пай-умилителни визити на комисаритѣ, като се мъчатъ да ги искусятъ въ свол полза. Такъвъ единъ сатана — искусителъ се явява и при Стрѣмски. Слѣдъ единъ краткъ разговоръ, той си отива, като забрави на масата единъ дебѣлъ пликъ — „единъ деликатенъ знакъ на уважение и предварителна благодарность“. Но за голѣма негова иненада, Стрѣмски забѣлѣзва плика и му го повръща. Честта спасена! Да, по положението му става още по-неспоно. Отъ никдѣ помощъ. Стрѣмски въздиша и плаче. Тукъ Вазовъ напълно доволенъ отъ станалото, пай-сетѣ, излиза изъ пасивността си и бърже почва да разведря небето. Нечаканъ и неканенъ на свѣната се явява ангелъ-спасителъ въ лицето на единъ влашки българинъ, чичо на Стрѣмски. За неискананата радостъ на Стрѣмски, чичо му — тѣсть богатанъ, заплаща дълговетѣ на баща му — и работата се изглажда. Залисанъ, обаче, въ тия прозаични работи, Стрѣмски испуска изъ очи собственото си дѣло — любовта съ Драга, дѣло, силно разстроено отъ историята съ брашното. Господ. Филовичъ, бждщия му тѣсть, единъ отъ прѣдприемачитѣ на брашното, остава крайно недоволенъ отъ постѣпката му и окончателно изгубва хубавото си мнѣние за него. Отъ друга страна и

самъ той почва да се убѣждава, че Драга не е за него. „Ний сме на два различни полюса“, горчиво заключава той при една некрасива сцѣна съ нея. Оттукъ патетикъ раз-връзката почва да върви много бърже, догдѣто въ единъ прекрасенъ день Драга го заризва, като се згодява за другъ, за нѣкой си Патевъ. Това става причина Стрѣмски да напустне Руссе. Слѣдъ една неделя, той е въ Брѣговецъ, обзетъ отъ желанието, да тури една планина между себѣ си и Драга. И наистина, той сполучва. Очи, които се невиджатъ, казва пословицата, забравятъ се. Въ обществото на нѣкой си Др. Дугански и Дикий Баринъ — пламененъ Иванъ Кръстителъ на брѣговскитѣ туркини, лека-полека равнитѣ му почватъ да зарастватъ и ликътъ на хубавата Драга да блѣднѣе и угасва въ гърдитѣ му. Но това не трае за дълго. Може ли герой на единъ романъ да стои пове двѣ минути незалибенъ? Разбира се, не. Това сжщото става и съ Стрѣмски. Неуспѣлъ още да се оттърси отъ Драга, той вече бърза да се закачи о друга. Презъ Брѣговецъ пакъ минува една дѣвойка и Стрѣмски, като всекой герой, залибва се въ нея до уши. Пятницата обаче, още въ сжщия день заминава, като отпаса единъ ктѣсъ отъ сърдцето му. Този кратъкъ епизодъ дава поводъ на Др. Дугански да искаже една мисль по адреса му, колто е най-пълната характеристика на Стрѣмски отъ по-вяваието му въ Руссе до бѣгството му въ Брѣговецъ:

— Сега пакъ ще те сждя: шо си такъвъ женлю? Отъ Руссе идешъ битъ, търсишъ пакъ да те биятъ. Остави фустанитѣ.

Именно, фустанитѣ! Герой на фустанитѣ — това е то Стрѣмски до сега, очинетъ отъ препоржкитѣ, похвалитѣ и симпатитѣ на Вазова. За да бждешъ, обаче, такъвъ герой, мислиме ние, нѣма нужда да имашъ непремѣнно „велика душа, вълнувана отъ високи чувства“. За това е напълно достатъчно и душата на единъ кавалерийски подпоручикъ.

Но прекаленъ свитецъ, казва пословицата,—и Богу не е драгъ. Подиръ цѣла педѣли прозябаице въ „скупния“ Брѣговецъ, най-сетнѣ, Стрѣмски се договжда, че е вече врѣме да се раздѣли отъ гостоприемния си првитель Др. Дугански и да напустне Брѣговецъ. Но вънтъ отъ това, съществуватъ и други причини, които го каратъ да се не бави. Между тѣхъ по-важнитѣ сж двѣ: първо, идваннето на князь Александра,

което би му папомнило идването на князь Дондуковъ въ Руссе, и слѣдователно любовта му съ Драга, тъй поне облепва Вазовъ, и второ, че той се осѣща все още много близо до мѣстото на своето любовно кораблекрушение и поради това, за да забрави всичко минало, иска да тури между себе си и Драга вече не проста планина, а цѣла Стара-Планина. Преди, обаче, да реализира това си основателно желаніе, като финалъ на цѣлата история, той извършва единъ отъ най-рѣдкитѣ и най-забелжителнитѣ си подвизи, а именно: написва едно жлъчно-сентиментално писмо до Драга, въ което ѝ съобщава, че великодушно ѝ прощава коварната измѣна, и което, на другия день, при по-бистра глава, преспокойно скъсва — и пезабавно заминава за София.

Слѣдъ нѣколко дена пътуване и бавение въ София, най-сетнѣ, Стрѣмски благополучно стига въ Бѣла-Черкова. Първитѣ дни отъ пристигването си, както и трѣбва да се чака, той посвѣтвя на свещенната паметъ на баща си и на подробенъ огледъ печалнитѣ останки отъ честитото едно време огнище на Марко Ивановъ. Придруженъ отъ чича си Евтимъ, той навѣстива гробитѣ на баща си и дълго плаче надъ него, слѣдъ това — старото дворнище, баричката и други тѣсно свързани съ дѣтинството му кѣтове отъ родното гнѣздо. Вслѣдствие на всичко това, настроението на духътъ му на първо време е извънрѣдно лирическо. Той въздиша на всѣка крачка, при всѣко старо дърво, при всѣкой камѣкъ или до — чипка. Но младостта е силва, тя всичко принася. Продължителната скърбъ не е скърбъ, а — привычка, младостта, обаче, не познава привычката! Отдалъ приличния дългъ отъ благоговение и почитъ къмъ паметта на усопнитѣ и безвъзвратно исхвърналото минало, Стрѣмски се връща къмъ обикновенния животъ, къмъ обикновеннитѣ всѣкидневни повици на сърдцето си. Откъснатъ отъ шумътъ на свѣтътъ, той се предава всецѣло на дълги, уморителни, но приятни расходи изъ красивитѣ околности на Бѣла-Черкова. И трѣбва да кажемъ: — съвсѣмъ не безъ полза и смисълъ за себѣ си. Въ една отъ тѣзи чести и продължителни расходи, случитъ го свежда съ една дѣвойка, нѣкол си Невѣнка Шамурова, въ която той, за неписказана своя радостъ, тутакси открива хубавата пѣтница въ Брѣговецъ, която го бѣ тъй силно плѣнила — и старата заглѣхнала страсть отново пламва въ

гърдитъ му. Той се запознава съ нея, препоръчапъ отъ извѣстната така Гинка, която е крайно признателна къмъ него още отъ „Сцѣнитѣ въ небето“ и отъ пристиганieto му въ Бѣла-Черкова, неотстъпно го преслѣдва съ своитѣ услуги. Призвателността ѝ, най-сетнѣ, отива до тамъ, че единъ день тя туря кандидатурата му за народенъ представителъ въ Бѣла-Черкова, ни най-малко не смущавава отъ мнѣнията на хората. Тази срѣща съ Невѣнка е фатална за Стрѣмски; по старъ навикъ, той се връзва въ нея още тутакси и при това — тъй страстно, като че за прѣвъ пътъ. Тъй поне Вазовъ увѣрява. Захваща се новъ, и, за добра честъ, послѣдепъ романъ и тозъ пътъ подъ явното покровителство и грижи на така Гинка. Енергията на тази перната Българка е неисчерпаема. Освѣпъ кандидатурата му за народенъ представителъ, тя е принудена да се труди и грижи и за кандидатурата му като Невѣнскинъ годеникъ — едно отъ най-сърдечнитѣ ѝ желаниа. И наистина, отъ начало всичко върви добръ — и двѣтѣ кандидатури правятъ забѣлжителенъ успѣхъ. Обаче, не за дълго. На сцѣната се явява опасенъ противникъ въ лицето на хаджи Гъчо Шамуровъ, баща на Невѣнка, съ силно вѣлиание, както въ околнѣта, тъй и въ Бѣла-Черкова — и мажко издигнатото здание на така Гинка неуспѣтно почва да се клати. Появяването на Хаджи Гъчо на изборителното поле произвежда ужасно смущение и паника въ редовитѣ на стрѣмскевитѣ привърженици, предоставени въ неравната борба сами на себѣ си, тъй като, погълпатъ отъ любовта си съ Невѣнка, Стрѣмски не приема почти никакво участие въ нея. Слѣдствието отъ това е, че кандидатурата му бързо ударва назадъ, тъй бързо, щото въ навечерието на избора отъ нея не устава нищо. За да избѣгне скръбното зрѣлище отъ кораблекрушението на своитѣ първи политически надѣжди, той се рѣшава да избѣга отъ Бѣла-Черкова тъй сжщо, както преди 2 мѣсеца, за да избѣгне зрѣлището отъ кораблекрушението на първата си страсть, той мълкомъ избѣгва отъ Руссе.

Но каква изненада, какъвъ неочакванъ повратъ на работитѣ!

Въ половинъ часъ той е готовъ за пътъ и трѣгва за Карлово, за да си хване кола за Пловдивъ. Но трѣбва да се знае, че въ Карлово живѣе любовта му — Невѣнка Ша-

мурова, една втора и отъ единъ сжщъ противникъ раскла-
тена кандидатура. пропадането на която, обаче, би хвър-
лило Стрѣмски въ отчаяние и ужасъ. Това обстоятелство му
вдъхва куражъ. Той рѣшава да опита късметъ си. За щас-
тие, боговетѣ и Вазовъ неотстъпно бдѣтъ надъ него. По-
срѣдъ пощъ, като испански хидалго, той се промѣква въ гра-
дината на хаджи Гъчо на тайно свиждане съ Невѣлка.
Борбата, която трѣбва да издържи, е кротка и неопорита.
Кандидатурата му сполучва.

Слѣдъ половинъ часъ нѣтъ, тѣ сж въ Вѣла-Черкова, а
слѣдъ още половина, вече мълчаливо слушатъ надъ главитѣ
си съливото мърморение, парѣчено „молитви“ на попъ Дима,
обиколени отъ всички домашни на Стрѣмски съ хаджи Ев-
тимъ на чело. Вѣнчавката става надѣв-патри — и комедията
се свършва. Всички се радватъ и веселятъ, а най-вече чи-
чото хаджи Евтимъ. Живавиятъ умъ на този практиченъ ро-
мъиски българинъ, дълго каленъ въ борбитѣ и буритѣ
на живота, още отъ прѣвъ погледъ сполучва да схване сми-
съла и точно да оцѣни значението на стапалото събитие.
Стрѣмски взема една, не богъ-знае каква, но все пакъ го-
рѣ-долу на европейски манеръ полирована дѣвойка, а за-
едно съ това той става и зетъ на хаджи Гъчо и закленъ
наслѣдникъ на грамадинитѣ му имоти. Наистина, върху тази
страпа на въпроса, Вазовъ не казва нищо, това, обаче, пи-
какъ не ѝ прѣчи да сжществува. Инѣтъ, мжчно е да се раз-
бере, какъ старата Марковица и изобщо цѣлото Марково
семеиство съ чичата Евтимъ на чело, е могло отъ първа
приказка да се съгласи да въведе въ срѣдата си дъщерята на
свой пай-върлъ гонителъ и най-жестокъ душманинъ. Друго
доказателство, че такава страпа не липсва, е и голѣмата
легкостъ и бързина, съ които се отнасятъ къмъ цѣлата ис-
тория чичото Евтимъ и старата Марковица — хора отъ на-
прѣднала възраст и роби на обичай и рутината. Както ви-
дѣхме, цѣлата история се извършва въ нѣкакви два часа, по-
срѣдъ всеобщо ликуване, завършена отъ бѣлочерковския
поетъ Франко Фтичката.

Както и да е, по това безшумно събитие е отъ капи-
тална важностъ, както за Стрѣмски, така и за насъ; то вна-
ся въ живота му извѣстенъ пределъ, като го тури по този
начинъ на истинското му мѣсто и въ истинското му освѣт-

ление; то ни дава въ същото време и възможността да впуснемъ по дълбоко въ него нашия аналитически ножъ. И наистина, отъ стъпването си въ Пловдивъ, гдѣто, спорѣдъ увѣреніята на Вазова, се билъ хвърлялъ въ вирѣтъ на политическитѣ борби, до послѣдната точка на романѣтъ, ний не виждаме Стрѣмски нито въ една видна политическа роля: нито като ораторъ, нито като партисенъ водителъ, нито като борецъ за идея. Напротивъ, въ замѣна на това, Вазовъ на сила ни прави свидѣтели на цѣлъ редъ семейни сѣдни, разговори и бесѣди отъ крайно пошло и пелюбопитно естество, на разни скандални епизоди и безправствени похождения, вземени, очевидно, въ качеството на картини отъ живота на българското ново общество. Ний не виждаме вече нито героитъ на ефектнитѣ подвизи, нито владетеля на умътъ, характера и енергията. Ний просто присѣдствуваме при бавния процесъ на единъ миренъ, ординеренъ, но честитъ животъ — живота на единъ добръ обставенъ и материално обезпеченъ господинъ, който всецѣло е погълнатъ отъ собствената си особа, отъ кефияца си и, който само отъ пѣмай-каждѣ, за хатѣра на Вазова, пехвърля отъ себѣ си масса пѣстри фрази, нему самия слабо достъпни и понятни.

И забѣлѣжително, че подиръ това, Вазовъ е тъй предупредителенъ да ни съобщи и увѣри, че героя му, принуденъ ужъ да гazi калното политическо блато, все пакъ сполучилъ да остане чистъ, читавъ, съ надѣжда въ гърдитѣ и вѣра въ доброто. Съвършено справедливо! Вѣдъ това никакъ не е мъчно за такъвъ единъ общественъ дѣятелъ, като (стрѣмски, който не приема никакво участие въ общественитѣ борби, който не гazi политическитѣ блати, а всичкото време сѣди дома си, при топлата пѣщъ, водѣйки, очевидно за разнообразие, уморително-пошли политически и научни диспути съ ограничената си женаца, съ несъмнено „по-поумни“ отъ него студенти и несъмнено по „енергични“ отъ него гимназисти.

Това е то Найдень Стрѣмски, туренъ всредъ дѣйствиелнитѣ условия на живота, отгърсенъ отъ препорѣкитѣ и пелюбопитнитѣ симпатии на Вазова. Личностъ — съвършено обикновенна, съ обикновенна душа и сърдце, не възпущающа отъ никакви особености, тѣмъ-паче — високи чувства. Стрѣмски не е герой. Въ такива личности като той не съществува

и не може да съществува геронизмъ — поради това тѣ не могатъ да носятъ и титлата „герои“. Нарѣчени, обаче, така, тѣ не произвеждатъ върху читателя нищо друго, освѣнъ смѣхъ и отвращение, и служатъ като доказателство или за неблагоприятното предубѣждение и тенденциозностъ на автора, или за неговото невѣжество да оцѣнява моралнитѣ величини, т. е. да отличава героническото отъ катадневното и пошлото.

Погледнатъ като „просто енергиченъ младежъ“, Найдень Стрѣмски не представлява нищо особено, въпрѣки цѣлата маса отъ подвизи и премѣждия, които, по желанието на Вазовъ, минуватъ презъ главата му. Всичкитѣ тѣзи подвизи и премѣждия, колкото и ефектни, не му даватъ още правото на такъвъ герой, за какѣвто Вазовъ го прѣпоръчва. Той си остава просто енергиченъ младежъ — и нищо повече. Взетъ, обаче, като „общественъ дѣятелъ“ — той е просто една голѣма пула, патѣкана съ фрази, гладко лустросани и мисли, лонно предѣвкини. Найдень Стрѣмски говори толкова много, щото не му остава време за работа — обстоятелство, което го прави колкото смѣшенъ, толкова и отвратителенъ: смѣшенъ, защото пѣма по-смѣшенъ човекъ отъ фразѣора и по-отвратителенъ отъ резонѣора. И наистина, отъ каква реална стойностъ могатъ да бѣжатъ фразитѣ и назиданията на такъвъ единъ общественъ дѣятелъ, като Стрѣмски, който — като пѣма задъ гърбѣтъ си нито една колко-годѣ ясно формулирана мисль за положението на българското общество и основнитѣ мотиви на неговото развитие, нито единъ колко-годѣ сериозенъ общественъ подвигъ, нито каква житейски опитъ, безъ всѣко стѣснение, безъ червенина на лицето, позволява си да се лигави съ фрази, като: „за България трѣбватъ якви мишици, трѣбватъ силни умове“, или да расточава назидания, като: „вие губитѣ сѣбе си, вашитѣ идеи пѣматъ почва въ България, вие сте още младъ, живота ще Ви научи и пр.“ Въ какво се състоятъ, обаче, тѣзи якви мишици и силни умове, и дали само България има нужда отъ тѣхъ, слѣдъ това, кои идеи пѣматъ почва въ България и защо именно тѣ иматъ — всичко това сѣ питаия, на които Стрѣмски не благоволява да отговори; той си знае фразитѣ, по и тѣхъ той изговаря не въ силата на опита и личната практика, не като изражение на стѣлководието му съ живота и дѣй-

живота и действителността, а просто като фрази, турени на езика му от Вазова.

Погледнати така, Найденъ Стръмски е дълбоко песимистичен и то не само като герой на единъ романъ, но просто като човѣкъ. По тази причина ний не можемъ да приемемъ за върни думитѣ на Вазова, че въ него „живѣятъ добритѣ чувства и високитѣ пориви на човѣка“. Отъ сравнението, което направихме между това, което Вазовъ говори за него и това, което е той въ сѣщностъ, ний идваме до заключението, че Стръмски не заслужа горнитѣ „титли“, че въ живота Найденъ Стръмски е една твърдѣ обикновена, ординарна личностъ, личностъ която може да бъде взета като герой само въ тази смисълъ, че изговаря много фрази и страда отъ самохвалство. Съ такива, обаче, герои, както се знае българската земя е доста препълнена. Тѣхъ любопитния може да срѣщне на всѣка крачка, по никога, върваме, пѣма да му дойде на умъ да види въ тѣхъ хора, въ които живѣятъ високитѣ пориви на човѣка. За пръвъ пътъ такова пѣщо вижда Вазовъ. Безсѣмвение, това е една голѣма илюзия. Да, но Вазовъ има своитѣ извинителни причини. Както е известно, тѣзи високи качества и пориви той вижда не наврѣдъ, а само въ своитѣ приятели и съчленове отъ народната партия. Това е напълно понятно. Неоспоримо остава само положението на Вазова, а сѣщо и на всички ония читатели, които имаха паничността да върватъ, че въ романътъ Нова Земя, ще намѣрятъ панична нова земя, че въ лицето на Стръмски ще срѣщнатъ, ако не цѣлия то все пакъ приблизителния типъ на съвременното българско общество. Какво разочарование! Намѣсто Нова Земя — пакъ сѣщата вече омръзнала стара земя, на мѣсто прѣсия, пълния съ животъ и енергия образъ на позобългарица — ошмулената и вѣхтата физия на съединиста — безграничния фразейоръ и редовенъ членъ отъ дружеството за взаимно възхваление. Това ли не е възпаграждение за дългото петърпѣло очакване и редовния данѣкъ отъ уважение, почетъ и очудване!

Не по-добрѣ стоятъ работитѣ и съ другитѣ по-видни дѣйствуващи лица въ романа, като Др. Доганскя, Бори-мечката и пр. Първия напр. е обратната стража на медала — антипода на Стръмски. Той е страшенъ материалистъ, именно, въ тази смисълъ, че ламти за богатства, за пари.

Тази титла, мислимъ, е доста, за да се догадимъ, къмъ кой отъ дѣйствующитѣ въ романа партии е причисленъ — къмъ пародно-либералната. Втория, т. е. Боримечката отъ пародната партия е антипода на Боримечката въ романа „Подъ Игото“. Вазовъ се мъчи да го приспособи къмъ новитѣ условия на живота, но съ слабъ успѣхъ. Боримечката си остава все пакъ Боримечка, въпрѣки всичкитѣ усилия на автора. Една по-вѣрна схваната и по-цѣлостна личностъ е хаджи Евтимъ, чичото на Стрѣмски, тя е взета направо отъ живота, безъ всѣкакво лукаво мѣдрование, и поради това е естествена. Всичко, каквото хаджи Евтимъ върши, е твърдѣ естествено, както естествени сж постѣпкитѣ и на всичкитѣ взети направо отъ живота дѣйствующи лица въ романа. Но най-сполучливо е схваната така Гинка. Тя се е сжщата распалена и перната българка, както и въ Подъ Игото: — по умна отъ мъжътъ си и по-енергична отъ Стрѣмски. Както е извѣстно, тя туря кандидатурата му за народенъ представителъ въ Бѣла-Черкова и проявява при това много по-вече енергия и присѣствие на духътъ, отколкото самия кандидатъ, въ когото „живѣятъ високитѣ пориви на челоуѣка“. Между второ и третостепеннитѣ личности въ романа, особено привличатъ вниманието двѣ личности Благодумовъ и попъ Кънъ. Благодумовъ — е типъ на буржуазенъ политически дѣятелъ, ламтящъ за властъ, безъ изборъ на срѣдства, безъ срамъ и съвѣсть. Попъ Кънъ е личностъ, испъкнала на повърхността на живота при изключителни условия. Найдѣ Вазовъ не сгжстива тъй много бонѣтъ, както при тѣзи двѣ личности. Той говори за тѣхъ тъй остро и съ такова отвращение, щото челоуѣкъ певолно почва да ги съжелява. Най-блѣдно, обаче, е представена Невѣнка Шамурова — жената на Стрѣмски. Това, което Вазовъ говори за нея, никакъ не отгвваря на това, което тя е въ сжщностъ. У Вазова тя е развита, умпа начетена, въ живота, обаче, тя е обикновена българка: безотвѣтна кжщна робиня.

Съ това ний завършваме нашитѣ белѣжки върху романаътъ Нова Земя. Впечатлѣнието, което извличаме, е едно отъ най-безотраднитѣ. Въ „Нова Земя“ ний виждаме една крачка назадъ въ творческата сила на Вазова. Може би причината на това да е предмѣтътъ на романа — предмѣтътъ доста гѣдаличавъ и благодарение на извѣстни специални ус-

живота и действителността, а просто като фрази, турени на язпка му отъ Вазова.

Погледнать така, Найдентъ Стрѣмски е дълбоко несимпатиченъ и то не само като герой на единъ романъ, по просто като чловѣкъ. По тази причина ний не можемъ да приемемъ за вѣрни думитѣ на Вазова, че въ него „живѣятъ добритѣ чувства и високитѣ пориви на чловѣка“. Отъ сравнението, което направихме между това, което Вазовъ говори за него и това, което е той въ сжщностъ, ний идваме до заключението, че Стрѣмски не заслужа горнитѣ „титли“, че въ живота Найдентъ Стрѣмски е една твърдѣ обикновенна, ординерна личностъ, личностъ която може да бѣде взета като герой само въ тази смисълъ, че изговаря много фрази и страда отъ самохвалство. Съ такива, обаче, герои, както се знае българската земя е доста препълнена. Тѣхъ любопитния може да срѣщне на всѣка крачка, по никога, вѣрваме, нѣма да му дойде на умъ да види въ тѣхъ хора, въ които живѣятъ високитѣ пориви на човѣка. За пръвъ пѣтъ такова нѣщо вижда Вазовъ. Безсъмнение, това е една голѣма илюзия. Да, но Вазовъ има своитѣ извинителни причини. Както е известно, тѣзи високи качества и пориви той вижда не наврѣдъ, а само въ своитѣ приятели и съчленове отъ народната партия. Това е пълно понятие. Необяснимо остава само положението на Вазова, а сжщо и на всички ония читатели, които имаха паникостта да вѣрватъ, че въ романа Нова Земя, ще намѣрятъ паниквата нова земя, че въ лицето на Стрѣмски ще срѣщнатъ, ако не цѣлия то все пакъ приблизителния типъ на съвременното българско общество. Какво разочарование! Намѣсто Нова Земя — пакъ сжщата вече омръзпала стара земя, на мѣсто прѣспия, пълния съ животъ и енергия образъ на нозобългарина — опмулената и вѣхтата физия на съединиата — безграницния фразьоръ и редовенъ членъ отъ дружеството за взаимно възхваление. Това ли не е възнаграждение за дългото нетърпѣло очакване и редовния данѣкъ отъ уважение, почетъ и очудване!

Не по-добрѣ стоятъ работитѣ и съ другитѣ по-видни дѣйствуващи лица въ романа, като Др. Догапски, Бормечката и пр. Първия напр. е обратната страна на медала — антипода на Стрѣмски. Той е страшенъ материалистъ, именно, въ тази смисълъ, че ламти за богатства, за пари.

Тази титла, мислимъ, е доста, за да се догадимъ, къмъ колъ отъ дѣйствующитѣ въ романа партия е причисленъ — къмъ народно-либералната. Втория, т. е. Боримечката отъ пародната партия е антипода на Боримечката въ романа „Подъ Игото“. Вазовъ се мъчи да го приспособи къмъ новитѣ условия на живота, но съ слабъ успѣхъ. Боримечката си остава все пакъ Боримечка, въпрѣки всичкитѣ усилия на автора. Една по-вѣрна схваната и по-цѣлостна личностъ е хаджи Евтимъ, чичото на Стрѣмски, тя е взета направо отъ живота, безъ всѣкакво лукаво мѣждрувание, и поради тава е естествена. Всичко, каквото хаджи Евтимъ върши, е твърдѣ естествено, както естествени сѫ постѣпкитѣ и па всичкитѣ взети направо отъ живота дѣйствующи лица въ романа. Но най-сполучливо е схваната така Гинка. Тя се е сжщата распалена и перната българка, както и въ Подъ Игото : — по умна отъ мъжътъ си и по-енергична отъ Стрѣмски. Както е извѣстно, тя туря кандидатурата му за народенъ представителъ въ Бѣла-Черкова и проявява при това много по-вече енергия и присѣствие на духътъ, отколкото самия кандидатъ, въ когото „живѣятъ високитѣ пориви на челоуѣка“. Между второ и третостепеннитѣ личности въ романа, особено привличатъ вниманието двѣ личности Благодумовъ и попъ Кънъ. Благодумовъ — е типъ на буржуазенъ политически дѣятелъ, ламтищъ за властъ, безъ изборъ на срѣдства, безъ срамъ и съвѣсть. Попъ Кънъ е личностъ, испъкнала на повърхността на живота при изключителни условия. Нийдѣ Вазовъ не сжжства тѣй много бонитѣ, както при тѣзи двѣ личности. Той говори за тѣхъ тѣй остро и съ такова отвращение, щото челоуѣкъ неволно почва да ги съжелява. Най-блѣдно, обаче, е представена Невѣнка Шамурова — жепата на Стрѣмски. Това, което Вазовъ говори за нея, никакъ не отгвваря на това, което тя е въ сжщностъ. У Вазова тя е развита, умна начетена, въ живота, обаче, тя е обикновена българка : безотвѣтна кжщна робиня.

Съ това ний завършваме нашитѣ белѣжки върху романиътъ Нова Земля. Впечатлѣнието, което извличаме, е едно отъ най-безотраднитѣ. Въ „Нова Земля“ ний виждаме една крачка назадъ въ творческата сила на Вазова. Може би причината на това да е предмѣтътъ на романа — предмѣтъ доста гѣдаличавъ и благодарение на извѣстни специални ус-

лаквана отъ всеобщата социална демокрация — смъртта на белгийския ни другаръ Жанъ-Волдерсъ.

Волдерсъ бѣше единъ отъ най горещитѣ пронагандисти на Белгийската работническа партия. Неговата дѣятелностъ благодарение на всестраннытъ му способности, се проявяваше въ визешни форми: публицистъ или ораторъ, организаторъ на синдикати, политически групи или на чудеснитѣ кооперации, съ които тъй справедливо се гордѣятъ нашитѣ белгийски другари. Като теоретикъ или практикъ, Волдерсъ е преслѣдвалъ една цѣль: освобождението на работната класа.

Името на Волдерса ще остане особно свързано съ незабравимата борба на белгийскитѣ работници за извоюването на всеобщото избирателно право.

Неимоверниятъ трудъ, лошавитѣ жизненни условия, при които е поставенъ всѣки необезпеченъ — а повечето сѣ такива — агитаторъ на социализма, истощиха скоро силитѣ на неуморимия Волдерсъ. Други изъстатни обстоятелства дадоха на неговата болестъ единъ най печаленъ край. Ний не говоримъ тука още за физическата му смъртъ, защото — уви! — преди Волдерсъ да умрѣ физически, той бѣше починалъ духовно. Преди двѣ години крилото на безумието закачи неговия светълъ, силенъ и духовитъ умъ и Волдерсъ потоненъ въ умственния мракъ престана да съществува за свѣтътъ и свѣтътъ престана да съществува за него. И вѣнчко това когато той, роденъ въ 1856 г., имаше едвамъ 38 години.

Но неговата паметъ ще се предава отъ поколение на поколение, както се предава паметта на всѣки приятелъ на човѣчеството.

" "

Работната класа никога нѣма да забрави своитѣ защитници; бъдещитѣ поколения на освобождението и примиреното човѣчество ще въздаватъ нуждитѣ благодарности къмъ паметта на тѣзи, които сѣ приготвяли тѣхното благоденствие, но тѣ не ще забравятъ и противникитѣ на това благоденствие, тѣзи, които проникнати отъ своитѣ егоистически интереси употребяватъ всичкитѣ си усилия да запазятъ днешниятъ несправедливъ и възмутителенъ редъ на нѣщата. И задачата на социалиста хронологъ е не само да отбѣлзва заслугитѣ на починалитѣ приятели отъ своята партия, но още и да носочва за наизидание на настоящитѣ и за освѣтление на бъдѣщитѣ поколения отрицателнитѣ заслуги и качества на умирающитѣ си противници.

Тукъ ний трѣбва да отбѣлжамъ смъртта на двама патентовани защитници на експлоатацията и лицемѣрието: Леонъ Сей и Жюль Симонъ. И двамата членове на френската академия, на академията на Моралнитѣ и Социални науки и на десетки други академии и дружества. Леонъ Сей е бивалъ освенъ

това министър на финанситѣ. Жюль Симонъ сѣщо е билъ не единъжъ министъръ. Първиятъ бѣше депутатинъ, втория сенаторъ. Първиятъ бѣше богатъ и много богатъ, вториятъ сѣщо.

Политическитѣ убесждения на двамата сѣ зависели отъ сполуката: която партия сполучела и дойде на властъ тѣ сѣ се обявявали за нея. Въ врѣме на империята на Наполеона III тѣ сѣ минували едновременно за републиканци и за орлеанисти. Ако следъ неминуемото падане на Наполеона дойдеха на властъ орлеаниститѣ сѣ Парижскій графъ на чело, Сей и Симонъ щѣха да обявятъ, че никога не сѣ преставали да бждѣтъ орлеанисти, ако се случаше обратното, тѣ щѣха да обявятъ обратното. За Жюль Симонъ расправятъ, че въ присмната си стая ималъ единъ голѣмъ портретъ, отъ едната страна на който билъ исписанъ републиканскій генералъ Кавенякъ, а отъ другата — Парижскій графъ. Когато Симонъ очаквалъ посѣщението на орлеанисти, той турялъ на лице, тѣзи страна на портрета, гдето е исписанъ Парижскій графъ когато очаквалъ посѣщението на републиканцитѣ, той обръщалъ портрета наопаки. Както виждаме, най високата мораль на Жюль Симоновци, Сеевци и др. е да бждѣтъ добръ сѣ всичкитѣ

Сей е билъ още единъ отъ най близкитѣ приятели и защитници на Ротшилда. Както Сей тѣи и Жюль Симонъ сѣ участвovali въ редакциитѣ на вѣстницитѣ Temps и Journal de Debats, двата най реакционни органа въ републиканската опортюнистическа прес а

Жюль Симонъ минуваше за представител на Еклектическата философия на своятъ учитель Кузенъ. Както въ живота най удобната мораль е да бждешъ сѣ всичкитѣ добръ, тѣи и въ философията най удобната система е тѣзи която признава, че всичкитѣ философски системи сѣ прави, че разногласията се състоятъ само въ недоразумения. Това е именно Еклектизма или както може да бѣде наречена още философия — паразитъ. Представителитѣ на това странно учение живѣятъ като паразити на смѣтка на всичкитѣ други системи.

Леонъ Сей бѣше най видниятъ представител на френскитѣ економисти — мачестерци — школата laisser faire, laisser passer. Доешниятъ общественъ редъ за тѣхъ е най естественниятъ, най съвършениятъ, най благодатниятъ.

По горѣ ний заблѣзахме, че най високата мораль за Жюль Симона и Леонъ Селя се е състояла да бждѣтъ сѣ всичкитѣ добри. Но въ едно отношение тѣ правяха отстъпление. Тѣ бѣха едни отъ най голѣмитѣ врагове на социализма. Нѣма какво: социалиститѣ трѣбва да се примирятъ съ обстоятелството, че тѣхното учение предизвиква безсилниятъ гнѣвъ на всички стари консерватори и ретрогради.

Сей и Симонъ, както казахме, бѣха членове на Френската Академия. Всѣкой членъ на Академията се счита за беземър-

тентъ". Не ще съмнение, че по егонизма, лицемернето и гъвкавостта, съ които бѣха богато надарени двамата академици, а особно Жюль Симонъ, тѣ ще останатъ базсмъртни.

Читателитѣ ни помнатъ какъ прусскиятъ министръ на вътрѣшнитѣ дѣла Кьоллеръ чрезъ своятъ органъ — полицията — растури Централниятъ комитетъ на Нѣмската Соц. Демократическа партия, избирателнитѣ комитети (Wahlvereine), агитационната комиссия, комиссията по печата, довѣренитѣ хора (Vertrauensmänner), като обискира същевременно всѣкиятѣ длъжностни лица отъ горѣпоменатитѣ учреждения. Въпрекиянитѣ предлогъ бѣше, че социалиститѣ съ съставението на тѣзи дружества сж нарушили Прускиятъ законъ, за едружавията отъ 1850, споредъ който, дружества съ политически характеръ сж запретиени. Обаче фактически този законъ що се касае до политическия дружества, не е изпълняванъ въ Пруссия отъ никоя партия. Всичкиѣ, безъ исклучение на консерваторската и националъ либералията, иматъ свои централни комитети, агитационни комиссии, довѣрени хора и пр. Това противорѣчи наистина на буквата на закона, но съмото правителство разбираше, че този законъ не отговори на нуждитѣ на сегашното врѣме и мълчаливо се съгласяваше на безвредното негово нарушение. Но тога, което е позволено на партиитѣ на реда, не е позволено на социалистическата партия. Ето защо прусското правителство, следъ като се разочарова за прокарването на закона протѣжъ разрушителитѣ (Umsturzvorlage) измѣкна изъ стариятъ законодателенъ архивалъ набравениитѣ параграфъ на законѣтъ отъ 1850 и се помъчи чрезъ него да парализира партията. Горнитѣ социалистически дружества не само бидоха растуриени и обискирани, но срещу тѣхъ подигнаха процесъ. Следствието по този процесъ продължава пѣщо около 3 месеца. Съдебната обвинителна властъ събираше презъ това врѣме елементитѣ на обвинението сп. Трѣбваше да се докаже, че всѣкиятѣ частни дружества се намираха въ свръзка по между си и че тѣ всѣки дѣйствуваха съвмѣстно, стремици се къмъ една и съща цѣль и съставляваха едно голѣмо, малко или много тайно, политическо дружество. Тукъ на обвинителната властъ се лви на помощъ тайната политическа полиция или съ други думи шпионското отдѣление. Рапортитѣ и доносѣтъ на различн тѣ шпиони съставляваха материалнитѣ елементи на обвинението. Читателя ще си състави едно понятие за характера на всѣ китѣ тѣзи доноси отъ следующитѣ думи на Бебеля, единъ отъ обвиняемитѣ, произнесени презъ процеса, който се разглежда презъ м. Май въ Берлинъ :

„Разискванията показаха, говори Бебеля, че държавата пазначавя и издържа едно голѣмо число чиновници, за да следятъ и шпиониратъ ежедневно, ежечасно и не само въ това като пий вършимъ публично, но което вършимъ частно. Но не само тога,

държавата и полицията прибягватъ още до услугитѣ на мизерни, писки и продажни личности, които влизатъ съ насъ въ приятелски отношения, за да ни подслушватъ и послѣ издаватъ . . . Подъ заповѣтъ противъ социалистичѣ (Socialistengesetz) азъ, било като обвиняемъ, било като свидетелъ, присъствувахъ на много политически процеси, обаче азъ трѣбва да кажа, че въ нито единъ отъ тѣзи процеси политическата полиция не е претърпявала таква морално поражение, както въ днешниятъ».

Следъ тридневни разисквания, съдътъ произнесе следующата присъда: членовеѣ на централниятъ комитетъ се осъждатъ да заплатятъ около 360 лева глоба. Растурването на централниятъ комитетъ на партията и на избирателнитъ комитети въ Берлинъ, се утвърждава, а наомаки позволява се подпопвяването на комисията за печата и на агитационната комисия — растурването на които бѣше заповѣдала полицията. Една частъ отъ съдебнитъ разсъски трѣбва да заплати прав. тѣството, защото незаконно е заповѣдало растурването на една частъ отъ комитетитѣ — съществуването на които не противорѣчи на законътъ отъ 1850 г.

Въ заключение процесътъ се завърши съ пълно фиаско на полицията. Това констатиране и самата буржуазна преса. Така напр. „Vossische Zeitung“ пише: «Вдениятъ съ такъв шумъ процесъ се завърши съ това, че социал. демократитѣ заплатихъ около 300 марки глоба. Разисканиято презъ процесъ, които несъмнено ще предизвикатъ въ Райхстага други, струватъ тази сума . . . Полицията може да се похвали съ *нигелсичизма*, но социал.-демократитѣ иматъ повече основание да се хвалятъ даже като изгубиха». И наистина този процесъ даде възможностъ още единъжъ да блѣснатъ предъ свѣта правитѣ на германската полиция и да се потвърди още единъжъ истината, че «Истокъ захваща отъ прусската граница, а Китай — отъ Берлинъ».

Не само Германия прилича на Истокъ. Същото, съ още по голѣмо основание, може да се каже за Испания по случай на законодателнитѣ избори, които станаха тамъ презъ м. Априлий.

Както въ балканскитѣ държави, както въ Руминия, Италия тѣ и въ Испания изборитѣ сж само една комедия, главнитѣ герои, на които сж правителственитѣ агенци и административнитѣ власти. «Моралното влияние» и «вътрѣшното убеждение» т. е. правителствениитѣ натискъ и произволъ сж рѣшающитѣ факторъ въ изборитѣ.

Уряи пълни съ бюлетени преди още нѣкой да е гласувалъ числото на полученитѣ гласове повече отъ колкото има записани въ списъцитѣ. Прибавете къмъ това продажността и доморализацията на избирателитѣ, които продаватъ свой гласъ срѣщу нѣкоя черпна или нѣколко лева и вий ще си съставите една приблизителна идея за изборитѣ въ Испания.

Въ Мадридъ правителственият кандидат получил около 46,000 гласа средно, а до сега най голѣмата цифра гласове, които е получавалъ най фаворизирания кандидатъ въ Мадридъ е билъ 28,000 (республиканецъ Ескедро). Голѣмото число на правителственият гласове се обяснява съ пущането на много лъжливи бюлетени на пещиществующи избиратели. Председателятъ на избирателниятъ бюрѣ сж обикновенно правителствени креатури и тѣхната длъжностъ е не да следатъ за едовиността и законността на изборитѣ, а да усигорятъ побѣдата на правителството.

Най популярниятъ опозиционенъ кандидатъ въ Мадридъ е билъ Маркизъ де Кабринона. Преди нѣколко месеца той, въ качеството си на градски съвѣтникъ, какъто бѣше тогава, раскры скандалознитѣ подкупи, злоупотребления и кражби, които вършили мадритскитѣ събрания на Неткова — Свирски. Макарь и градскитѣ съветници да бѣха правителствени хора, но раскрытията бѣха толкова поразителни, щото сждебнитѣ власти се заловили съ изследването на работата. Обаче правителството за да вакаже смелостта на Кабринона и да се отърве отъ единъ опасенъ противникъ въ предстоящитѣ законодателни избори за кортеситѣ (Доляната Камера въ Испания) заповида неговото затваряне и конфискуването на имуществото му. Въпреки това Кабринона щѣше да бжде избранъ, ако да не бѣше «бездѣливата нахалностъ» на правителството, както се изразява либералния органъ «El Imparcial». Правителството не се задоволи само съ затварянето на Кабринона, но неговитѣ вѣстници заявяваха, че «ако даже Кабринона бжде избранъ за депутатъ все таки правителството не ще го допусне да заседава въ конгреситѣ на кортеситѣ».

Отъ 400 избирателни околни 309 избраха (sic) правителствени кандидати, а само 90 — опозиционни. Но и тѣзи 90 депутати — опозиционери сж избрали съ съгласнето на правителството. Още преди да станатъ изборитѣ въ самитѣ правителствени сфери се рѣшава, че толкова и толкова мѣста, за приличие, ще бждатъ дадени на опозицията. Въ назначенитѣ мѣста правителственната агитация е слаба, администрацията не се намесва и опозиционниятъ кандидатъ минува.

Обаче снисхождението на правителството се ограничавало само съ нѣкои фракции на опозицията. Социалистическата партия напримеръ е постоянно исклучвана отъ листата на благодетелствуванитѣ. Тѣзи година бѣха исклучени и республиканцитѣ. Избранитѣ опозиционни депутати сж либерали и карлисти. Първитѣ сж една легална опозиция. Вчера въ лицето на Сагаста тѣ бѣха на власт. Утрѣ пакъ ще дойдатъ. Карлиститѣ — партизанитѣ на претендента Донъ Карлоса — наопаки сж една антидинастическа партия. Тѣхнитѣ избиратели сж селянитѣ горци изъ Каталония и Северъ въобще — хора, които сж запазили строгиятъ католишки фанатизмъ и привързаността

къмъ старитѣ учреждения на Испания. Консерваторитѣ се надѣятъ, не безъ основание, че распуснатиятѣ столиченъ животъ съ веселбитѣ и удоволетвията ще убие непримиримостта на Карлитскитѣ водители и затова намѣсто да ги преследватъ строго, тѣ, наопаки, имъ даватъ нѣколко депутатски мѣста и стараятъ се да ги обвинятъ съ пари и почести.

Въ това врѣме, когато правителството правеше съ полицията и фалшификации изборитѣ, възстанието въ Куба папреди-ваше. То напредва още и днесъ и по всичко се вижда, че неизбежниятъ резултатъ ще бѣде отцѣпването на най-богатата испанска колония, на най богатиятъ антилски островъ «бисеръ» отъ метрополията. Но колко испански солдати вече загинаха и ще загинатъ още! Колко милиони исхарчиха и ще се исхарчатъ още! А самото население въ Испания, особно селското отъ южната частъ на полуострова, прекарва една най тежка економическа криза. Гладътъ е станалъ хронически и често вѣстниците ни съобщаватъ за тѣлни селени, които въоръжени съ вили, коси и брадви искатъ отъ общинскитѣ и административни власти работа и хлѣбъ. Сѣщо такава е положението и на бѣднитѣ слоеве отъ градското население. Ето какви сѣ следствията отъ классовото господство съ неговитѣ неизбежни послѣдствия: войнитѣ, експлоатацията, грабежа, насилията. Империята, въ която едно врѣме никога не засядаше слънцето, владенията на която се простираха по всичкитѣ части на земното кълбо, днесъ не е освенъ едни развалини. Тъзи е фаталната съдба на всички деспотии.

Но щастието и благоденствието на испанскитѣ народъ не се заключава въ повръщанieto на миналото, не по малко позорно отъ настоящето; то се състои въ бѣднѣето, което ни приготвя самото развитие на обществото. Социалистическата партия на всѣкадѣ, значи и въ Испания, е именно пионера на това бѣднѣе. Ето защо нейнитѣ успѣхи въ Испания трѣбва да радватъ всѣки искренъ приятелъ на народитѣ.

Нашитѣ испански другари взеха най енергично участие презъ последнитѣ законодателни избори за кортеситѣ. Тѣ поставиха свои кандидати въ по главнитѣ индустриални центрове на Испания: Мадритъ, Овиедо, Билбао и др. Между другитѣ кандидати на партията бѣха и другаритѣ: Пабло Иглесиасъ, д рѣ Иемъ Вера, Антонио Гарциа и др.

Въ Мадритъ социалиститѣ получиха 3000 гласа, въ Билбао 1700. Въ последниятъ градъ въ 1893 социалистическия кандидатъ беше получилъ едвамъ 187 гласа.

Изобщо споредъ «El Socialista» социалистическитѣ гласове сѣ съвеличили съ 50%, за единъ срокъ отъ 2—3 години. Този успѣхъ е голѣмъ още по вече, като се вземе предъ видъ не само правителствениятъ натискъ презъ изборитѣ, но и пропагандата

на онези безумни личности анархиститѣ, които проповѣдватъ на работниците да не взематъ участие въ политическата борба и тѣхнитѣ дивни атентати — повечето отъ които сж приготвени въ полицейскитѣ канцеларии.

Въ края на Юлиі половината на Белгийската камара се представи предъ своитѣ избиратели. Страхътъ отъ социализма и невѣрливостта на либералитѣ послужиха, щото клерикалната партия намѣсто да изгуби 18 депутати спечели още 6, по тоя начинъ тѣзи реакционна партия усили още повече болшинството си въ камарата и властта си въ страната.

Двата най голѣми избирателни центрове бѣха Брюкселъ и Анверсъ; първиятъ испраща 18 и втория 11 депутати. На избора въ Брюкселъ католическата листа получи отъ 80—90 хиляди гласа, социалистическата и радикалната наедно 74—81000 и либералитѣ около 40000 гласа. На балотажа либералната листа вмѣсто да съветна избирателитѣ да вотиратъ противъ католицитѣ, както направи Брюкселския кмстъ г. Бюлезъ, също либералитѣ препорѣча въздържане и по тоя начинъ, католическата листа се избри и социалиститѣ, макаръ да се *удвоиха* гласоветѣ, подадени за тѣхнитѣ кандидати, благодарение предателството на либералитѣ, не спечелиха ни едно депутатско мѣсто. За това и католицитѣ заплатиха на либералитѣ; въ Анверсъ градскитѣ избиратели бѣха преодолены отъ селскитѣ избиратели, които слѣзеха съ поповетѣ на чело да вотиратъ, и единайсетъ мѣста бѣха зети отъ католицитѣ. Съ избора по листа (*scrutin de liste*),—гдето партияитѣ отъ единъ цѣлъ окръгъ съставятъ своитѣ листи и която отъ листитѣ получи нлй много гласове нейнитѣ кандидати се избиратъ, либералитѣ трѣбваше въ балотажа да се съединятъ съ социалиститѣ и радикалитѣ, ако не искаха да загинатъ. Тѣ предпочетоха второто, като утвърдиха по тоя начинъ властта на реакцията.

Парижския департаментъ би избралъ само социалисти, ако въ Франция въведяха тоя избирателенъ законъ. Болшинството отъ депутатитѣ сж социалисти и радикалитѣ все повече и повече губятъ почва. Последния изборъ на теоритика на колективизма Габриелъ Девилъ, въ центра на Парижъ до самия *Hôtel de Ville* стресна радикалитѣ, защото тоя избирателенъ окръгъ имъ принадлежеше всецѣло. Девилъ биде избранъ въ балотажа съ 3,800 гласа, и въ същото време се избраха други двама социалистически депутати — Дежантъ и Груссие съ по 5800 гласа всѣки.

Въ началото на м. Априлий «Лигата за защита на женскитѣ права» държа въ Парижъ интернационаленъ конгресъ. На тоя кон-

гресъ бѣха представени почти всички страни. Въ Франция (за въ България и не говоримъ даже) жената е остапала по въспитание, въ политическо и социално отношение много назадъ. За тѣх цѣлъ достатъчно е да се сравни жената въ французската литература съ онай въ скандинавската. Когато французската жена е остапала съ правата (ако можѣтъ да се нарѣкѣтъ права), които ѝ отрѣди французската революция, пий виждаме отъ слѣдующото, че въ другитѣ страни жената е сполучила да промѣни положението си.

Въ Англия отъ 1860 г. и въ Дания отъ 1880 законитѣ гарантиратъ плодѣтъ отъ тѣхнинъ трудъ. Въ нова Зеландия отъ 13 Септемврий 1893 г. женитѣ се ползватъ съ всички политически и комунални права. Въ економическо отношение женитѣ завоюватъ все повече и повече своята независимостъ (въ либералнитѣ професии). Въ Лондонъ има повече отъ 300 жени лѣкари, въ Русия въ последнитѣ 25 години много хиляди млади момичета слѣдватъ медицината на западъ; Въ Америка повече отъ 1000 жени практикуватъ медицината, много завѣдватъ клиники или занимаватъ професорски катедри. Отъ 200000 длѣжности въ администрацията 15000 мѣста сѣ замѣстени отъ жени, отъ които много се платятъ по 4500 даже по 9000 лева годишно.

Отъ многото платонически рѣшения — тѣхнитѣ рѣшения ще станатъ за дълго платонически въ днешното общество, ако лигата не се съедини съ социалистическитѣ партии на разнитѣ страни —: върху юридическитѣ права на жената, върху мира, върху проституцията и т. н. ний ще споменемъ само нѣколко, които сѣ общи съ програмата на социалистическитѣ партии. Тѣ сѣ слѣдующитѣ двѣ резолюции: за незаконноразданиѣ дѣца и за економическитѣ права на жената. По първия въпросъ се вотира слѣдующото рѣшение: «Понече дѣтето е една поворзатица социална сила, обществото е длѣжно да се грижи за него отъ ражданieto му до изпълнѣтието му, да удовлетворява всичкитѣ потребности на неговото развитие, като му достави необходимо въспитание и образование». Сѣщото нѣщо искамъ и ние, социалиститѣ, само ний даваме по широко значение на въпроса и искамъ тия права за *всички дѣца безъ разлика*. На колко дѣца родителитѣ въ днешното общество можѣтъ да дадѣтъ нуждното въспитание и образование? Когато една малка частъ отъ членовѣтъ на днешното общество можѣтъ да изпълнятъ този длѣгъ къмъ дѣцата си, множеството отъ економически подчиненитѣ не можѣтъ да го направятъ; тѣхнитѣ дѣца сѣ принудени отъ рѣзна възраст да се грижатъ за своето съществуване. Рѣшаванieto на економическата проблема изпъкна още по силно въ другия въпросъ за економическитѣ права на жената, гдето една делегатка каза, че за да се рѣши този въпросъ, трѣбва да се рѣши по напредъ социалния въпросъ. Трѣбва ли женитѣ да се борятъ сами противъ експлоатацията за своитѣ «економически права» безъ да се съединятъ съ милионитѣ про-

летарии организирани, които се борятъ прѣтивъ сѣщата експлоатация?

Залога за тържеството на женскитѣ права се намира въ побѣдата на всемирния пролетариятъ, който ще унищожи всѣка експлоатация и неравенство.

Презъ месецъ Май стана коронацията на рускиятъ автoкратъ. Ако ний, социалиститѣ, нишемъ за тѣзи варварски тържества, то всѣкой разбира, че съ цѣли съвсемъ противоположни на тѣзи на руссофилитѣ. До като последнитѣ съ описъ нието на коронационнитѣ тържества, искатъ да развращаватъ въображението на массата, да ся приготвятъ за всички лудории и разноски на българската монархическа власть ний трѣбва да покажемъ истинскиятъ характеръ на тѣзи тържества, да развиваме антимонархически чувства въ массата и да я направимъ способна да туря юзда на виленията на монархическата власть, до като стане най сѣтне достатъчно силенъ да я унищожи съвсемъ.

Любопитни сѣ преди всячко пригитовителнитѣ полицейски мѣрки. Ний имаме вече случаятъ да съобщимъ, че нѣколко недѣли преди коронацията училищата и университета бѣха затворени, а по голѣмата частъ отъ вънкашнитѣ учащи се младежи получиха заповѣдъ да напуснатъ Москва. Това полицейско распоряждане се исполни съ най голѣма точностъ. Тѣзи студенти, които въ определениятъ срокъ не сварили да оставятъ втората столица на Русия бѣха изгонени и интернирани съ полицейска сила. Горнитѣ мѣрки бѣха приложени не само къмъ студентитѣ но и къмъ всички „неблагонадеждни“ въобще: общински и частни учители, публицисти, литератори, доктори, занаятчи и работници. Читателтъ, запознатъ съ режимтъ на нашата покровителка, нѣма да бѣде удивент, ако му кажемъ, че между интерниранитѣ има и множество жени.

Нѣколко дена преди самата коронация, московскитѣ вѣстници напечатаха единъ «правилникъ» на полицията. За съжаление, мѣстото не ни позволява да приведемъ цѣлъ този драгоцененъ документъ, който, повече отъ всичко друго, показва съ каква голѣма популярностъ и любовь се ползува руския императоръ отъ «благодарния» си народъ. Ний ще се задоволимъ да го резюмираме. Този правилникъ се касае до «тържественното» (sic) влизане на императора въ Кремлевската крепостъ. Собственицитѣ на домоветѣ расположены на улицата, по която ще мине императортъ се поканватъ нѣколко дена преди това да съобщатъ на полицията списъкътъ на тѣхнитѣ жилци; въвъ отъ тѣзи жилци собственицитѣ се задѣлжаватъ, срещу голѣма глоба наказание съ затворъ, да не пущатъ никого презъ денътъ, когато ще минува царскитѣ кортежъ. Могатъ да бѣдатъ допуснати само

тѣзи лица, които иматъ формално писмено позволение отъ полицията. Последната назначава една комисия, която нѣколко дена преди тържеството ще обиходи всичкитѣ домове, разположени на въпросната улица. Всичкитѣ стѣлби и врати, които водятъ къмъ *покривитѣ* на къщата ще бждатъ *запечатани* отъ тази комисия. На самитѣ жилища се запрещава строго въ време на царското шествие да *излизатъ по балконитѣ на къщата си, да си отварятъ прозорцитѣ или подаватъ главитѣ на влив.*

Тренътъ, който щѣше да доведе царската двоица отъ Петербургъ въ Москва, сѣщо биде подложенъ на строгъ полицейски надзоръ. По всичкото продължение на пътятъ, нѣколко стотини километри, имаше наредени отъ двѣтъ страни солдати.

За самитѣ тържества ний нѣма да говоримъ. Ний достатъчно уважаваме естетическия вкусъ на читателитѣ, за да не имъ описваме всичкитѣ маймунски церемонии, въ които безразборно безобразното се смесва съ глупавото и смѣшното, сред-невековната варварщина и диващина съ модерната цивилизация. Тукъ вече влизватъ въ ролята си русофилскитѣ вѣстници, за да описватъ съ роскошни подробности, кога императорътъ се е въскачилъ на коня си, кога клекналъ предъ иконитѣ, кога намигналъ на царицата, кѣдѣ какви думи е произнесълъ и какъвъ жестъ е направилъ. Кога у човѣка хвани сила да победи естествено то си отворѣние и прочете нѣкои описания отъ празденствата, той вижда, че въ всичкитѣ тѣзи церемонии отъ начало до край всѣкой, въ това число и царътъ, постъпватъ по заучени по отъ рано роли, като актьоритѣ отъ нѣкоя фарсъ или водевилъ. Наистина е, че, когато императорътъ иди на балътъ въ французеското посолство, жената на френскиятъ посланикъ въ разговорътъ си ще помене: «Ваше величество, колко врѣмето е хубаво!» Вънъ може да вали дъждъ, но тази традиционна фраза трѣбва да бжде казана. „Да, господжо: врѣмето е наистина чудесно» отговори императора. Тука господжката на посланика ще възрази: «За това трѣбва да благодаримъ на ваше величество, който ни донесе това хубаво врѣме изъ Петербургъ!». Императорътъ на това ще отговори «приятно смейки се»: „Не, господжо, това хубаво врѣме доведе майка ми изъ Франция». На другия денъ, всичкитѣ парижски вѣстници пишатъ дълги статии за заръчаната любезност на императора къмъ Франция и за неговата тънка духовитостъ.

Но има другъ въпросъ по важенъ отъ колкото ефтиното и заръчаното остроумие на руския императоръ. Подозира ли читателътъ, колко струва коронацията? Споредъ пресмѣтанието на виеискитѣ *Neue Freie Presse*, тя стори 375 милиона лева. Отъ държавната хазна бѣше отпусната една сума отъ 40 милиона лева, градскитѣ общински управления вкупомъ гласуваха единъ кредитъ отъ 109 милиона лева за депутациитѣ, подаръцитѣ на императорската двойка и за осветление на градоветѣ прѣзъ днитѣ на коронацията. Следъ това идатъ разнос-

нитъ на другитъ държави по испращането на делегации: Китай — 4 милиона лева, Франция 2 и т. н. Като се прибавятъ така и разпосекитъ на частнитъ лица цѣлата 375 милиона даже е надмината.

Когато неговитъ господари изобилно прѣскатъ злато и безцѣпни камъни, какво прави рускиятъ народъ? Какъвъ е неговиятъ животъ? Единъ жидкъ сѣдебенъ епизодъ ще ни покаже, наредъ съ хроническиятъ глѣдъ, който като най ужасна стихия сползавя цѣлата руска земя, какъвъ е живота и какви сѣ страданията на рускиятъ народъ. Епизодътъ, за който ни е думата, се случил презъ Декемврий 1893 г. Ако ний го привождаме, то не е защото той е сѣщественъ или ний характеристиченъ — а защото въ далената минута ний познаваме само него. Ако читателътъ на рускитъ вѣстници отвори нѣкои отъ тѣхъ за м. Декемврий 1893 г. и разгледа сѣдебния отдѣлъ, той ще прочете следующата ужасна история. Предъ Киевскиятъ окръженъ сѣдъ се разглежда дѣлото на селенина Островърхова и жена му отъ село Шандрѣ (Киевски уездъ), обвиняеми въ дѣтоубийство. Островърховъ и жена му сѣ задушили своето новородено момиче, тѣхното нѣко дѣте, когато то е имало едвамъ нѣколко деня. Островърховъ и жена му, благочестиви християни, каквито биле тѣ, се бояли да ве би дѣтото имъ да стане дяволъ и затова искали да го кръстятъ. Но затова трѣбвало най малко една рубля: 35 копейки за свѣщеника, 30 копейки за водка да почерпятъ съсѣдитъ си, а останалото за свѣщи. Къдѣ да намѣрятъ тази рубля, когато тѣ нѣмали нито копейка? «На насъ всичко бѣше чуждо, само думата ни е наша», отговаряше мѣждутѣ. За да живѣятъ, тѣ сѣ биле принудени, както много други сѣсѣди, да просятъ и да събиратъ корени по полето. Но дѣтето растѣло и обстоятелството, че то не било кръстено не имъ давало нравственно спокойствие. И най сетивъ, като неможили да намѣрятъ нуждната рубля да го кръстятъ, за да не стане дяволъ, бащата и майката, следъ една гореща молитва къмъ Бога, посегнали на неговиятъ животъ... Всичко това бѣше расказано съ такава простота, материалнитъ доказателства бѣха тѣй очевидни, щото въ съзнанието на съдебнитъ заседатели неможеше да остане ни най малко съмнение въ ужасната истина на случившето се. Испитиятъ мъртвешки видъ на Островърхова и жена му, тѣхнитъ сълзи, тѣхната молба къмъ сѣдитъ да сѣдятъ по *свѣсть*, има за следствие оправданието на обвиняемитъ, а самитъ сѣдии и сѣдебни заседатели отворили помежду си подличка да помогнатъ съ нѣщо на това нещастно семейство, което, уви! е едно отъ многото.

И тѣй, когато горѣ се харчатъ 148 милиона лева за различни комедии, долу, данъкоплатцитъ, които даватъ всичко, т. е. селската работна класа, умира отъ гладъ и си задушаватъ дѣцата, защото нѣматъ 35 копейки да ги кръстятъ. А, какъвъ християнски режимъ! Какво *бащинско* правителство!

И не мислят ли тези, които защитават руския режимъ, различните русофили, славянофили и други народни врагове, че единъ денъ народната съвестъ ще се пробуди и тогава Руссия ще направи една коронация, но въ колко намѣсто на тронътъ, рускиятъ господаръ ще се въскачи на ешафота?

*

Едно неочаквано събитие дойде да даде единъ особенъ лъски блѣсъкъ по коронационните тържества въ Москва—това е ужасната катастрофа на Ходинската поляна. Фактическата страна на работата е следующата: царътъ заповѣдалъ, но случай на коронацията, да раздаждъ на народа хлѣбъ, млинове и по една чашка. За тези цѣль били издигнати на Ходинската поляна нѣколко бараки. Народътъ още въ навечерието и презъ нощта срещу денътъ, когато щѣше да стане раздаването, захапналъ да се трупа на поляната. По тези поляна има много кладенци, трапиза, дупки, които грижливото бащинско правителство оставило да зѣятъ тъй, както си сж. Още презъ нощта, много хора испадали тамъ, за да не станатъ вече никога. Презъ нощта се прѣснало слухъ, че отъ баракитѣ захапнали да раздаватъ; причината на този слухъ е обстоятелството, че чиновниците отъ баракитѣ срещу *взятка* (бакшишъ) раздавали чаши на нѣкои чуждестранци; това се потвърдява, защото на други денъ до самитѣ бараки намерили трупътъ на единъ австрийски туристъ, който, както показала анкетата на нѣкои журналисти, платилъ 50 рубли да бѣде набавно и да получи една чашка, която той помислилъ да занесе на годеницата си споменъ отъ Москва. Отъ друга страна предприемача въ съдружие съ чиновниците, распоредители по празникътъ, доставилъ само една частъ отъ определенитѣ предмети, а другата си раздѣлила по между си. Затова въ тѣлпата се разнесли слухове, че пѣщата на раздаване ще сж малко и всѣкой се натискалъ и бѣрзалъ да получи парчето млинъ и захаръ. Отъ тука произлязло натисканieto и задушаванieto, резултатътъ на което е погинването на хиляди човѣци отъ всички възрасти и отъ двата пола. Числото на жертвитѣ споредъ най оптимистическитѣ изчисления възлизатъ до 3000. Споредъ една телеграмма испратена до парижкия русофилски вѣстникъ L' Eclair, числото на жертвитѣ възлизало на 4800.

Колко силно е било претисканieto, може да се сжди отъ това, че единъ казакъ билъ задушенъ паедно съ коньтъ си. На много мѣста памѣрили майки умрѣли съ дѣцата си въ ржцѣтъ, на трето двама братя прегърнати, на четвърто дѣца стъпкави. Отъ единъ кладенецъ извадили около 25 трупа, отъ друга една дупка още толкова. Най много жертви намѣрили въ единъ долъ който билъ изпълненъ съвсемъ и по труповетѣ на надналитѣ вървели другата частъ на тѣлпата. Освенъ хилядитѣ умрѣли, имало още толкова и повече рапени съ счупени ржцѣ и крака,

съ рани по главитѣ и тѣлото; голѣма частъ отъ тѣзи рапени ще умрѣтъ въ единъ непродължителенъ срокъ. Ходинската поляна се преобърна въ една широка гробница и отъ необикновено силната горѣщина скоро, преди полицията да успѣе да вдигне и погребѣ труповетѣ, преди майкитѣ да успѣятъ да разпознаятъ своитѣ дѣца, женитѣ своитѣ мъже, тя се превърнала въ едно огнище на вонь и зарази.

Въ сѣщата вечеръ на това нечувано истрѣбване на човѣшкиятъ добитѣкъ, въ сѣщата вечеръ, когато по цѣла Москва се дигаха плачоветѣ на опечаленитѣ родители и роднини, въ здаието на френското посолство императорътъ, неговата свита и неговитѣ гости подъ веселитѣ звукове на музиката играеха на царски ключечи и ржченици, приказваха за хубавото врѣме и пълняха благоутробията си съ хубави лѣтнѣта и вкусни скъпи вина.

На другиятъ денъ слѣдъ катастрофата, царскитѣ гости придружени съ великитѣ князе, отишле на ловъ въ околноститѣ на Ходинската поляна. И какъвъ богатъ ловъ съ имали тѣ Единъ кореспондентъ на тулузкиятъ вѣстникъ *La Derèche* съобщава, че много изъ царскитѣ охотници, между които и италианскиятъ престолонаслѣдникъ, се възползували да убиятъ много орли, които се вияли надъ лешоветѣ на Ходинската поляна!

* * *

Интересно е отношението на европѣйската прѣсса къмъ коронационнитѣ тържества въ Русия. Като изключимъ офациознитѣ правителствени вѣстници, като изключимъ голѣмата частъ отъ френската прѣсса, която по извѣстни съображения мълчали или хвали, — всичката останала прѣсса се отнасяше къмъ тѣзи тържества съ ирония и въ сѣщото врѣме съ прискърбне. Всичкитѣ тѣзи глупави и среднесѣковни церемонии немогатъ да предизвикатъ освенъ смѣхъ, но като помисли човѣкъ въ сѣщото врѣме, колко потъ и сълзи народни сѣ криятъ подъ тѣхъ, като помисли още, че една отъ задачитѣ на тѣзи церемонии е да сковава въображението на народа, да го въспитаватъ въ робство и търпение, това неможе освенъ да го наскърби.

Между поздравленията, които различнитѣ заинтересувани господа направиха на Русия, бѣще и телеграммата на френскитѣ студенти отъ земледѣлческото училище въ Нанси. Нансискитѣ студенти испратили своята телеграмма до студентитѣ-земледѣлци въ Петербургъ. Последнитѣ обаче, чрѣзъ едно писмо, напечатано въ парижския в. *La Petite République* и въ берлинскиятъ *Vorgwärtz*, имъ повръщатъ поздравленията назадъ, като имъ заявяватъ, че искатъ единъкъ за винаги да сѣятъ всѣкакви сношения съ надхханитѣ съ шовинистически духъ френски студенти, като ги молятъ, за напредъ да пазятъ радостта си, по поводъ различнитѣ побѣди на рускиятъ царизмъ за себѣ си, и да не я раздѣлятъ съ русекитѣ студенти. Не отъ подобни господа русекитѣ студенти чакатъ поздравление,

и отъ «свободна Франция, отъ френскиятъ пролетариятъ, ний очакваме поздравление, но не като това: «да живѣе робството!» по «да живѣе равенството, братството и свободата!»

Какво е по този въпросъ вашето мнение, господа софийски студенти, които на крака сте изслушали «Боже царя храни»? Несъмнено, вашето мнение трѣбва да е, че рускиятъ студенти сж много *крайни*! А и отъ васъ, които въ качеството на бжджци съдди или околийски началници и други бюджетовори ще имате за цѣль да умирявате народа чрезъ тѣхнитѣ орждия на закопа или на полицейскитѣ стражари, неможе да се очаква друго нѣщо.

*
•

Въ общественитѣ отношения на Руссия, вследствие на развитието на капитализма и индустрията се появи една нова революционна сила: пролетарията, която ще събери не само рускиятъ абсолютизмъ, но и руската капиталистическа класа. Въ миналитѣ си социални прегледи ний не еднажъ писахме за класовото пробуждане на рускиятъ пролетариятъ. Многобройнитѣ стачки, за които ний говорихме, сж най доброто доказателство за това. Но всичкитѣ минали стачки далечъ оставятъ задъ себе си грандиозната стачка на петербургскитѣ работници, която — злокобно знамение за рускиятъ царизмъ — се начена въ врѣме на коронацията. Тѣзи стачка обхващаше около 38—40 *хиляди души фабрични работници*. Тя бѣше приготвяна дълго врѣме отъ нашитѣ руски другари; непосредственииятъ предлогъ за нея бѣше обстоятелството, че петербургскитѣ народолюбиви фабриканти не искали да заплатятъ на работницитѣ за тритѣ деня презъ коронацията, въ които работницитѣ въпреки тѣхното желание бѣха принудени да не работятъ

Освѣнъ заплащанieto на тѣзи три деня работницитѣ искаха още да се намали работниятъ день отъ 14 на 12 часа, да се подобрятъ санитарнитѣ хигиенически условия, да се увеличи надницата.

Полицията се постара най напредъ да запрети стачката, която по рускитѣ закони се счита за престѣпно дѣяние. Обаче тя трѣбваше да отетжни предъ силата и упоритостта на работницитѣ. Подъ носѣтъ на самиятъ полицейски градоначалникъ на Петербургъ работницитѣ правеха много хиляди събрания, гдѣто подъ покровителството и защита на организираната работническа сила се произнасяха бунтовнически рѣчи. Полицията като не се рѣшаваше на открито стѣлкновение прибѣгна до тайнитѣ арести. Телеграфътъ ни донася всѣкидневно за многобройнитѣ арести които се извършватъ въ Петербургъ. Отъ друга страна съ *хиляди* работници били интернирани въ селата, отъ гдѣто сж родомъ. Но ако всичкитѣ тѣзи мѣрки сж въ състояние да спрѣтъ стачката, да накаратъ работницитѣ да влѣзатъ въ фабрикитѣ безъ да получатъ отетжки, тѣ сж безсилни да ута-

ложатъ гнѣвътъ, който кипи въ сърдцата на работниците, да задушатъ съзнанието на собствения си право, което се пробужда въ главитѣ на експлоатиранитѣ.

„Тежко на богатиятъ, казваше Сенека, ако единъ день дойде на умътъ на робитѣ да се прочетатъ“ Този день за Русия настѣпа. Рускиятъ народъ игнорираше до сега своята сила и своето число. Распрѣснатъ изъ селата и градоветѣ, расцѣпенъ и раздѣленъ, той бѣше лесната жертва на всички притеснители и експлоататори. Но дойде едрата индустрия, която съедини распрѣснатитѣ тѣзи маски наедно въ голѣмитѣ градски центрове съ голѣмитѣ металургически и други фабрики заводи и като имъ наложи ежщитѣ условия, наложи имъ и ежщата за дача, а като ги съедини наедно даде имъ нуждната сила и съзнание да се борятъ за своето освобождение: икономическо и политическо.

С. М. и К. Р.

ИЗЪ ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

I.

Насърджене на земледѣлието и безнадѣждното състояние на малкитѣ землевладѣлци. — Класовитѣ интереси на буржуазията и нейното вълчо доброжелателство къмъ селското население. — Но въпросътъ за повишение митата на външнитѣ стоки. — Несполуката на правителството и голѣмитѣ надѣжди на запаятчинтѣ. — Офидерско-емиграцтския въпросъ и стремленията на руската дипломация. — III-ий националенъ конгресъ на българската социалдемократия. — Нашата партийна организация и участието ни въ общинскитѣ избори.

Подигайте земледѣлието! Подобрявайте скотовѣдството!

Този е викътъ, когото нашата буржуазия отправя днесъ най силно къмъ правителството и законодателството. Периодическия печатъ живо разисква въпросътъ за повозвъведения въ земледѣлието, когото твърдѣ сиръведливо свързва съ общия економически напредѣкъ. Презъ послѣднитѣ двѣ години цѣль редъ земледѣлчески списания и вѣстници излъзоха да ратува въ подѣ това знаме. Отъ друга страна и самото правителство съвсемъ не стои равнодушно: то така същщо енергично се е заложило да «насърдчава» земледѣлието, както и индустрията; презъ миналогодишната сесия на Н. Събрание то бѣше приготвило цѣль законопроектъ за същата цѣль, а тази година организира десетина земледѣлчески конкурса въ разни градове на страната.

Днесъ викътъ „насърдчавайте индустрията!“ все по силно се придружава и отъ другия викъ за поиганието на земледѣлието. И разбира се, както въ първия така и въ втория случай, думата е за новитѣ способности, които трѣбва да се вкарватъ въ селското производство. *Напредъ казва новото земледѣлие!* — сто пѣсепѣта, която се повтаря днесъ на хиляди припѣви отъ органитъ на буржуазията и се повтаря толкова по често, колкото повече растатъ нуждитѣ на съвършенното економическо развитие. Не ще съмнѣние, че и тука «повдигателитѣ» се мжчатъ да създадатъ цѣло движение въ своя полза и както винаги, тѣ сливатъ интереситѣ на капитализма съ «народния поминѣкъ», буржуазията и тука излиза въ маската на доброжелателъ, съ тази само разлика, че се обръща не вече къмъ запаятчинтѣ, а къмъ огромното земледѣлческо население; на малкия селеникъ тя казва, че ще го спаси отъ разорение, като работи

за подобрене на земледелието и на производителните клонове, които се намиратъ въ свръзка съ него. Особенно управляющитѣ, които иначе съвсемъ не се чувствуватъ злѣ ако искараха даже и самия селенинъ на публиченъ търгъ да го продаватъ за данѣкъ, сега съ усмивка на уста му говорятъ, че патриотическитѣ грижи на правителството сѣ насочени главно за подобреніето на неговия поминѣкъ. Редомъ съ тѣхъ вървятъ и не малко идеолози, обикновено пренепълнени съ благи намѣрѣния и нерѣдко даже се числятъ въ категорията на опия, които въ тържественни случаи обичатъ да се казватъ «и лииѣме социалисти», но които по единъ неосѣтенъ начинъ играятъ ролята на адвокати на капиталистическата класа и даже оръдия на управляющата партия. Това сѣ хората, които въ започнатата агитация за «насърдчение на земледелието» виждатъ едва ли не въдвореніето на общото народно благоденствие; това сѣ сжщѣ спасители на малкия селенинъ, които се надѣватъ да задържатъ неговото положение като собственикъ, а въ сжщностъ не вършатъ друго освѣнъ тикатъ колата на капиталистическата буржуазия.

Така послѣдната, въсползуваща отъ агонията на селската дребна собственостъ, уснѣва да увлича съ себѣ си и елементи отъ дребната буржуазна класа, която дълго още ще се храни съ илюзията да въскреси своето щастливо минало. Отъ друга страна, «повдигателитѣ и насърчителитѣ» на земледелието на чело съ Гешевци, като се представяватъ благодѣтели на малкия селенинъ, не защищаватъ само експлоататорскитѣ интереси на своята класа, но гонятъ и чисто политически цѣли за «партията» — поддръжката и бюлетината на селското население и нѣщо повече — тѣ мѣрятъ да «сѣениватъ» социалната демокрация. Известно е, какъвъ съвѣтъ даваше г. Вазовъ на «интелегенцията»: «сѣйте гори, вмѣсто да се занимавате съ социалистическата пропаганда». Сжщия съвѣтъ повтори не отдавна и в. Мирз, само че вмѣсто сѣение на гори, посочваше на «интелегенцията» друго поле на дѣятелностъ — да развъжда добитѣкъ. Много по ясно се изказваше отдавна починалото си. *Ново Земледѣлие*, въ което — ако не ни лъже памѣтъта — изрично се писа, че въ България не може да става дума за социаленъ въпросъ, че послѣдния у насъ — това е земледѣлческия въпросъ. Съ една дума, всички тѣзи братия полагатъ на видѣ такива голѣми надѣжди въ селата, като да очакватъ отъ тамъ да изгрѣе зарята на общонародното благоденствие, отъ тамъ очакватъ премахване корена на общественитѣ злини. Но ако такива твърдения не изобличаватъ освѣнъ пословично късогледство, то тѣ много вѣрно показватъ, че съ така нарѣчения земледѣлчески въпросъ буржуазията, като има предъ видѣ своитѣ класови интереси, мисли да издигне и едно ново оръжие противъ социалдемократията. Естествено е, че като заблуждава малкитѣ селени въ тѣхното бѣдѣще, тя ще иска да се въсползува едновременно и противъ социалдемократическата пропаганда, която на вредъ раскрива нейната вълча природа.

Едно по близко запознаване обаче съ въпросътъ за «повдигане на земледѣлието» и свързаното съ него скотовѣдство ще бѣде достатъчно за да смѣкине маската за да се видятъ такива каквито сж въ дѣйствителностъ новитѣ спасители на селството.

Преди всичко за какво подобрене на малкитѣ землевладѣлци може да се говори? Да ли то може да означава освобождението имъ отъ тѣхното економическо робство? Дали тѣ могатъ да бждатъ избавяни отъ мизерията, която ги души? Който познава отъ малко поне законитѣ на съвременното економическо развитие ще признае, че за такова „подобрене» не може и дума да става. Робството на малкитѣ землевладѣлци не произлиза отъ тѣхното невѣжество, или отъ не добрата имъ воля, а преди всичко отъ обстоятелството, че тѣ сж дребни землевладѣлци. Роби на земята, тѣ ще си останатъ винаги такива; отрупано съ дългове, лишено отъ облагитѣ на сярвменната земледѣлческа наука, принудено непрестанно на извънчовѣшки трудъ, издържано съ срѣдствата на едно полудобитѣчно съществуване, дребното селство ще се бори между живота и смъртѣта, до дѣто не исчезне въ редоветѣ на пролетарията и тамъ неговото освобождение не е освѣнъ въ премахването на капиталистическия начинъ на производството. А до като то съществува, всичкитѣ мѣрки въ негова полза си оставятъ палиативи, които могатъ само да го подкрѣпаватъ; слѣд. очевидно е за какво подобрене на малкитѣ землевладѣлци може да се говори. Каквото и да бжде, туй подобрене може да има само характеръ на временно облекчение. Обаче послѣдното не само не може да премахне тѣхното економическо робство, а напротивъ, то означава само продължение на граничащето съ живота и смъртѣта състояние на дребното земледѣлие.

Само по себѣ се разбира, че малкитѣ селени, независимо отъ това, ще искатъ все по настоятелно всичко, каквото може да се направи въ тѣхна полза; селенинѣтъ, който жертвува всичко, за да задържи своята малка собственостъ, който кжса отъ послѣдния си залгъ и експлоатира до крайностъ свойтѣ собствени дѣца, нѣма да се спре и предъ пай малкото исканье. И естествено, че който неговъ приятель не може да бжде противъ ония мѣрки, които могатъ да облекчатъ неговитѣ мъки, а пай малко можемъ да бждемъ противъ пий, социалдомократитѣ. Но тука именно се издига едно препятствие, въ което се разбиватъ пай добритѣ му надѣжди. Една отъ пай голѣмитѣ тяжести върху селския гърбъ сж огромнитѣ данци и лихварството. Намалението на първитѣ до минимумъ и свършеното освобождение отъ данъкъ на малкитѣ селски стопанства, прехвърляне на дълговетѣ имъ къмъ лихваритѣ въ ржцѣтъ на държавата, създаване на евтинъ кредитъ, както и цѣль редъ други реформи биха докарали едно дѣйствително облекчение за бѣдното селско население, по противъ такива искания се опѣлчвава самата капиталистическа държава, защото тамъ именно, гдѣто трѣбва да се праятъ дѣйствителни подобрения за

работната маса, тамъ капиталистическата класа е пайскъ перначеска. Че послѣдната неможе друго яче да постъпва, това става по твърдъ попятни причини; да се намалятъ тѣжеститѣ, които лежатъ върху селенигѣ, ще рѣче да бждѣтъ прехвърлени върху гърба на богатитѣ и властиемощитѣ. При това, като се знае, че огромното болшинство отъ нашето население е земеделѣческо, то и пай малката отстѣжка въ негова полза чувствително ще се отрази върху кисията на неговитѣ експлоататори. А пий не познаваме такава буржуазия, която би измѣнила на своята природа, която би жертвувала своитѣ интереси въ полза на «възлюбления народъ», а пай малко може да бжде такава българската буржуазия, която при всичката си «модерностъ» не се излъгва да испустне пий едно отъ първобитнигѣ средства на своето обогатяване и грабѣжа. Периодътъ на пий дивата експлоатация, на пий отвратителното изсмукване работническии потѣ, още не е отживѣлъ за нашата буржуазия или, по вѣрно казано, неговитѣ особености чудесно попълнитѣ съвършенствата на «новата епоха» за да ускоряватъ побѣдоносния ходъ на капитала. Нашигѣ «патриотъ», като захваните отъ пий откритициитѣ консерватори и свършитѣ съ пий сладкодумнигѣ «демократи», могатъ съ право да се похвалятъ, че тѣхната балканска «Белгия» въ това отношение далечъ е оставила надирѣ своята западноевропейска едноименница. И тѣ сж толкова по напредничави, щото при всѣко искание въ полза на работното население отказватъ като иматъ на рѣцѣ още по «модернигѣ» оправдания, че «въ България капитализмътъ пѣма почва» или пъкъ че «въ селата пѣма сиромашия».

Ще рѣче, пийо пѣксе чувствително облекчение на селското население може да се очаква отъ буржуазията. Нейнигѣ представители въ печата и въ законодателството трѣбва да искатъ нѣщо по малко. И въ дѣйствителностъ «насърдчителитѣ» на земеделѣлието сж далечъ, много далечъ отъ такова трудно дѣло, каквото е напр. материалното подобрене на грѣмидното болшинство отъ народа; тѣхното желание е по скромно и даже много скромно, — тѣ искатъ своето собствено подобрене. Но тѣй като обикновено тѣ отождесяватъ своитѣ класови интереси съ ония на народа, то и въ дадения случай не могатъ да правятъ изключение, съ тази само разлика, че известни подобрения и нововъведения въ селскитѣ стопанства се диктуватъ отъ самитѣ интереси на капиталистическата буржуазия. «Нашата страна — казватъ тѣ — е земеделѣческа и нейното бждѣще е въ земеделѣлието». При все това тѣ работятъ за туй бждѣще до толкова, до колкото земеделѣлието може да създава нови условия за капиталистическата експлоатация.

Извѣстно е каква усиlena агитация се води напослѣдъкъ чрезъ печата за въвеждане културата на така нарѣченитѣ индустриални растения. Правителството отъ друга страна чрезъ своитѣ надзиратели и пийущи учители, чрезъ земеделѣческии конкурси, чрезъ раздаване на разни сѣмена пасърдчава всѣки опитъ, който се прави отъ селскитѣ за развъждане на такива

растения. Но послѣднитѣ, както и самото имъ название показва, съставляватъ единъ клонъ въ земледѣлието, изцѣлю предназначенъ за нуждитѣ на фабричното производство. Тѣхното развъждане въ стратата, вмѣсто да се набавятъ отъ въпъ, е палѣжаща пужда за нашитѣ индустриалци; колкото повече селениятъ полага старания за тѣхното распространение у насъ, толкова повече и по ефтенъ става суровия материалъ за нашитѣ фабрики, толкова по благоприятенъ е вътрѣшния пазаръ за тѣхнитѣ произведения, толкова повече хранителни сокове се създаватъ за младия български капитализмъ.

Съ въвежданieto на индустриалнитѣ растения, разбира се, далечъ не се исчерпватъ «подобренiята» въ земледѣлието, които предприема нашата капиталистически държава. Ний ги посочихме само като най ясепъ примѣръ за класовия характеръ на водената по въпроса агитация. Сжщия характеръ иматъ останалитѣ иѣрки. Въвеждане отъ постояннитѣ комисии на земледѣлчески машини, занаятчийско-земледѣлческитѣ училища, проектиранитѣ образцови ферми, възможно по голѣмото распространение на земледѣлческото образование — всичко това има за непосредствена цѣль освършенствование сръдствата на производството и свързаното съ това подобрене въ качествено и количествено отношение на земледѣлческитѣ продукти. Не по малко работятъ «повдигателитѣ» и въ другитѣ клонове, тѣсно свързани съ поминѣка на земледѣлческото население, като лозарството, копринарството и скотовъдството.

По този начинъ нашата буржуазия, водима отъ спонитѣ класови интереси, като иска разработването и подобряването на земледѣлието и скотовъдството, съдѣйствува въ сжщото време за извѣстно материално подобрене въ земледѣлческото население. Но това далечъ не ще каже, че цѣлото земледѣлческо население ще бжде благодѣтелствувано, а още по малко това се диктува у буржуазията отъ нѣкакви челолюбивни чувства или обичъ къмъ «народа». Никой нѣма да оспорва, че не по малко отъ $\frac{3}{4}$ отъ нашето население е земледѣлческо, интереситѣ на когото слѣдъ сж тѣсно свързани съ състоянието на земледѣлието и скотовъдството. Бжджцето, близкото бжджце на нашата страна е дѣйствително «въ земледѣлието», защото послѣдното е единъ важенъ факторъ въ съвременното економическо развитие на страната. Но тенденцията на туй развитие си остава сжщата, тя е тенденцията на капиталистическия обществa: и ако управляющитѣ дѣйтелно сж сз заловили да «насърдчатъ и подигатъ земледѣлието», то е защото това имъ се налага отъ економическата необходимостъ, защото това го изискватъ нуждитѣ на индустрията, защото най сетивъ бжджцето на българския капитализмъ въ висока степенъ лежи въ грамадното земледѣлческо население, което му достави най много и ефтивъ работници и потрѣбители.

Нѣколко бѣлѣжки ще ни помогнатъ да пояснимъ горното твърдение. Конкуренцията на чуждоотрапни едръ капиталъ налага рѣдна силно покровителство, което дѣржавата днесъ оказва а на-

нитѣ индустриалци. Заедно съ това послѣдната се стрѣми да повиши мѣстата на външнитѣ стоки, както и да отвори мѣсто на международния пазаръ за продуктитѣ на българската индустрия. Най благоприятния пазаръ обаче за дълго време си остава вътрѣшния. Въ него нашитѣ индустриалци трѣбва да намиратъ изпосия суровъ материалъ, като вълна, кожа, цѣмло, кополъ, картофи, овесъ и др., както и най многого купувачи. Развъждането и поевтепяването на първитѣ, както и подигането потрѣбнителната сила на купувачитѣ, намиране на извѣстенъ суровъ материалъ и на възможното голѣмо число купувачи въ саята страна е отъ жизненна необходимостъ за нашия капитализмъ. Но както първитѣ така и послѣднитѣ се даватъ най много отъ земледѣлческото население. Ниската степенъ обаче, на която стои змледѣлцето и скотоводството въ България не позволява да се произвежда нуждни суровъ материалъ; отъ друга страна тя държи земледѣлческото население въ опова мизерно състояние, което го прави да се задоволява съ единъ полудобѣтъченъ животъ, не чувствующъ никакви по високи потрѣбности. Селенинътъ който нѣма какво да продаде, нѣма какво и да купи. Запалъчнитѣ отъ старо време знаятъ, че въ щастливи за селенията години, «запалъчтъ има по много работа, алъшверина повече се съживява». Днесъ работитѣ стоятъ много по лошо; сега при пай щастливи години селениятъ може да остава безъ «пукната пара» въ джеба. Къмъ негодноститѣ отъ промишленитѣ години днесъ все по силно се пристѣдипава и влиянието на международния жителъ пазаръ. До колко това е вѣрно, се потвърждава отъ продължителната въ послѣдно време земледѣлческа криза. Такава криза е пай разорителна за страни, като България, гдѣто грамадното болшинство отъ населението е земледѣлческо. Естествено бѣше да се появи опова „безпаричие» и «застой въ търговията», които истрѣгваха общия вѣкъ отъ оплаквания, както и безработицата, която презъ послѣдната зима — ако се не лъжемъ — за првъ пътъ се почувствува така силно у насъ. Събитията въ Турция и прибиране на паритѣ отъ отоманската бапка идеха също да усилятъ слѣдствията на земледѣлческата криза, която още се продължава. Тя даде пай добръ да се почувствува тѣсната зависимостъ между състоянието на нашето земледѣлческо производство и скотовѣдството съ общото економическо развитие. Ето кое диктува економическата политика на държавата, започната отъ днешното правителство, което като бѣше се забързало да «насърдчава индустрията», скоро биде принудено съ още по голѣмо залагане да се залопи съ «насърдчаване на земледѣлцето». Подобрене на послѣдното означава селениятъ да искава по доброкачествени и по разнообразни продукти както за нуждитѣ на вътрѣшния така и на международния пазаръ; заедно съ това то означава развитие потрѣбнителната сила на селската маса, като купувачи за произведенията на «отечествената индустрия», които по този начинъ отъ друга една страна разширяватъ вътрѣшния пазаръ.

Това именно значение на «подобрене земледѣлието и отгледваието на по добри породи добитѣкъ» дава храна на «повдигателитѣ» да вдигат шумъ до бога за своитѣ добродѣтели, да провъзгласиватъ себе си за спасители на дръбния селинѣтъ и благодарители на отечеството. Ний обаче до тука видехме въ какво се състоятъ тѣзи тѣхни добродѣтели. Тѣ не само не се въодушевляватъ отъ каквито и да било чувства на съсграница къмъ «нещастния селинѣтъ», а напротивъ, гледатъ на селската маса като на прѣсгъ материалъ, който трѣбна да се пообработи и «повдигне» за да бжде годенъ за тѣхнитѣ търговски, индустриални и банкерски предприятия. Освѣнъ това, «повдиганieto на земледѣлието и скотовѣдството» живо интересува и частно самата държава, като още по силно подклажда патриотическата жажда на управляющитѣ да «подобряватъ» «народния помилѣкъ». Това е да-накоплатската способностъ на земледѣлческата маса, които днесъ преимущественно поси на свои плѣщи цѣлата държава мамина. Сиромашията на селинѣта, която отъ день на день се уголѣмнява, го прави неспособенъ не само да поддържа индустрията, но го лишава и отъ възможността да си плаща дѣцѣнитѣ. А това е вече достатъчно да накара управляющитѣ безъ време да се расчувствуватъ къмъ «бѣдния» земледѣлецъ. Когато е дума да се почитатъ неговитѣ политически и граждански права, тогава правителството предъ нищо не се сира да третира селинѣта като едно безправно същество; съвсемъ другъ е обаче въпроса, когато трѣбна да се подобри материалното му положение, за да има възможностъ по често да се бърка и повече да се изважда отъ неговата кияла. Въ такъвъ случай, колкото повече селинѣтъ се подобряватъ материално, толкова повече растатъ надѣждитѣ на управляющитѣ било да увеличаватъ бюджетитѣ, било да усилятъ милитаризма или най сѣтѣтъ за такива обикновени работи, като да си доставятъ по 200—300 л. дневни за расходи на министритѣ.

За жалостъ обаче, че и таква едно беззавидно бждше за малкитѣ селени, което ний нарисувахме до тука, мѣчно може да се очаква. Ний трѣбва да бждемъ свободни отъ всѣка илюзия, че всякакитѣ мѣроприятия на държавата, при най благоприятнитѣ резултати, както заблѣжихме по горѣ, ще можатъ да докаратъ едно по-добро материално положение изобщо за селската маса. Преди всичко, не трѣбна да се испуша изъ прѣлъ видъ, че облагитѣ отъ разнитѣ подобрения и нововъведения ще опастгивятъ само една малка частъ на земледѣлческото население. Малцина сж онии, които ще могатъ да се възползуватъ отъ новитѣ способи въ производството, а още по малцина сж другитѣ, които лесно ще се распротятъ съ останалитѣ отъ адамово време напиди, за да се заловятъ съ упо рѣблението на новитѣ земледѣлчески растения. Ще се възползуватъ само по състоятелнитѣ, по събуденитѣ и предприемчивитѣ когато огромната маса, подъ двойното нго на немотата и невѣжеството, ще продължава бавно да изчезва предъ неумолнитѣ, непрестаннитѣ и усиливающитѣ се удари на всесвѣтския пазаръ.

Постоянниятъ нововъведения въ Русия, С. Щати, Аржантина, разработването на нови земи въ Америка, Азия, Австралия и Африка не могатъ освѣтъ все по често да претруливатъ свѣтския пазаръ съ излишъкъ отъ земеделѣтески произведения, не могатъ освѣтъ да повтарятъ все по силно земеделѣтеската криза. И ония паша мамини сипове, които се заловили да «цѣрятъ» тази криза, се превръщатъ предъ послѣдната на едни жалки пигмеи, които напушатъ мрачнитъ си скривалища и излизатъ на бѣлия свѣтъ да се борятъ съ гигантитъ. Най многото, което може да се очаква за селенитъ отъ взиманитъ мѣрки за повдигане на земеделѣството и скотовѣдството е създаването на една срѣдна селска буржуазия, отъ която не само пѣма да бжде по топло за останалата селска маса, но която напротивъ ще ускори процеса на разлагане, което прекарва дрѣвното селство. Но, разбира се, ако послѣдното го очаква такава участъ, ако всички искусни мѣроприятия противъ земеделѣтеската криза ще останатъ ялови за малкитъ селени, ако всички подкрѣпителни цѣрове да я съживятъ немогатъ да я предвѣдятъ отъ изчезване като толкова, то не ще каже, че тѣзи мѣроприятия и цѣрове ще останатъ съвсемъ безплодни. Тѣ ще произвеждатъ своето дѣйствие, но не за малкия селенинъ, а за ония, които днесъ най много плачатъ за тѣхна смѣтка; капиталистическата буржуазия ще изиграе ролята си въ комедията «спасяване на дрѣвната селска собственостъ». Що се касае за гражданата земеделѣтеска маса, колкото тя дълго и да се бори, да въдържи своята трохишна собственостъ, колкото ираждебно и да се отнася къмъ социалистическата пропаганда, нейното бждже не може да бжде другаде освѣтъ социализма.

Ний нарочно се прострехме толкова върху економическата политика на нашитъ управляющия, за да посочимъ на нейния классовъ характеръ. Същия характеръ естествено има и другъ единъ въпросъ, който интересува пъкъ дрѣвнитъ занаятчий и усилива въ тѣхъ илюзията за въскръсване на старото блаженно време. Това е въпросътъ за повишението на мита въ външнитъ стоки. Ако има спасително срѣдство, въ което западниитъ възлагатъ най голѣмата си надежда, то е облагане съ голѣми мита чуждестраннитъ произведения, особено ония на Австроунгария, отъ гдѣто иде най разорителната конкуренция — смъртния врагъ на дрѣвното занаятчиство. Занаятчийнѣ мислятъ, че достатъчно е това да бжде направено, и ще се издигне китайската стена на границата, а на тѣхъ слѣдъ тона не остава освѣтъ да бързатъ да купуватъ нужния материалъ, да произвеждатъ стоки за купувачитъ, които на чужди ще задрѣсватъ тѣхнитъ дюкани, и да събиратъ златния дъждъ, който ще заваля. Правителството пъкъ отъ своя страна, намири удобенъ моментъ да спечели пѣкои и другъ избирателъ изъ между тѣхъ, като разгласи на лѣво и на дѣсно за славнитъ побѣди, които е панесло надъ австрийската плутократия съ свързване на предварителнитъ условия за високи мита. Въ своя куражъ, пролвенъ чрезъ неговитъ органи, то отиде до тамъ щото

изглеждаше, че австрийскитѣ началници на отдѣления ще поднесатъ на златна тапа единъ износенъ търговски договоръ. Намѣриха се даже вѣстници, които проповѣдваха митарствена война противъ Австрия. Както е извѣстно, това бѣше само показване стиснатъ юмрукъ въ джеба; независимо отъ това, многото заканвания, викове и заешки тупурдии отъ „правителственнитѣ хора — всичко това изчѣло имаше такъвъ характеръ, до кѣто най сѣтнѣ страшното чудовище, което испѣква предъ Австрия въ лицето на «народната партия», хрисимо се подслони изново подъ «легитимното» влияние на виенскитѣ управници. Отъ нанесенитѣ «побѣди» пръвъ се почувствува злѣ самая г. Стоиловъ, който си даде предварително и подписа въ виенскитѣ канцелярии. Митата противъ австрийскитѣ стоки не само не ще бѣдатъ такива златоносни, както се искаше, но навѣрно тѣ сж повече отъ неудовлетворителни, защото правителственитѣ вѣстници отдавна изгубиха всѣка охота да трѣблатъ на «побѣда».

А заедно съ това и занаятчинтѣ оставатъ още да чакатъ за високи мита. Но за насъ въ дадения случай не е важно, че правителството не е сполучило да свърже износенъ търговски договоръ съ Австрия, колкото принципиалната страна на самия въпросъ; ако днешното правителство не е успѣло, това все таки оставя задача на неговитѣ замѣстници, защото покровителството чрезъ митата постоянно ще бѣде единъ отъ най-важнитѣ въпроси на нашата буржуазия. Но какво може да помогне то за удържанieto на дрѣвното занаятчинство? Безспорно е, че високитѣ мита могатъ да помогнатъ за едно временно посъживяване на малкитѣ занаяти. Но това е и всичкото. Еднажъ постигната, износната митническа тарифа е единъ отбранителенъ щитъ преди всичко за българския капитализмъ; подъ нейното влияние се създаватъ само нови благоприятни условия, при които българскитѣ капиталисти се улесняватъ да заематъ мѣстото на чуждогоспаниитѣ. Отъ своя страна тѣ ще подържатъ сжщата разорителна конкуренция за малкитѣ занаятци, които лишени отъ съврѣмenni сѣчива на производството, оставатъ така безсилни предъ вътрѣшния капиталъ, както и предъ външния. Ако слѣд. занаятчинтѣ смѣтатъ, че по въпроса за митата думата е за спасение на тѣхната черга, тѣ правятъ смѣтката безъ стопанина, въ туй време, когато капитализма се смѣе презъ прѣсти надъ унесения въ най сладки мечти бай Иванъ или бай Петко съ скѣснитѣ купдурри и проядения отъ мишкитѣ дюкявъ. Не за пръвъ и последенъ нѣтъ ний ще повтаряме на занаятчинтѣ, че тѣхното нещастие иде не отъ «швабски» или английски капиталисти, а отъ капиталитѣ въобще; тѣхния врагъ не е тази или онази търговска фирма, а капиталътъ, каквато фирма и да носи, подъ която вѣра и народностъ да се подвизава, — капиталътъ, който отдавна е съборилъ всички китайски стени, за да преминава не само тамъ гдѣто има добри покровителствени мита, но гдѣто има и най малката възможностъ да смучи принадлежната стой-

ностъ отъ работника. Политиката по тарифния въпросъ е само частъ отъ общата класова политика на съвършенната държава, която на вредъ и въ всичко защитава интереситъ не на малкитъ и беззащитнитъ, а интереситъ на оная класа, която държи кърмилото на «държавния корабъ». Колкото за занаятчийнитъ тя се грижи до толкова, до колкото могатъ да плащатъ данъкъ, да носятъ военната тѣжба и да гласуватъ въ изборитъ за своитъ врагове. При все това малкитъ занаятчици могатъ още много да върватъ като праведния Навъ, че всемогщия богъ Капиталъ ще се омилостиви нѣкога надъ тѣхъ. Това обаче не само нѣма да ги избави отъ ноктетъ на немилостивия този богъ, а напротивъ тѣ ще бѣдатъ вѣчно жертви на най малкитъ му прищевки, до като тѣ не заематъ своето мѣсто въ класосъзнателния пролетариятъ, до като не потърсятъ своето освобождение въ редоветъ на работническата партия.

Между занаятчийнитъ така също срѣщатъ се мнозина такива които върватъ въ добродѣтелитъ на руската дипломация; особено тѣ върватъ, че «бѣлия царъ» ще ги оцѣливи съ високи мита като принуди «швабитъ» да отетаятъ. При все това дипломатията на «бѣлия царъ» вървя неизмѣнно по своя пѣть, далечъ отъ всѣка мисль да се загрижи за занаятчийската черга, като се стрѣми все по силно да налага своето влияние въ България. Иѣма пужда да се простираме на дълго и да папояваме всичко, което е писано до сега въ социалдемократическия печатъ по руската завоевателна политика. Нека се възползуваме само отъ новитъ доказателства, които тя дава напоследъкъ за своето «доброжелателство». Отъ денъта на «помирението» петербургскитъ дипломати не преставатъ да повтарятъ, че тѣ искатъ отъ софийското правителство не *думи*, а *дѣла*; тѣ искатъ отъ послѣдното да бѣде тѣхенъ непрекословенъ пенънителъ за желанията и интереситъ на царизма, и като първо условие тѣ поставятъ прямапиеето на авантюриститъ емигранти офицери въ българската войска. Изпраздно русофилствуващитъ братя се силатъ да прикриватъ намѣреніята на Русия по офицерско-емигрантския въпросъ; този въпросъ изцѣло си остава въпросъ на царската дипломация; въ него се изобличава всичкото вмѣнтелство, което Русия упражнява у насъ, по него започнаха вече да падатъ и ставатъ министри, защото въ разрѣшението му се гони цѣльта да се повѣри българската войска въ ръцѣтъ на послушни руски орѣдия. Кѣкто винаги главната задача на руската дипломация е да тури на рѣжа грубата сила на малкитъ държави, и като най подходящи хора за България тя намира емигрантитъ офицери, които въ 1886 год. извършиха единъ превратъ по нейна заповѣдъ, подобно на рускитъ офицери, които бѣха извършили други превратъ въ 1881 год. Не ще съмнѣние, че русофилитъ премѣлчаватъ всичко това; тѣ поставятъ емигрантския въпросъ съвсемъ на друга почва, а именно тѣ початъ приеманието емигрантитъ на служба, като «най способни бъл-

гарски офицери», които иматъ право да заематъ най високитѣ мѣста въ войската. И на тази почва тѣ се чувствуватъ най силни, като прѣскаятъ слухове, че даже «нѣкои социалдемократи» биле съгласни съ тѣхъ. Да прѣскаятъ такива слухове, разбира се, нѣма нищо чудно, тъй като, по своето пословично невѣжество да не разбиратъ и най елементарнитѣ начала на социализма, тѣ могатъ да не знаятъ още, че не сж социалдемократитѣ, които ще отидатъ да се грижатъ за интереситѣ на милитаризма, а още по малко могатъ да разбиратъ, че единъ социалдемократъ, който би се съгласилъ да ги поддържа по емигрантския въпросъ и да става орждие на руската дипломация, би стѣпилъ *въ непримиримо противорѣчье съ своитѣ собствени принципи*, би направилъ непростима грѣшка сирамо социалната демокрация. Ний не само не можемъ да се поставиме на военно юридическата почва, отъ която русофилитѣ искатъ да се рѣши емигрантския въпросъ, но преди всичко ний отблъсваме цѣлия офицерско-емигрантски въпросъ, като въпросъ, чрезъ който руското правителство иска да прикомандирова въ българска войска свои агенти. Мѣстото на тѣзи агенти не е въ руската войска, а въ българската, гдѣто тѣ могатъ да бждатъ най полезни на своитѣ господари. Въ 1886 год. тѣ устроиша комплота; комплотътъ не сполучи, руското правителство си прибра слугитѣ и днесъ иска да ги повърне на *мѣстоназначението имъ*. Не напразно то ги държа на свои служба цѣли осемъ години, за да ги употреби изново, когато ѝ потребватъ единъ денъ. Че нашата русофилствующа буржуазия може скоро да разрѣши емигрантския въпросъ въ благоприятенъ за Русия смисълъ, това нѣма да ни изненада, тъй като водима отъ своитѣ интереси, тя еж охота услужва на крѣпителтъ на европейската реакция — руския царизмъ. Нейнитѣ представители ще продължаватъ да въснѣватъ руското «доброжелателство», даже при такова поразително изобличение, каквото е коварното повѣдение на руската «доброжелателка» сирамо напосната съ кръвъ Армения. Но съвсемъ друго еж стои въпросътъ за нашитѣ дръбни занаятчии. До като русофилствующитѣ индустриалци и предприемачи се облѣгатъ на руската дипломация въ името на своитѣ класови интереси, занаятчинтѣ си оставатъ жертва на своята наивностъ, че «бѣлия царъ» ще имъ помогне.

Но, разбира се, не сж само емигрантския въпросъ и въпросътъ за митата, по които дръбнитѣ занаятчии играятъ ролята на овашка, както не сж само и занаятчинтѣ, които играятъ такава роля; вънъ отъ тѣхъ, грамадна една частъ отъ българския пролетариатъ остава неорганизиранъ и безъ съзнание на своитѣ класови интереси, което го прави да слугува на своитѣ най голѣми врагове. Печатътъ на ниското културно състояние, въ което се намира цѣлата страна още силно личи не само вътрѣху работническата класа, а върху всѣко социално-политическо движение и показва, че широко е още полето, по което

най ретроградните и експлоататорски елементи могат свободно да си припускат копя. Това обаче не може да отиде за дълго. Това косто хората не сж можали да направятъ, щѣ го направи економическия процесъ. Ако наемните работници не сж още по-дели оръжиято, сѣ косто могатъ да бждатъ защитени, ако фалиралния занаятчия въ своята наивностъ се оставя да го пращатъ за „зеленъ хайверъ“, логиката на нѣщата рано или късно ще постави преди самитѣ имъ очи истината въ всяката ѣ голота. На социалъ-демократията единствено лежи трудната задача, като настѣпва вѣрно по стѣпките на економическото развитие, да оползотворява неговитѣ плодове и да въенитава елементитѣ, които съставляватъ ядката на една ягко организирана и дисциплинирана работническа партия. Неможемъ да не обърнемъ внимание, въ свръзка съ казаното по горѣ, на голѣмото значение, косто иматъ рѣшенята на III националенъ конгресъ на българската социалъ-демократия, свиканъ въ София т. г. на 21 Юлий.

Конгресътъ остави не разгледани много въпроси, поставени отъ групитѣ или отъ централния комитетъ. Но за това всичкото му почти време бѣше погълнато отъ най главното, безъ косто ний не можемъ да стѣпимъ ни една твърда крачка напредъ. А именно това бѣше въпросътъ за партийната организация и строгото придържане о принципитѣ на нашата максимална програма. Извѣстно, с че не на всегждѣ, гдѣто ний располагаме съ сили, има и партийна организация: въ единъ случаи единъжъ организираната партийна група се растурва за да се организира сетѣвъ на ново, въ други — групата слабо отговаря на организацонния партисенъ уставъ. Безъ съмнѣние, това не може да се смѣта като вина на отдѣлни личности; по скоро то може да се обясни съ обстоятелството, че тѣзи личности не сж социалъ-демократи, а само съчувствуюци намъ елементи, че въ извѣстна мѣстностъ ний нѣмаме още достатъчно елементи, които могатъ да съставляватъ една партийна група. Но не по малко е вѣрно че ний трѣбва да обърнемъ най сериозно внимание за организирането на нашитѣ сили, защото безъ организация ний ги оставаме безплодни, бездѣятелни, ний неможемъ да ги оползотворяваме за по пататѣшния успѣхъ на партията, ний сме осждени да стоимъ съ вързани ръцѣ за най голѣма радостъ на нашитѣ врагове. Безъ организации ний сме лишени отъ контролъ надъ мѣстното партийно движение и даваме възможностъ на чужди намъ елементи да експлоатиратъ подъ маската на социализма противъ социализма. Безъ организация, най сетѣвъ, ний винаги рискуваме да хранимъ илюзии за нашата сила и да стѣпваме въ погрѣшенъ пътъ. Сериозността на дебатитѣ по този въпросъ въ конгреса доказа какво голѣмо значение делегатитѣ придавахъ на необходимостта отъ една трайна партийна организация. Ето защо най важната задача, която ни предстои за най близкото бждѣще е да извикаме на животъ всички ония наши

елементи, които могат да турятъ здрава основа за нашата пропаганда тамъ гдѣто такава основа липсва.

Слѣдъ това по реда си дойде въпросътъ за участието ни въ послѣднитѣ общински избори. Резолюцията, която се взе по него, е като прямо слѣдствие отъ рѣшенията и разискванията по организацията. Конгресътъ отхвърли всѣкаквъ компромисъ съ каквато и да било буржуазна партия. Нашата партия е преди всичко партия на пропаганда и организация на пролетариата; послѣднитѣ общински избори сж за насъ само единъ отъ най-удобнитѣ случаи за уявяване предъ масата на нашитѣ принципи, както и нѣколко избраника въ общинския съвѣтъ сж само единъ новъ елементъ за пропаганда и агитация. Но прокарване на тия избраници съ помощта на чужди намъ елементи може да даде само излишно оръжие на нашитѣ противници, може да помогне на смътнитѣ понятия и предубеждения противъ насъ, каквито и безъ това не малко сж прѣснати между работното население. Временния успѣхъ въ таквъ случай би ималъ за насъ само такова значение, ако той е добитъ при ясността на нашитѣ принципи, поставени предъ избирателното тѣло. Особенно компромиситѣ или даже просто едно съглашение при изборитѣ може да бѣде компрометирующъ, като се знае, че не може да се посочи нито на една буржуазна партия у насъ, която да не е компрометирана въ неустойчивостъ на принципитѣ си и въ широкия политически развратъ. Това сж главнитѣ съображения, по които конгресътъ, като препорѣчва най-жива агитация по изборитѣ, допустна да се излиза преди всичко съ чисто социалъ-демократическа листа. При такива условия всѣки успѣхъ, колкото малкъ и да бѣде, е успѣхъ на нашата пропаганда, когато въ противенъ случай ний рискувахме да послужимъ като оръдие на нѣкоя буржуазна партия, което при все това никакъ не ще ѝ попречи, слѣдъ преминаването на изборитѣ и при благоприятни обстоятелства, да обърне всичкитѣ си оръжия противъ довчерашнитѣ си съюзници.

Днесъ за днесъ ний имаме нужда не толкова да печелимъ мѣста въ изборнитѣ учреждения, колкото отъ въспитаване и приготвяне на ония елементи, на оная армия, която да защити и задържи тѣзи мѣста. Това сж елементитѣ, които образуватъ твърдата стена, на която би се опрѣли нашитѣ избраници предъ производитѣ на властующитѣ. Социалната демокрация трѣбва преди всичко да се опира на свои собствени сили. Енергична работа за създаване на тази сила — това е главната наша задача днесъ, утрѣ и за винаги. Чужди на всѣкакви самооболщения, чужди на всѣкакви илюзии и ламтения за временни успѣхи, безъ които буржуазнитѣ партии губятъ смислъ на съществуване, ний трѣбва високо да държимъ нашето знаме, като дълбоко се проникнемъ отъ съзнанието, че една работническа партия е партия на организовани и класосъзнателенъ пролетариатъ, — партия, свободна отъ всички чужди ней елементи,

които като прелетни птици търсят само пейната временна закрила или които идат въ пейните редове, за да блъщят

Така и само така ний твърдо ще стъпваме по пататъкъ и винаги ще черпимъ нужните сили, за да нанасяме и да отблъсваме многобройните удари, които ни идатъ отъ всички страни.

Г. Г.

II.

Нашето съдебно законодателство. — Законопроектътъ за несмѣняемостта на съдиитъ у насъ. — Какво значи несмѣняемостта за буржуазните правителства — Несмѣняемостта гарантира ли правосъдието. — Какъ се постига истинско правосъдие въ една страна.

Макаръ и малко късно, удържахме си думата, дадена въ V кн. на «Денъ» и въ долните редове допълниме картината, която ни се рисува отъ классовата законодателна дѣятелностъ на нашето ъродно представителство.

Зѣ да испъкнеш по-релиефно классовий характеръ на нашитъ парламентарни борби, трѣбваше, при искусно забулениитъ и майсторски прикрититъ реакционни закони, сковани въ оградата на народното събрание, да се наредиха и такива, които по своята очигледна назаднячавостъ да избалакватъ очитъ на всѣки едного. Трѣбваше да излизе на лице едно «Панаичево безчестие» единъ «Законопроектъ за съдоустройството и несмѣняемостта на *сѣдиитъ*», едно «Измѣнение на чл. 148 отъ гражданското съдопроизвод.» и много други обрѣчи, удрѣни върху разглобеното тѣло на любимия народъ. Безползвно е да се помѣнува, че творителитъ на «безчестията», «измѣненията» или «великитъ реформи», както нарекоха нѣкои законопроекта за несмѣняемостта на съдиитъ, винаги иматъ на устнитъ си блажитъ думи изразяющи благи намѣрения: морализация на печата, ограждане на правосъдието отъ посегателствата на развратени политикани, увеличение на държавнитъ доходи и др. п. Вече фактътъ за раздѣлението на печата и на цѣлото общество на два враждебни лагера по отношение къмъ здравия смисълъ, необходимостта и пригодността на помѣнатитъ по-горѣ килави дѣца на нашитъ законодатели достатъчно убѣдително говори за классовата, каstonата или партизанска, ако щѣте, физиономия на оная законопроекти, съ които тъй щедро ни подагиватъ нашитъ управници. Намъ остава само за вашъ редъ да установимъ фактитъ и да раздережъ мъгливото було, съ което винаги биватъ прикрити дѣлиитъ на силнитъ на мѣра сего.

Отъ помѣнатитъ горѣ законопроекти два сѣ вече дѣйствующи вакони въ страницата, само законопроектътъ за несмѣняемостта на

сѣднитѣ има една по-лоша сѣдба: неговитѣ автори вѣмаха честѣта или щастieto да го внесатъ въ народното събрание, и той остана да запълни за едно неопредѣленно врѣме още пѣкой отъ прапнатѣ лавици на министерството на Правосѣдието. Тази или урпсал на г. Згуревото галено дѣтенце, не ни прѣчи, обаче, да искажемъ принципиалнитѣ си възгледи върху основнитѣ положения и мотиви на това «велико преобразование».

Правосѣдието у насъ не стои на оная висота, на която би трѣбвало да се издигне; то е бивало до сега проституирано, безчестено; *) за да се тури преграда на ония господа, които по единъ или другъ начинъ глѣдатъ да се промѣкнатъ незаслужено на сѣдейскитѣ кресла и компрометиратъ често правосѣдието **); за да се излѣкува тази ужасна лѣза въ нашето държавно управление, трѣбва часъ по скоро да се гарантира «безпристрастното правосѣдие», като всички магистрати станатъ по законъ *несмѣнлими*. — Ето всичкитѣ мотиви, всичката основа, почвата за една велика реформа! И колко е проста нагледъ и убѣдителна! Но има още: несмѣнлѣмостѣта на сѣднитѣ съществува въ всички сѣсѣдни държави: Сърбия, Романиа, Гърция; въ всички европейски културни страни: Франция, Бельгия, Холандия, Германия, Италия и др. Не-уже ли ний — Българетѣ трѣбва да правимъ изключение?

Най-поучителна е исторiята на сѣдейската несмѣнлѣмостъ въ Франция. Била е введена още прѣвъ XV столѣтие, въ врѣмето на Людовика XI. Бивала е многопѣти унищожавана, послѣ пакъ възстановявана, до като слѣдъ февруарската революция на 1848 год., която бѣ прогласила несмѣнлѣмостѣта на сѣднитѣ за неприимира съ началата на републиканското управление, несмѣнлѣмостѣта на магистратитѣ биде окончателно узаконена съ декрета отъ 1852 год.***) Най-очибалщето, обаче, отъ сѣдебния животъ на Франция прѣвъ годинитѣ, въ които несмѣнлѣмостѣта на сѣднитѣ е бивала узаконена, факта, че въпрѣки буквата на закона, пакъ пакъ несмѣнлѣмостъ *de facto* не е съществувала. Това се вижда малко нарядоксално, по то си е така. Колко наивни изглеждатъ ония г-да, които си мислятъ, че само една преграда се издига срѣщу всеилниа министрѣ и срѣщу производитѣ на властѣта: — несмѣнлѣмостѣта на сѣднитѣ!****) Исторiята ни учи тъкмо противното: «принципѣтъ на несмѣнлѣмостѣта не е стѣснѣвалъ разнитѣ крѣпчи за очистиѣниотъ сѣдилищния персоналъ, защото въ него се е виждало само гаранция за сѣднитѣ, назначени отъ правителството, което си ги е назначило и до като самото това правителство е съществувало. Напротивъ, за новото правителство принципѣта на несмѣнлѣмостѣта на назначенитѣ при падналиа режимъ сѣдии е билъ *необителенъ* азъ неговитѣ очи» — ето какво иде да припне единъ

*) Б. Прѣгледъ, год. III, кн. III, 90.

**) Юридически прѣгледъ, год. III, кн. XIII, 600.

***) Това не попрѣчи, щото въ 1883 год. изново да биде съмендирана несмѣнлѣмостѣта на сѣднитѣ, ако и въ малко врѣме.

****) Български Прѣгледъ, год. III, кн. II, 89.

отъ принципиялнитѣ партизани на сѣдойската песмѣплемостъ у насъ г. С. С. Бобчевъ *). Иля още по-ясно казано, «всѣко правителство не се е стѣснявало да спрѣ по нѣкой начинѣ, *благовиденъ, въ всякой случай* и макаръ за кратко прѣме, закопа и началото за несмѣплемостъта на сѣджитѣ, за уволнение опѣзи отъ тѣхъ, които сж биле неудобни, особено въ политическо отношение, на режима, който е идвалъ и заварвалъ магистратурата малко или много враждебна или мнимовраждебна на него, правителството» **). . . Срѣщу рѣженъ се не рита, казва пословицата: гориптѣ твърдения сж диктуватъ отъ историческитѣ факти и тѣхното отричание или напъвание да се опровергаватъ би бгло равносильно на всѣка дѣтинска припѣвка. Никакви закони не сж гъ състояние да обуздаватъ бѣснущавицата на една нравственпо развадена управляюща клика или личностъ, които винаги сж намѣрвали «случаи и възможности» да се направи така, щото при привидното (Р) и незасегнато пазенеъ началото на несмѣплемостъта *ненавистнитѣ сѣдии пакъ да се уволняватъ*, пакъ да се оттърве отъ тѣхъ и много лѣсно кралската властъ ***). . . Ако това сж исторически факти, ако въ 1807, 1830, 1848, 1852 Наполеонъ III 1870, 1883 год. върховната властъ въ Франция винаги е намѣрвала възможностъ и достатъчно претексти ва да предприеме едно «*épuratiou du corps judiciaire*» (очистване на сѣдебното тѣло), въпрѣки въведената въ законъ несмѣплемостъ на сѣджитѣ, — то не се ли обръщатъ въ чиста хи-мера всички ония желаниа, надѣжди, вѣрвания, че единичката гаранция на безпристрастното правосѣдие е несмѣплемостъта на сѣджитѣ?

„Да искашъ правосѣдие отъ сѣдии смѣнлени, е все равно да искашъ отъ баба *ѣа ти роди дѣте*, казватъ партизанитѣ на несмѣплемостъ.“ ****) Неужели несмѣплемостъта ще издигне нашитѣ сѣдии на оная морална висота, на която трѣбва да стои всѣки магистратъ? Неужели моралитѣ или моралнитѣ чувства на човѣка, както ги нарича Адамъ Смитъ, трѣбва да се проявяватъ само при една материална осигуреностъ, при едни материални доволства и охолностъ? Колко за окайванеъ би била наистина нашата България, ако отъ днешнитѣ нейни смѣнлени сѣдии може да се очаква правосѣдие, колкото отъ една баба да роди дѣте!! . . Или сравнението на г. Стрѣзовъ е съвсѣмъ неподходящо, или самъ той е крайно заслѣненъ отъ блѣсъка на «великата реформа.» Ако безусловно приемемъ, че моралнитѣ чувства на единъ общественъ слой се управляватъ и обусловватъ отъ материалната обстановка на неговия животъ, то именно тогава най-малко може да се очаква моралностъ, нравственна отговорностъ отъ хора съ материална охолностъ, съ притѣпени чувства за отвѣтственостъ прѣдъ когото и да било. Прав-

*) Юридически прѣгледъ, год. III, кн. XII, 530.

**) Ibid, 530.

***) Ibid, p, 529.

****) Б. Прѣгледъ, год. III, кн. III, 89.

ственното паданне на нашия съдебен персоналъ, което тъй очевидно бѣ изпъкнало презъ епохата на отечествоспасителитѣ, има своитѣ причини съвсѣмъ д угадѣ, отколкото нѣ смѣняемостъта на магистратитѣ. Общата деморализация на нашитѣ буржуазни партии, тѣхната нравственна и идейна абанкрутия — ето источника на злото. Опѣзи, които коронясватъ царе и ги желятъ; които знаятъ да стрѣлятъ и убиватъ съ пясъчни торби; да задушаватъ всѣко проявление на човѣшката воля, свобода и независимостъ, за да продължаватъ вървежа на своитѣ вакхавалии, несмѣняемостъта на сѣднитѣ за тѣхъ е салунени мѣхури, които съ едно духвание се пукатъ, изгубватъ. Ако непоковарената човѣшка душа се възмущава отъ отвратителния нравственъ обликъ на хора, които, въпрѣки законъ, съвѣсти и мораль, служатъ най-безчестно въ храма на Темида, скверниятъ и протитуирватъ пий-мерзко съ правосъдието на една цѣла страва, такава една непоковарена душа — уви! — навсуе ще търси въ днешното общество упора, гдѣто би могла да се задържи нравствената непоковареностъ на жрецитѣ на справедливостъта, истината и съвѣстъта: горчивата дѣйствителностъ съ своитѣ отвратителни факти ще избоде нейнитѣ очи, и тя ще види на високитѣ магистратски кресла да стоятъ лица, които сж биле испапани съ педли калъ по лицето, позорнитѣ плтна на чийто чела още свидѣтелствуватъ за вършенитѣ отъ тѣхъ мерзости и предателства спрямо своя народъ, спрямо неговото правосъдие. Тя ще види разни згуревци като главни секретари въ Министерството на правосъдието, които сж бивали готови и майка си да обѣслятъ, само сѣднѣ да останатъ, прѣдъ които се е отказвалъ да пледира и сегашния имъ шефъ — министръ на Правосъдието*). . . И тѣзи магистрати се иска да станатъ несмѣняеми? — Но тѣ могатъ да бждатъ «очистени» — ще ни се върази, може би. Горчива измама! Пълзливитѣ гадини и безсѣвѣстници се несвършватъ, до като общественитѣ и политически условия ги хранятъ и създаватъ.

А и демократично ли е, да искаме да създадатъ една общественна каста, която по своето изключително положение да се дѣли отъ другитѣ служители на обществото, които сжщо тъй трѣбва да бждатъ безкорястни и съвѣстни работници? Ако пий се възмущаваме, че единъ сѣдѣи може да бжде изхвърленъ на улицата като парцалъ заедно съ жена и дѣца, то защо да се не възмущаваме, когато единъ учителъ или държ. общественъ служителъ бива сжщо тъй изхвърленъ на улицата гладенъ и голъ? Ако въ несмѣняемостъта е цѣрѣтъ на партизанскитѣ гонения и злини, защо тази несмѣняемостъ да я не искаме тогава за всички общественни служители?

Но и да би станала магистратурата у насъ несмѣняема, каква гаранция ще имаме пий, че всички наши магистрати ще бждатъ идеални сѣдѣици: невлияющѣ се отъ никакви общественно-политически течения, неподлѣжащи на никаква испорченостъ душевна или

*) По дѣлото на Климента.

духовна? Не говоримъ за умопобъркване, а за опия пороци на човѣшката душа, отъ които мжчно е да остане човѣкъ незачекватъ въ нашето общество: презрителна надменностъ, властолюбие, користолюбие; умствена тжпота и назадничавостъ и др. «Има причини, казва знаменития английски писателъ Бентамъ, които отслабватъ довърнето на обществото въ сждиата, а не е възможно да се отстранятъ съ други срѣдства, освѣнъ съ неговото *отчисление*» *). Честността на единъ магистратъ никога не е необходимо слѣдствие на абсолютна независимостъ. Ако е вѣрно, че по вѣчето отъ нашитѣ сждии сж хора безхарактерни и подли, какъ така паведнѣжъ чрѣвъ несмѣняемостта ще станѣтъ честни, съ воля, убѣждение и самостоятелностъ сждии? Въ какво се състои тази чародѣйна сила на несмѣняемостта? Въ материалното осигуряване на сжднитѣ чрѣвъ буквата на закона? Но четете глава I отъ «Закона за устройството на сждилищата» въ България, утвърденъ съ указъ подъ № 70 на 5 Февруарий 1883 год.:

7. Опия сждия, които сж станѣли несмѣняеми, не могатъ да бждатъ отчислени или назначени на по-долна длжностъ, или лишени временно отъ заплатата си, освѣнъ по рѣшението на Касаціонния сждъ, чрѣвъ което да е доказано опущение на служба, или унищожение на сждейското достоинство. Такива дѣла се разглеждатъ вѣкога дверемъ затворенимъ, но обвиняемия сждия се изслушва. Несмѣняемия сждия може да бжде преведенъ на друго мѣсто само съ негово съгласие».

8. Несмѣняемостта се дава съ особенъ княжески указъ на председателятъ и членовеѣ на касаціонний, въззивний и окръжнитѣ сждове, когатъ сж свършили придически науки и сж изпълнявали непорочно най-малко шестъ години сждебна длжностъ въ България и т. п.

Какъ мислите, останахъ ли нашитѣ сждии до сега на овал нравствена висота, на която би трѣбвало да останатъ при такива сѣни гаранции на закона? Не се ли прѣдвизда и въ дѣйсвующия сега законъ за сждоустройството у насъ, че сждиата може да стане несмѣняемъ, че не може да бжде отчисленъ по пѣвния и неприятности? Биде ли спазена буквата на закона отъ опия, които бждатъ за съвѣството прилагание на законитѣ?

Ако дѣйствително несмѣняемостта на сжднитѣ би могла да дойде като силенъ противовѣсъ на партизанскитѣ бушевания у насъ, ако би могла главно да издигне сжднитѣ на оизни нравственъ уровень, на който би трѣбвало да стоятъ, — едва ли би имало пѣкой, който да се искаже противъ толкова едно полезно учреждение. Но, за бѣда на обществото, съветни сж такива надѣжди и очаквания отъ института на несмѣняемостта.

При днешнитѣ обстоятелства въпросътъ за сждейската несмѣняемостъ се повдига съ чисто експлоататорска цѣль, съ задни

*) Иеремия Бентамъ: За сждебното устройство, прѣв. Г. Оршакъ, Сочия, 1886 г.

мисли и намѣрения. Ако горнитѣ наши сѣждения сѣ вѣрни, обществото никога неможе да се надѣва, че несмѣняемостта ще му даде честни, съвѣстни и независими сѣдии. Всяка партия, която е на властъ, *ще сумѣва да придаде своята партийна боя и на сѣдебната властъ*. Нѣма пужда да спомѣнуваме, че тази партизанска физиономия на сѣдебното тѣло е нѣщо по вече — е класова физиономия. Тя сп остава такава и при смѣняемостта и при несмѣняемостта на сѣдинитѣ, които сѣ само едни тѣлкуватели и приложители на дѣйствущитѣ закони въ страната. А ний указахме въ миналия си прегледъ*) на чии интереси сѣ защитници и изразители законитѣ на една страна.

Не искаме да влизаме въ подробности касателно отдѣлнитѣ членове, урегулирующы несмѣняемостта на сѣдинитѣ. Пристрастнето и несправедливостта на чл. 136, 137, 138, 139, 140 сѣ достатъчно очигледни, за да се не нуждаятъ отъ по-голъмо освѣтление. Тѣзи членове бидохъ еднакво осѣдени и отхвърлени като несправедливи отъ цѣлия нашъ печатъ, който се занима съ въпроса за несмѣняемостта на сѣдинитѣ.

Ако нашитѣ законодатели би искали дѣйствително да създадатъ *едно независимо сѣдебно тѣло*, ако тѣ бѣхъ дълбоко проникнати отъ мисълта за дѣлението на сѣдебната властъ отъ изпълнителната и законодателната, тѣ би трѣбвало да оставятъ въ ржцѣтъ на цѣлия народъ, той самъ да упражнява висшия надзоръ и контролъ надъ сѣдебното тѣло. Дайте на народа възможность самъ *да си избира* съвѣстни самостоятелни сѣдии, да ги смѣнява и очиства винаги, когато тѣ паднатъ отъ своята правственна висота. Каква но голѣма гаранция за честта, свободата и имота на обществото отъ тѣя, да повѣришъ въ негови ржцѣ властта за назначения и уволнение на неговитѣ магистрати? Отдѣлни личности могатъ да бѣждѣтъ злоби, отмѣстителни, карезлни, но *цѣло едно общество* може да бѣде само строго спрямо своитѣ служаци, но не и не справедливо. Погледнете на Швейцария; тамъ нѣма несмѣняемостъ; но *изборността на сѣдинитѣ* е поставила сѣдебния корпусъ на оная висота, на която не стоятъ ни подкупнитѣ французски, ни императорско лакейскитѣ нѣмски магистрати. Изборността на сѣдинитѣ е най-сигурния контролъ надъ тѣхната съвѣстна и честна дѣятелность. Несмѣняемостта, ако тя би била само възможна, напротивъ, ги прави неотвѣствени ви прѣдъ обществото, ни прѣдъ другитѣ власти. И по този начинъ тя именно подготвя тѣхното по скорошно нравствеоно падание.

Една партия, която не иска само да експлоатира съ положението на массата, а би искала въ нейни ржцѣ да повѣри законодателната, изпълнителна и сѣдебна властъ би трѣбвало да пригърне принципа на изборността, а не да забуля своитѣ нечисти замисли съ нѣкакви несмѣняемости. При днешната об-

*) Денъ, в. V.

становка на държавата, обаче, независимостта на съдебната власт от изпълнителната е равносилно съ разсипването не само на идеалното единство на държавата, но и съ създаването теоретически на една почва за вѣчни държавни конфликти*) Ето гдѣ се криятъ основнитѣ мотиви на зависимостта на съдебната власт отъ изпълнителната, ето коя е причината на „*épuration du corps judiciaire*“, ако и всичкото да се прикрива съ булото на несмѣняемостта . . .

Ако упривляющитѣ Министерството на Правосъдието не можихъ отъ законопроекта за съдебната несмѣняемостъ да направятъ законъ, можихъ поне да измѣнятъ чл. 148 отъ гражданското съдопроизводство въ едно чисто потпсическо и предателско, съ нищо неизвинимо, направление. Брашнени чуваль може още да се бие — удрете! Той се още пуца по нѣщичко... Отъ сега нататкъ, споредъ това измѣнение, българския гражданинъ ще плаща за вѣка своя искова тѣжба при мировий съдия не 1 % мито. Колко е малко и незначително нагледъ! Но при все това, въ сѣщностъ, това е драгъ още на една кожа отъ народний гърбъ. Малко сж даждията на българския данъкоплатецъ — нска плаща още. Още по вече, кога става незабѣлвано това плащане . . . Измѣнението на чл. 148 отъ гражданското съдопроизводство е насочено очевидно противъ интереситѣ на работната маса, най-много — на земледѣлцитѣ — селени. Който и да звюжда исковитѣ прецеси при мировитѣ съдии, венчки съдебни разноски и мита падатъ върхъ гърба на осъдената страна; а тя е 99 % и тѣй оголената работна маса Това ново натварване съ данъци на българския гражданинъ е толкова нахално и очевидно, че задъ нищо не може се затули Стремекътъ къмъ олекчение положението на съдящия се чрѣзъ *безплатността на правосъдие*, косто трѣбва да бѣде единъ отъ ръководящитѣ принципи въ законодателната дѣятелностъ на една близка и сродна съ интереситѣ на народа партия, е далечъ отъ да смущава и безпокои умоветѣ на нашитѣ законодатели, които измѣнихъ чл. 148. Но българския селякъ и гражданинъ сѣ ще си отворятъ единъ день очитѣ, за да видятъ, въ чия полза е измѣненъ чл. 148 и въ какво направление върви законодателната дѣятелностъ на неговитѣ представители.

Сѣ прѣзъ послѣдната сесия на народното събрание, покрай горнето измѣнение на чл. 148 отъ гражданското съдоустройство, покрай гласуванитѣ 10,000,000 лева на военни Министръ, покрай подарѣцятѣ, направени на Бориса отъ признателностъ къмъ не-

*) Principien der Politik, von Dr Franz von Holzendorff, Zweite Auflage, Berlin, 1879, p. 125.

говитѣ заслуги и добродѣтели, които българскій народъ ще има да очаква единъ день отъ него (вродѣ на опия, които видѣхме отъ баща му) — покрай всичко това напистѣ загазили въ тия нята и мрачината политикани ни надариха още и съ едно „пананчевско безчестие“, насочено прѣди всичко да замаже лицето на неговитѣ автори, та послѣ и да посѣгне на свободата на печата... Но на всеу:

Не се гаси туй, що не гасне!

Искрата, що днесъ я гасите

Тя на вулканъ ще да порастне!...

«Пананчевото безчестие» бѣ такова *безчестие*, отъ което се зачервиха и Бобчевци и Велчевци^{*)}. Образователния цензъ на редакторитѣ на вѣстницитѣ и списанията, който се предвижда въ «безчестието», не ще задуши българския печатъ а още по-малко ще го и морализира; високото образование на французскитѣ журналисти не имъ попрѣчи да взематъ най-живо участие съ органитѣ си въ отвратителнитѣ и мръсни панамини. А и образованието на Пананчевци не имъ прави да играятъ въ своитѣ органи недостойната роль на политически гйозбоачии и потисници народни.

В. Хюго бѣ казалъ на французскитѣ задушители на печата: «Когато съсипите печата, ще остане още нѣщо да се съсипе — Парижъ! Когато съсипите Парижъ, ще остане Франция! Когато съсипите Франция, ще остане *човѣшкий умъ*!» — И тукъ ще останете безсилни г-да управници!...

23.IV.96.

Д. Драгой Рад

*) Гл. „Българска Сбирка“ и „Прогресъ“.

КНИЖНИНА.

Марксизмъ и българскитѣ социалисти отъ П. Деборовъ. «Българска Сбирка» кн. I и II, г. 1896.

Въ статията си «Разлагающа и възраждающа се България» помѣстена въ IX кн. на *День* (г. III) ний бѣхме посвѣтили пжтемъ нѣколко реда на едно новопоявивше се свѣтило на българскиятъ литературенъ небосклонъ — нѣкой си П. Деборовъ. Но вижда се, тѣзи нѣколко реда сж го закачили въ дѣното на неговата душа. И наистина, въ горнитѣ двѣ книжки отъ *Българска Сбирка*, които ни бѣха испратени преди 5-6 недѣли отъ редакцията на *День*, г. Деборовъ и гърми и плаче и се сърди и иронизира и . . . мждрува; призовава на помощъ миналото си «7-8 годишно . . . продължително и сериозно мисляние», набляга се на своята възраст, когато неговиятъ противникъ «стои още на студенческата скамейка . . . и не си е отрилъ устата отъ майчиното си млѣко», приписва на своитѣ противници че го «псуватъ хамалски» и още много други подобни приказки, съ които си служатъ критицитѣ отъ калибрътъ на нашиятъ г. Деборовъ.

За съжаление ний сега нѣмаме *материалната възможность* да успокояваме растревожената душа на г. Деборова и ще се ограничимъ само съ нѣкои забѣлѣжки. Обаче въ XII кн. отъ насъ тощката годишнина на *День* или въ I кн. отъ идущата годишнина ний ще отговоримъ подробно¹⁾. Тогавъ ще покажемъ какво г. Деборовъ е вземалъ и присвоявалъ отъ нѣмскиятъ писателъ Вайзенгрюна, колко дълбоко е проумялъ Моргана и какъ цитираниѣ мѣста отъ послѣдниятъ авторъ доказватъ *такмо противното* на това, което мисли да доказва г. Д.; ще видимъ още какъ г. Д. толкова малко разбира марксистката доктрина, колкото малко е разбралъ и Моргана, въпрѣки това че той е отдавна напусналъ студенческата скамейка и истрива държавнитѣ столове, — въпрѣки още това, че неговитѣ уста не само не мири-

¹⁾ Тѣзи бѣлѣжки сж ни пристигнали още въ мѣз. Юний. Общаващата тукъ подробна статия е написана и се намира вече въ наши рѣцѣ. Тя ще бѣде помѣстена въ I кн. отъ V-а год. на *День*. Ред.

шатъ на мляко, а раздаватъ тукъ тамъ цалувки подобно на тѣзи които раздаваше единъ отъ апостолитѣ на Христа. Тогава ще се запознаемъ ний отъ по-близо съ тѣзи дѣтинеки премъдрости, които за да минатъ по-лесно въ обръщение, г. Д. нарича «интелектуаленъ факторъ», които той още нарича *своа историческа теория* (sic), *своа възрѣние* и които (слушайте, читателя!) той ще пусне скоро «въ отдѣлно съчинение на нѣмски языкъ». Въ XII или I кн. ний ще се повърнемъ и върху по-многогодишнитѣ «недовършени» статии на сжщиятъ Деборовъ въ *Българ. Сборка*; ще надникнемъ и въ това минало, когато г. Д. е «спорилъ съ корифеитѣ на германския социализмъ изъ различнитѣ швейцарски градове», и гдѣто въ сжщностъ той е развождалъ своето невяжество съпровожданъ отъ гръмогласнитѣ смѣхъ на изненаданитѣ си случайни слушатели. Тогава, въ XII или I кн., ний ще видимъ всичко това и още много друго. За сега ний просимъ търпението на читателя. Отъ самиятъ же г. Д. искаме да ни отпусне нѣколко мѣсеца кредитъ. Ако той не повѣрва на нашата дума, ний ще му посочимъ г. Ризова за примѣръ на това, дали обичаме ний да си плащаме литературнитѣ дългове или не. Нека минемъ сега къмъ тѣзи забвѣлки които ще направимъ още днесъ.

* * *

Г. Деборовъ отговаря едновременно на насъ и на нашиятъ другаръ К. Ид. И ето какъвъ купъ въпроси, проплати съ горестъ и жезки съзиди, залава г. Деборовъ на насъ двама ни. ...«Кажете ми сега, г-да К. Р. и К. Ид., какъ да квалифицираме вашата «честна» критика: като подла клѣвета ли или като гвѣтъ на безеиние? Предоставявамъ (*предоставя* г. Деборовъ!) на читателя да ви даде достойното опредѣление. И какъ низко сте паднали! Въ България марксизмътъ е съборенъ отъ чужденци, викате *вий* (к. н.). Въ коя европейска критика, йоще повече социалистическа, видѣхте вип да се отбѣлзва, да ли критикуемий (*критикующий* г. Деборовъ!) е чужденецъ или не? Гдѣ е вашия принципъ на интернационализма? Санкимъ, (sic) марксизмътъ е българско нѣщо, че само чистъ българинъ може да критикува? «Ако бихъ-би писалъ аналогията (аналогията?) на марксизма тогѣва чужденецъ билъ би добъръ? Ами въ «Денъ» не сътрудничатъ ли чужденци, не превеждатъ ли съчиненията на чужденцигъ?»

«Щомъ ви критикуватъ, и то не вази, а интернационалното учение на Маркса и, като пѣмъ какво да отговаряте, тогава ставате *денуциатори*? (к. н.) «Съ това (съ критиката на Марксизма) тѣ чужденцитѣ правятъ добри гешевти въ България викате *вий* (к. н.). Колко низко! какви гешевти съмъ направилъ съ тази критика, я кажеге? *Захваляленъ въ провинции често въ такива мѣста идѣто никой другъ не иска да живѣе, азъ съ тежестъ трудъ отъ сутринъ до вечеръ печеля своя хлябъ*; а статиятъ

си, които пиша презъ врѣмето, което зимамъ отъ съня си, подписвамъ съ псевдонимъ, значи не дия слава. (к. н.). Въ всѣкий случай, вий тамъ въ София и въ странство правите по-добри гешевти, отъ колкото азъ тука. И какъ не ви е срамъ да си позволявате подобни подмѣтания! Но какво да се иска отъ подобни хора, като вази? Нека честната публика, нека истинската интеллигенция съди за вашето поведение¹⁾.

Свърши се, и г. Деборовъ може да си истрие стлзитѣ, а читателствъ ще има добрината да изслуша и насъ.

До сега ний не подозирахме че въ тази гъвкава — по-гъвкава отъ най добриятъ каучукъ — душа на г. Д. се криятъ такива високи добродѣтели. Но, *erga hominum est* — да грѣшишъ е човѣшко свойство. Ний сме готови да признаемъ нашата погрѣшка. И отъ сега нататѣкъ ще считаме г. Д. като мъченикъ за «популярно научни цѣли и нищо повече». И наистина този човѣкъ, който при «тежъкъ трудъ отъ сутрина до вечеръ», и то въ такива «мѣста гдѣто никой другъ не иска да живѣе» (значи вий живѣете въ мѣста ненаселени т. е. въ гората, г. Д.?) и който пише статий не за слава, защото даже името си не поддига, нито искъ за гешевти и само съ «популярно-научни цѣли и нищо повече» (Б. Сбр. Стр. 61) и при това да ги напише трѣба да краде отъ сънътъ си — този човѣкъ, повтаряме е не само единъ най безкористенъ труженникъ, но и въ същото врѣме истински мъченикъ за науката и правдата. На г. Деборова не остава нищо друго освѣнъ да премине въ лоното на православната църква и неговиятъ съездъ и събраятъ по борба противъ социализма посвѣщенный Методий Кусевичъ ще дѣйствува предъ надлежнитѣ власти да причислятъ ликътъ му къмъ тѣзи на светитѣ. Но г. Д. е толкова скромненъ такъвъ ужасъ неинтва прѣдъ славата и всеизвѣстността, щото ний би го оскърбили, ако предположахме за една минута, че той може да се съгласи на подобно нѣщо. За съжаление, отъ врѣме на врѣме неопитността и неосторожността се намѣсватъ въ дѣйствиата на човѣка и измамватъ неговитѣ най безкористни намѣрениа. Несъмнено г. Д. е единъ скромненъ и безкористенъ труженникъ, но вѣчно това той доказва по такъвъ начинъ, щото кара читателя да заключава съвсемъ обратното. Г. Деборовъ, който пролива слъзи и оплаква пакъ г. Деборова, г. Деборовъ, който хвали даstonетвата пакъ на г. Деборова, не е ли единъ най вулгаренъ самохвалець? Всичкитѣ тѣзи недоядания и недоснивания, всичкитѣ тѣзи страдания и наказания за «научно-популярни цѣли и нищо по вече», както и претенцията на «7—8 годишни трудове и продължително и сериозно мисляние», както и напомнянията; че той сторилъ съ „корифейтъ на нѣмската социална демокрация“, както и несполучливото ограбване на чуждитѣ мысли и да ги представите за *своа* «историческа»

¹⁾ Б. Сбирка, стр. 63 и 64.

теория“ и др. фанфаронади. Не напомня ли всичко това «три пжти спасяват глава» на г. Ризова, неговитъ «невралгий» и «страдания отъ стамболовскиятъ режимъ», неговитъ фантастически и измислени разговори и свиждания съ важни лица и най сетивъ неговитъ теории по «философията на националната ни история»? Деборовъ и Ризовъ, това сж двъ сходни и прилични не въ едно само отношение фигури.

Въ всякой случай г. Деборовъ е крайно недоволенъ отъ своето положение и преди всичко, това именно той се е постаралъ да покаже. За сега той не иска нито слава, нито извънностъ, само ради бога извадете го изъ тѣзи проклета «провинция», гдѣто той сега е «захвърленъ»; извадете го изъ тѣзи «мѣста, гдѣто никой други не иска да живѣе», дайте му мѣсто въ единъ многолюденъ градъ, въ София или Пловдивъ, гдѣто г. Деборовъ по полѣзно ще може да се жертвува за «научно популярни цѣли и нищо повече» и гдѣто той ще има по голѣма и . . . по богата *клиентела*. И ако най сетивъ той се рѣшава да направи този апелъ публично, то вижда се, защото неговиятъ менторъ, великиятъ филантропъ на пловдивскитъ затворници г. С. С. Бобчевъ, нищо не е можилъ да стори заради него. Но нека г. Д. не се отчайва: нека моли, нека хлопа и ще му отворятъ. Ний не знаемъ дали въ санитарна дирекция засѣдаватъ мъже или жени, но въ всякой случай, засѣдаватъ хора съ чувства на състрадание и ний апелираме къмъ тѣзи чувства да удовлетвори рятъ горѣщата просба на г. Деборова.

Но нека видимъ по отблизо, въ какво се състои нашата вина. Г. Деборовъ ни упрекава, гдѣто сме казвали, че е чужденецъ и че съ критиката си противъ марксизма прани гешевти. Обаче това е писалъ нашиятъ другаръ К. Ид. — при обстоятелства, които ще разгледаме по долу — но не и авторътъ на тѣзи редове. Въ нѣколкото реда, които ний сме посвѣтили на г. Деборова въ IX кн. на *Дель* (г. III) ний пето спомѣнахме, че г. Д. е чужденецъ или че е вършилъ гешевти, нито пакъ давахме подобно нѣщо. Фразата, която цитира г. Д. за чужденецъ и гешевтъ е фраза *непълно* процитирана изъ статията на К. Ид, но отъ горѣцитираниятъ дълъгъ пасажъ на Деборова се вижда ясно, че той обвинява въ това и наша милостъ. Отъ гдѣ се е взело у г. Д. лудо желание непременно да бже шибанъ не отъ единъ само, но отъ двама? Защо тази тенденция у г. Д. да става доброволенъ мъченикъ? Това свойство се забѣлѣзва у мно го истерични хора — безъ да говоримъ за мономанитъ — които трупатъ отгорѣ на всички въображаеми обиди и оскърбления, безъ размра се нѣкой да ги е закачалъ или оскърбявалъ. Това се забѣлѣзва още у морално нехабенитъ дѣца въ отдѣленията които да спечелятъ расположението на учитеитъ си, турятъ се въ ролята на оскърбени и обидени, казватъ, че този ученикъ ги билъ, втори ги «напсувалъ», трети имъ открадналъ молива, четвърти имъ скѣсалъ книгата, безъ, разбира се, нѣкой да имъ

с направили пѣщо. Ний отстраняваме първата хипотеза и считаме г. Д. единъ физически здравъ индивидумъ, но тогава остава втората. И г. Д. въпреки това, че отдавна е напусналъ «студенческата скамейка», въпреки това още, че устата му не «миришатъ на млѣко» — г. Д. повтаряме подобно на горнитѣ дѣца намира въ мъченичеството една износна търговия. Остава му сега само да издаде обявление въ вѣстниците, че приема всѣкаквъ родъ удари, оскърбления и обиди и тогава всѣкой критикъ, който би искалъ да испита камчика си, ще му се притече на помощъ.

Но въ какво може да състои ползата отъ такова едно мъченичество? Въ много, Представете си угръ чѣ г. Д. иска да стане български поданикъ или поиска да го повишатъ. Каква по блѣсташа препорѣка може да има той прѣдъ управляющитѣ отъ тѣзи чѣ е билъ предметъ на социалистическитѣ атаки? Не виждате ли вий какъ г. Мияцесъ успѣшно играе тѣзи роли?

Тѣй като г. Д. е съединилъ моята съдба съ тѣзи на К. Ид то нека сега видимъ какво е казалъ и какво е искалъ да каже нашиятъ другаръ К. Ид. въ цитиранитѣ отъ Деборова думи и има ли въ тѣхъ «девушация», както претендира г. Д.

К. Ид. забѣлява чѣ «марксизма е съсиновенъ въ България два пѣти и двата пѣти (Мияцесъ и Деборовъ) отъ небългари, а отъ чужденци, които съ това правятъ добри гешевти въ България». Отъ тукъ К. Ид. трѣбва за да констатира двѣ нѣща: първо чѣ дѣцата на нашата буржуазия, тѣзи които, оставатъ привързани къмъ пейнитѣ класови интереси и които ходятъ въ странство или оставатъ тука да се учатъ, пѣматъ понятие отъ икономическитѣ и общественитѣ науки и затова когато се заематъ да защитаватъ, привилегитѣ на своитѣ класъ тѣ показватъ само «своего дълбоко невѣжество, както пиши К. Ид., по социалнитѣ въпроси». Но ако българската буржуазия не може да намира и теоретически защитници между своитѣ чада, тука се явяватъ ней на помощъ нѣкои чужденци — и това е второто което констатира К. Ид., — и срѣщу заплатата се паематъ да я защитаватъ. За да докажемъ чѣ българската буржуазия не е възпитала още *свои* защитници — излъзли изъ българска срѣда — естѣтелно и наложително бѣше да се каже чѣ единственитѣ нейни, малко-много питомни защитници сѣ двама чужденци. Въ това не може да ни упрекава никой разуменъ човѣкъ. Остава сега друго едно, което е и най важното, нмалъ ли е К. Ид. право да ви обвинява, чѣ вашата защита е заинтересована и чѣ съ нея вий преслѣдвате гешефтъ. Мияцесъ вий оставяме на страна, той е достатѣчно извѣстенъ — и ще разгледаме до колко това обвинение може да бѣде основателно спрямо васъ.

Вий захванахте въ България вашата дѣятелность съ атаки противъ марксизма. Но марксизма, хубавъ, лошавъ, бѣше и е у насъ основната доктрина на *единственната* революционна партия

и когато вий нападахте на доктрината, ви нападахте на партията вий ослабяхте пейната революционна дѣятелностъ. Обаче вий минувахте едно врѣме за *революционеръ*! И при това въ какво врѣме ви нападахте вий изъ кюпетата на руссофилскитѣ списания? Въ това врѣме именно когато социалиститѣ се намирахъ въ най силниятъ разгаръ на борбата противъ Стамболова. Какъ вий така скоро забравяте вашитѣ революционни цѣли и отидохте да ставате орждие на реакцията? Или всичко това ставаше у васъ съ «популярно-научни цѣли и нищо повече»?

Вий сега прогласявате «безпочвенността на социализма въ България»*) вий пишете буржуазни и капиталистически програми**), вий гърмите сега противъ «революционната дѣятелностъ» и се прогласявате партизанинъ на «сѣзнателната еволюция»***), когато 4-5 години преди това вий бѣхте не само отчаенъ революционеръ и социалистъ, но вий имахте претенцията да бъдете *по-революционери* и отъ самитѣ социалисти даже и се пѣхтахте между нѣмскитѣ анархисти (Unabhängigen, независимитѣ) въ Цюрихъ? И тѣзи ли промѣна вий извършихте съ «популярно-научни цѣли и нищо повече? В.ичкитѣ ренегати захващатъ най напредъ отъ тамъ: да се обявяватъ противници на «революцията», а партизани на еволюцията, съ която дума въ сжщностъ тѣ искатъ да прикриятъ своитѣ подозрителни търговийки.

Прѣди 4-5 години, ако ви бѣше лесно, гдѣто се казва, вий щѣхте да удавите съ една капка вода всичкитѣ буржуазни на свѣтътъ, но сега вий, съ «популярно-научни цѣли», разбира се, пѣте хвалебни пѣсни на сжщата тѣзи буржуазия и въ частности на българската буржуазия и го обявявате достойни за вашето (sic) уважение ****).

Вчера вий се обявявахте за врагъ на руското правителство, днесъ се туряте подъ покровителството на неговитѣ агенти въ България. Днесъ вий поздравлявате въ лицето на филантропа на пловдивскитѣ затворници, С. Бобчева — «народниятъ труженникъ», вчера навѣрно вий наричахте Стамболова — когато трѣбаше до получитѣ мѣсто — «великъ патриотъ», утрѣ ще наречете тѣй Радославова, а ако други день дойдатъ на власть социалиститѣ, вий и за тѣхъ ще намѣрите похвални слова. Всичко това, разбира се, съ научно популярно цѣли и нищо повече».

Кажете сега, безкористний труженникъ, на кой Деборовъ да вѣрваме: на днешниятъ ли или на вчерашниятъ; на този който се подвизава изъ страницитѣ на *Б. Сборка* или на този който се подвизаваше въ събранията на цюрихскитѣ Unabhängige? За да не обидамъ нито единиятъ, нито другиятъ — макаръ и у двамата да

*) Б. Сборка. Кн. IX (г. II). стр. 885—886

**) Пазъ тамъ стр. 891—892

***) Б. Сборка, г. III, кн. II стр. 155

****) Б. Сбяр. г. III, кн. II, стр. 149.

има голямо желание да бждатъ обиждани — пий не ще върваме нито на единиятъ, нито на другиятъ. И ний сме на мнение че и въ основата на диамала лѣжи една сжщностъ, единственното стремление на когото е да се *издигне*. Тъзи сжщностъ, споредъ различнитѣ икономически условия — какъ г. Деборовъ вий отивате могщото дѣйствиѣ на икономическия факторъ? — приема тѣзи или онѣзи форма. Тукъ тя се обявява по крайна отъ най крайнитѣ, тамъ тя се обявява по реакционна отъ най реакционнитѣ; тукъ тя минава копробанда, а тамъ съ паспорть и всичко това разбира се съ „научно популярни цѣли и нищо повече“.

И така г. Деборовъ, това което К. Ид. е нападалъ у насъ, то не е чужденецъ, а вашата глѣкавостъ, да не кажемъ безхарактерностъ. Напрасно вий се стараете отъ трѣнянитѣ вѣнецъ който ви сложиха да направите единъ мъченически вѣнецъ. Не, той си е останалъ единъ истински трѣнявъ вѣнецъ.

Вий искате да се представите за жертва на пѣкаква си денунсация, но разбирате ли вий значението на тази дума? Въ всѣкой случай ясно е, че вий искате да заблуждавате вашитѣ читатели Денунсация, въ грозниятъ смислъ на думата, значи да издадете пѣкого на властитѣ или на правосѣдието. Има ли пѣко подобно тукъ? Издавалъ ли ви е К. Ид. на властѣта? Какъ, пий издаваме на властѣта васъ, който сте въ най интимни отношения съ самата тѣзи властъ? Ний издаваме васъ, сътрудникътъ на едно правителствено и реакционно списание, васъ защитникътъ на привилегитѣ на буржуазията, — васъ поивертьтъ на капитализма и найсетѣ — васъ, протежето на еднѣтъ отъ най влиятелнитѣ правителствени хора, Ст. С. Бобчева? Вий не само заблуждавате вашитѣ читатели, но още се и подигравате съ тѣхъ. Всичкигѣ наши заблѣжки не могатъ освѣнъ да ви вдигатъ въ очитѣ *на тѣзи на които служите*. Това вий знаете по добръ отъ всѣкой други! Но каква удобна теория! Жалното е че Левовъ (alias Дамовъ) бившиятъ стамболовъ прокуроръ не я знаеше, а то той подобно на г. Деборова можеше да изобразява отъ себе си мъченикъ. И когато хората откриха, че подъ левската кожа се крие една «вонѣща тухла» той можеше да извика: денунсация! И колко други въ сжщото положение можаха да извикатъ: денунсация! Но само въпросъ е да ли пѣха да се замѣрятъ, както тогава тѣй и сега хора толкова наивни, които да не свързатъ въ това послѣднитѣ вѣкъ на една умирающа свѣстъ.

Не ний денунсираме г. Деборовъ. Съ това дѣйствително пизко — както вий справедливо забѣлявате — дѣло се занимаватъ вашитѣ покровители. Съ това се занимаваше Бобчевата «Стара-Планина», миналата година по случай на 1-ий Май съ софийскитѣ чужденци работници.

Напрасно вий г. Д. се стараете да представите българскитѣ социалисти за гонители на чужденцитѣ. Слѣдъ обясненията които дядохме всѣкой разбира, че нищо подобно пѣма нито въ думитѣ нито въ мисльта на К. Ид. Освѣнъ това цѣлата наша дѣятел

постъ е тукъ да спидѣлствува. И съвсѣмъ недавно, по прѣди да имаме честта да прочетемъ статитѣ на Г. Д., въ сжщото това списание ний защитивахме двама чужденци отъ нападкитѣ на *Знаме*. И тѣзи чужденци ни най малко не сж пѣни партизани. Единиятъ отъ тѣхъ даже е критикувалъ социалиститѣ въ „*Прогрессъ*“ и „*Мисль*“ и въ всѣкой случай и двамата — топа излиза отъ тѣхнитѣ писма папечатани въ *Прогрессъ* — сж *правителствени партизани*. Но ний всѣкога ще сме противъ правителственитѣ или противъ частнитѣ произволъ въ каквито и патриотически костюми да се облача той и безразлично да ли се упражнява върху българи или чужденци, върху «наши» или «чужди». Ако чужденцитѣ получаватъ плати отъ правителството или отъ частни лица то е сръщу извѣстна работа, която тѣ вършатъ било на правителството, било на частнитѣ лица. Но има чужденци които за да не бждѣтъ изметени, взематъ страната на метачитѣ и се ловятъ за дрѣжката на метлата макаръ и по напредъ тѣ да сж се гордѣяли, че могатъ да бждѣтъ измежду изметенитѣ. Има други отъ сжщата категория които не само се държатъ за дрѣжката на метлата, но и вече гласно заявяватъ, че пѣма нищо по идеално и по достойно отъ колкото да се държишъ отъ дрѣжката на метлата и наопаки пѣма нищо по за презиране отъ колкото да се намиращъ подъ метлата. Въ този случай къмъ своятъ трудъ тѣзи чужденци прибавятъ пѣщо пѣзко, недостойно и малодушно. За да не изгубятъ своятъ хлѣбъ и за да теглятъ повече отъ колкото тѣ би заслужили и въобще да си създадатъ *кариера*, тѣ ставатъ прислужници на правителствата и реакциитѣ и жертвуватъ своето собствено достойнство и своятъ собствени убеждения (ако сж имали такива, разбира се.) По това е тѣхна работа и тѣ сж отговорни предъ сволта съвѣсть. Обаче когато тѣ, слѣдъ като взематъ страната на дрѣжката, идятъ и ни заявяватъ, че преслѣдватъ «популярно-научни цѣли и нищо повече» тогава за да покажемъ тѣхното лицемерие ний сме принудени да се виущаме въ миналото на тѣзи синове отъ «казашко-атаманско происхождение» (пала Г. Д?). Така ний ще защитиваме чужденцитѣ, когато ги нападатъ, но ний ще раскриваме тѣхнитѣ «популярно-научни цѣли» когато това е въ интереса на истината. И въ единиятъ и въ другиятъ случай ний ще постѣнваме съ тѣхъ както и съ печужденцитѣ — българитѣ.

Г. Д., наопаки обвинява насъ, че ний сме правили гешефти съ социализма «въ София и въ странство». Разбира се той не казва въ какво се състоятъ тѣзи гешефти, защото той знае много добръ, че казва една колосална лъжа само за да прикрне собственитѣ си позоръ. Излишно е да се спираме върху това.

Остава една послѣдня точка.

Г. Д. пита и твърди едновременно че въ «*День*» сътрудничатъ чужденци. До колкото ний знаемъ въ *День* не сътрудничатъ чужденци, живущи или находищи се въ България. За насъ би било честь ако въ *День* сътрудничаха чужденци (разбира се не като Г.

Деборова) едно защото нашата доктрина е една международна доктрина и значи всъщност може да вземе участие въ пейните органи и второто защото другоземните наши братя разполагат съ по-големи познания отъ насъ и тяхното сътрудничество било би по-полезно отъ нашето. Но тука има и друга една страна на въпроса. Ако някой чужденецъ сътрудничеше въ *Денъ* това било би за него единъ рискъ, той би навлѣкълъ отгоръ си преслѣдванята на управляющиятъ и ако въпрѣки това той сътруднича, съ това извършва гражданска доблестъ. Тогава когато сътрудникътъ на едно правителствено списание чрѣзъ самото това усагорила положението си и избѣгва да бѣде измежду изметепитъ. И когато пий казваме че то-и правителствени сътрудникъ е чужденецъ съ това противъ послѣдниятъ пий не възбуждаме никакви преслѣдванья и ний пищо не му връдимъ: правителството преди насъ, още като го наема знае че е чужденецъ. Обаче когато някой каже, ако предположиме че въ *Денъ* има сътрудници чужденци, този и този социалистически сътрудникъ е чужденецъ отъ това послѣдниятъ ще пострада защото правителството ще го преслѣдва. Разбирате ли сега г. Д. кой може да бѣде и въобще що значи «денуциаторъ»?

*
" "

За най-големо наше съжаление пий бѣхме принудени на-мѣсто да разгледваме идеитъ да разгледваме личността. Това е една печална необходимостъ когато идатъ личности да пишатъ не за «научни цѣли и пищо повече» а за *пищо* повече. Обаче ний можемъ да игнорираме мотивитъ, които каратъ различнитъ господа да пишатъ, можемъ да игнорираме и самитъ тѣзи господа и да не разгледваме освѣнъ това което тѣ пишатъ. Това и ний ще направимъ въ XII или I кн. на *Денъ* — гдѣто ще отговоримъ на всички забѣлѣжки и въпроси на г. Деборова, колкото наивни и нехитри да бѣждатъ тѣ.

За сега пий ще дадемъ една мостра отъ неговата „обективна критика“. Сжщепрѣменно пий искаме извинение отъ К. Ид. че отговаряме на една забѣлѣжка, която се отнася повече до него отъ колкото до насъ или по-вѣрно тя се отнася, както ще видимъ по-долу до едно трето лице.

Другарьтъ К. Ид. въ свойтъ забѣлѣжки по Деборова отговаря на единъ въпросъ на послѣдниятъ — че пѣма никакво съзичение което да разгледва изгорията отъ икономическо-материалистическа точка зрѣние. На този въпросъ К. Ид. пише «съ една забѣлѣжка, както той самъ казва, съ която Плехановъ отговаря на подобнитъ на г. Деборова тѣжители»¹⁾). Ясно е за всѣкого — изключая невини-

¹⁾ *Денъ* г. IV. кн. I стр. 65. Макарь К. Ид. да оказва ясно че той говори съ думитъ на Плеханова но той пропуска да посочи гдѣ именно Плехановъ говори подобно нѣщо (въ коментарнитъ къмъ рускиятъ преводъ на Л. Фейербахъ) и тъй като г. Д. не познава литературата и второ като чело невнимателно не съвърля името на Плеханова и приписва неговитъ мисли на К. Ид.

мателните читатели като Деборова — че всичко което слѣдва сж думи не на К. Ид. а на Плеханова. Въ тѣзи «забѣлѣжка» Плехановъ, а слѣдъ него К. Ид. заявяватъ че между другитѣ и Гизо — францускиятъ историкъ, е обяснилъ добръ «ролята на икономическитѣ нужди въ средновековната История».

На това г. Деборовъ заявява че К. Ид. се е «побъркалъ». Слѣдъ това той превежда единъ непълненъ цитатъ изъ «Историята на Цивилизацията въ Европа» на Гизо. «Съществуватъ два факта, (фактора?) които се проявяватъ въ историята на цивилизацията: отъ една страна фаталното, това което е недостатъчно на знанието и волята на човѣка; отъ друга страна ролята, която въграятъ въ нея свободата и разума на човѣка, това което той и притуря отъ себе си, затова че той тѣй мисли и тѣй желае». Слѣдъ този цитатъ г. Д. прибавя още единъ гдѣто се казва че «потикътъ на кръстоноснитѣ походи сж моралната причина на чувствата и религиознитѣ вѣрвания». При това г. Д. се провиква: «мислите ли читателю че това е само една фраза? О, не! Това е сжщностъ на цѣлото историческо мировъзрѣние на Гизо.» По нататъкъ още той г. Д., продължава: «Но повеже приведенитѣ цитати доказватъ устно (sic) че онзи който е написалъ извѣстни съчинения по цивилизацията въ Европа и Франция съвсѣмъ не е материалистъ, а е просто реалистъ, то остава само да се предположи че г. К. Ид. е запознатъ съ други Марксисткий — Гизо Тѣй ли г. К. Ид.? Азъ се установихъ тѣй подробно на Гизо за да покажа какъ моитѣ критики сж отдалечени отъ истината».

И така Плехановъ, а съ него и К. Ид. сж далечъ отъ истината когато г. Д. е нейното въплъщение. Плехановъ не познава «сжщността» на мировъзрѣнието на Гизо, а г. Д. го познава. Слѣдъ всичко това той иронизира, кълчи се, подскача. Подскачайте, подскачайте г. Деборовъ и колкото по високо подскачате, толкова по здраво ще си строшите ребрата като паднете.

Преди всичко тѣзи дѣй фрази които цитирате сж отъ една широка и неопредѣлена смисълъ. Кѣй е този факторъ който не зависи отъ човѣшката воля и послѣ до кждѣ се простира неговото влияние върху цивилизацията. Друго. Вториятъ факторъ сж желанията на човѣка. Но кое опредѣля тѣзи желаниа, кое прави тѣ да бждѣтъ такива, а не онаквива? Кръстьвоснитѣ походи станаха подъ потикътъ на религиозни причини но, кое правеше щото тѣзи религиозни причини да приеха формата на похода и защо именно въ нея епоха, а не по рано или по късно? Вий виждате че слѣдъ всѣка една отъ фразитѣ, които цитирате може да се постави по една въпросителна. И мислите ли вий, г. Деборовъ, че Гизо никога не е отивалъ по далечъ отъ тѣзи двусмисленни и пачо не обясняюща фрази? Мислите ли вий, че Гизо не е свързвалъ средновековнитѣ политически и общественни (значи и религиозни) движения съ икономическото състояние на епохата? Да, не само вий мислите, но вий се стараете и да докажете. Само че както на всѣкъ другадѣ, тѣй и тукъ вий сте се „побъркали“. Вий сте отно-

прил книгата на Гизо и сте съзрѣли нѣкой редове идѣто е имало написано „идея“, „мораль“ и пр. и безъ да ги вземете въ свръзка съ предишното и послѣдующето или е и ги представите на читателитѣ си за „сжщността на неговото мировъзрѣние“. *Гизо — вий не познавате*. И вий не сте подзирали даже че булото на вашето повѣжѣство ще бѣде расноукъсано отъ слѣдующата съзѣкавица :

Въ книгата си «Essais sur l'Histoire de France», издание X, стр. 75 и 76, Гизо пише слѣдующето :

«L'étude de l'état de terres doit donc précéder celle de l'état des personnes. Pour comprendre les insitutions politidues, il faut connaître les diverses conditions sociales et leurs rapports. Pour comprendre les diverses conditions sociales il faut connaître la nature et les relations des propriétés».

(Изучаването на състоянието на земятъ трѣбва прочее да предшестува изучаването на състоянието на хората. За да разберемъ политическитѣ учреждения трѣба да познаваме различнитѣ общественни условия и тѣхнитѣ отношения. За да разберемъ различнитѣ общественни условия трѣба да познаваме природата и отношенията на имуществата¹⁾. Исно ли ви е това г. Деборовъ? Стѣняваме се!

Не само, че Гизо обясняваше средневѣковната *политическа и обществена* история съ имущественнитѣ т. е. съ економическитѣ отношения, но той, още като логическо слѣдствие отъ първото, прогласяваше принципътъ на *класовата борба*. «Борбата на съсловията пълни или по скоро прави цѣлата тази история» т. е. политическата история на Франция. (La lutte des ordres remplit ou plutôt fait toute cette histoire). А когато неговитѣ противници го упрекаваха, че той възбужда чрѣзъ това гражданска война, Гизо отговаряше: тази борба не е нито една теория, нито нѣкая хипотеза; тя е сѣмилтъ фактъ въ всичката негова простота (c'est le fait lui même dans toute sa simplicité). И продължаваш²⁾ още Гизо: далечъ да има нѣкаква си заслуга въ вижданието на този фактъ, почти смѣшно е да се отрича.*)

Пли бяхме имали още много да цитираме, но мѣстото не ни позволява, а оживѣвъ това и горното е достатъчно.

И тъй г. Деборовъ, вий познавате «истината»?! Вий познавате «сжщността» на мировъзрѣнието на Гизо?! Но защо имате тогава дѣттинската неосторожностъ да подкачате и да си разбивате сетитѣ ностѣ? Защо ни проваждате да търсимъ «марксистски Гизо», когато вий не познавате даже този Гизо, когото считате за свой? Или вий само *прелиствате* книгитѣ, но не ги четете?

¹⁾ Гл. статията на Плеханова Augustin Thierry et la conception materialiste de l'histoire, въ кн. 8 за Ноември на Deveniz Social (1895).

²⁾ D. Social, 697.

Но макаръ и Гизо да е търселъ причината на политическите учреждения въ «отношенията на собствеността» никой обаче не го счита за «марксистъ» — разбира се, ботъ да е познавалъ Маркса. Не само че Гизо не прерава този принципъ последователно, но и самиятъ неговъ принципъ е единъ неспелъ принципъ. И наистина явява се въпросъ отъ какво зависятъ самитъ имущественни отношения? Тази собственостъ въ отношенията на която Гизо намира причината на политическите и общественни учреждения не всъкога е съществувала. Защо тя се я появила, какъ тя се измѣнявала и защо се измѣнявала? На всичките тѣзи въпроси Гизо не само не отговори, но той и не си ги задавалъ даже. На тѣзи въпроси отговори Марксъ като откри този самоопредѣляющъ се факторъ когото ний наричаме: развитието на производителнитъ сили и за когото ще говоримъ въ бѣдъщата си статия.

Вий виждате г. Деборовъ, че има икономически факторъ и икономически факторъ както има критика и критика. Нипр. вашитъ премъдрости вий наричате „критика“, обаче никои, освѣнъ васъ разбира се, не ще нарѣче това «критика», а още по малко «научна» и «обективна».

* * *

Г. Деборовъ обича да хвърля прахъ въ очитъ на читателитъ си за да затули естественнитъ си предести. Ний казваме че г. Д. е вземалъ цѣли мисли и изрѣчения отъ пѣмския писателъ Вайзенгрюна. «Какъ, отговаря г. Д азъ съмъ вземалъ у Вайзенгрюна мисли да критикувамъ марксизма, когато Вайзенгрюнъ е самъ марксистъ». Не, г. Деб. Вайзенгрюнъ критикува марксизмътъ и вий взехте у него — това ще видимъ подробно идущий пътъ — и Вайзенгрюна никои не счита марксистъ, а още по малко марксиститъ, които го паричатъ „крайно повърхностенъ писателъ».

Какъ по лесно можешъ да разбиешъ доктринитъ на едни мислители отъ колкото ако кажешъ, че самитъ предподгаемитѣхни ученици ги считатъ за повърхностни и несериозни мислители. За тази цѣль г. Д. туря въ устата на Либкнехта слѣдующата фраза която ужъ послѣдниятъ изрекълъ на Бреславския конгресъ: „у Енгелса е както въ библията. И тукъ и тамъ можешъ различно да четешъ“.

Но ето какви сж сжщинските думи на Либкнехта:

«Mit Engels' Aeusserungen betreffs der Bauern verhält es sich genau so wie mit der Bibel; es sind Stellen da, die sich so auslegen lassen, und andere, die man anders auslegen kann»¹⁾.

¹⁾ Вреславскиятъ протоколъ на партията, стр. 147.

Преводъ :

«Съ Енгелсовитѣ заявления по въпроса за селенитѣ постѣпватъ както съ библията; има мѣста тамъ, които позволяватъ да се тълкуватъ тъй, а други, които човѣкъ може да тълкува иначе».

Думата е тука за една статия по *Селскитѣ въпросъ въ Франция* — която читателитѣ на *Денъ* познаватъ — написана отъ Енгелса нѣколко мѣсеци преди неговата смъртъ и върху която нѣкои наши нѣмски другари сж се наблягали при разискванията по *аграриятъ въпросъ въ Германия*. Това не е една статия доктринална, а по единъ тактически въпросъ, който за една страна може да бѣде разгледванъ тъй, а за друга иначе. Енгелсовата статия имаше предъ видъ френскитѣ условия и программа и когато нѣмскитѣ другари се основаваха пз тази статия по *нѣмскитѣ условия*, то това тѣ вършиха мило или много произволно и всѣкой можеше различно да тълкува, какъ Енгелсъ би мислил за Германия по този или онзи десетостепененъ въпросъ.

Но защо г. Деборовъ е унищожилъ или пропусналъ най важнитѣ пассажи — въ дадениятъ случай — изъ думитѣ на Либкнехта, именно пассажътъ: «по въпроса за селянитѣ».

И това ли съ «популярно-научни цѣли и нищо повече»?

К. Р.

НОВИНИ ИЗЪ ЖИВОТА И НАУКАТА.

АДА НЕГРИ.

Италийска народна поетка

Въ 1893 год. списанието „Illustrazione Popolare“ напечата нѣколко малки поеми, които обърнаха вниманието върху си и възбудиха въ читащата публика не само янтересъ, но и възхищение. Въ тѣзи стихове се чувствуваше нѣщо ново, нѣкаква оригинална сила и, заедно съ това, тѣ бѣхъ проникнати съ най дълбокъ пессимизмъ. Името, подписано подъ тѣзи стихове — Ада Негри — досущъ никому не бѣше познато. Ала заинтересуванитѣ читатели скоро можахъ да узнахъ, кой е автора на стиховетѣ, които толкова поразиха читащата публика. Узна се, че ги е написала млада мома, много бѣдна и живуща съ майка си въ малко селце на брѣговетѣ на Тессина, притокъ на р. По. Баща ѝ, работникъ, умрѣлъ въ една Миланска болница и оставилъ семейството си безъ парче хлѣбъ. Вдовицата, мѣжка жена, не паднала духомъ и постигнала въ една фабрика въ гр. Лоди, дѣто работила петнайсетъ години, като се измъчвала за да отхрани дъщеря си и да ѝ даде възпитание. Благодарение на това майчинско самопожертвование, Ада Негри получила какво да е възпитание, като допълвала съ четение това, което ѝ недостигало въ нейното развитие. Щомъ отрасла, тозъ часъ станала учителка въ едно селско училище и всѣки день, въ селски обща, отивала тамъ за да учи дѣцата на четмо.

Ада Негри е сѣщинско чедо на народа. Тя е отрасла въ много бѣдно, комайъ просенико положение, тѣй щото още отъ малка е търпѣла всичкитѣ немотии, които се падатъ въ живота на италийскитѣ селени. Тя се научила да съчувствува на всички притиснати и отритнати, защото между тѣхъ е прѣкарала живота си. То се знае, че когато е почувствувала въ себе си поетическо вдъхновение, заела се е да възпѣва не любовта и хубостта, като другитѣ поети, а горчивитѣ страдания, паднали дѣлъ на нещастнитѣ, унизенитѣ и оскърбенитѣ. Нейнитѣ хубави и силни стихове, наистина, проникватъ въ душата и правятъ най скрититѣ ѝ струни да трѣптятъ.

На всички се стори, че се ризнасятъ нечувани до тогава думи, и горѣщото обръщавие на младата поетка за съчувствие къмъ страдающитѣ и угнетенитѣ намѣри тозъ-часъ отзвѣвъ въ хорскитѣ сърдца. Когато се появи малкия сборникъ отъ стихотворенията на Ада Негри, подъ заглавие «Fatalità», то усиѣха му бѣше почти колосаленъ. Тѣзи стихове се четѣха и въ салонитѣ, както въ работилницитѣ и авторовото име бѣше въ устата на всички. Въ Монте-Висконти се натъкми сѣщински хаджилкъ:

всички искаха да видят народната поетка, живуща въ пай бѣдно положение. Въ стаята на Ада Негри нѣмаше кой-какви мебели, освѣтъ най-потрѣбното, и единъ грубъ сап-дѣкъ, набързо скованъ отъ дѣски, и служеше за кипиженъ долапъ, въ когото тя пазише своитѣ малко литературни съкровища. Когато Ада Негри стана доста прочута и позната, то литературното общество въ Флоренция, като отстъпи на ватеска на общественното мнѣние, изващи я за профессоръ по литературата въ нормалното училище за млади момичета, въ Миланъ. Отъ тогавъ живота на Ада Негри стъпни въ новъ фазисъ. Неотдавна единъ милански фабрикантъ ѝ предложи ржката си и свадбата ѝ състави цѣло събитие въ Италия — тъй много говоряха за нея. Ала и слѣдъ омж-ванията си Ада Негри продължаваше да пише стихове, и до скоро напечата, подъ покрови елството на италианския поетъ Кардуччи, новъ томъ свои стихове, подъ заглавие «Tempeste». Този новъ сборникъ Ада Негри посвети на своята майка.

„Tempeste“ произведе въ Италия още по голѣмо впечатле-ние отъ първиѣ стиховъ на Ада Негри, и обърна върху си вни-манието на чуждоестраннитѣ критици.

Това, което отличава Ада Негри отъ всичкитѣ други поети, които сжщо като нея посвѣтвяватъ стиховетѣ си на народната неволя и страдалцитѣ, е именно туй обстоятелство, дѣто тя сама на свои-тѣ плѣщи е попесла всичката тѣжина на горчивиятъ селски дѣлъ. Ада Негри знае народа, тя сама е всичко преживяла и пренесла заедно съ него, затова въ стиховетѣ ѝ звучи такава правда и ис-кренна и горѣща любовъ къмъ народа и негодувание противъ не-справедливоститѣ и притѣсненията, съ които той страда.

Въ първия ѝ сборникъ «Fatalità» картинитѣ изъ народниѣ животѣ се редуватъ съ описания на природата, съ душевни из-лияния и мечти за бѣдѣщето. Ала въ другий сборникъ «Tempeste» всичкитѣ стихове сж отзвизъ на народната неволя. Въ тоя сбор-никъ сж напечатали 60 стихотворения, които пресуватъ съ чудна яснота живота на нещастнитѣ, побѣдени въ борбата за сжщест-вование, у илениѣ и страдающитѣ, които често безъ оплаквание носятъ своя тежкъ кръстъ. Стиховетѣ на Ада Негри сж пропити съ тази тѣжа, алати никакѣ не проповѣдва въстание и само се въз-мущава противъ користолюбнето и коравината на богатитѣ, които не чуватъ въздъхитѣ на нещастнитѣ и гладнитѣ. Миозина, обаче, не харесватъ еднообразното съдържание на пейнитѣ стихове и мразили имъ характеръ Поль Хайе въ «Deutsche Rundschau» отговаря за тона на критицитѣ и, че въ тѣзи стихове тя само остава вѣрна на себе си. Отъ сиромашията и неволята я спаси пейний талантъ и сега тя е обиколена съ високо въскрешение. Ала тя не може да набрави тѣзи, между които е прѣживяла дѣ-тинството и младостта си и е дѣлила съ тѣхъ сирѣбъта си, и които чакатъ сега, както тя нѣкога е чакала лжчитѣ на щастнето и свѣтлината.

Превела М. Жекова.

